4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1987

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Stipe Tadić
Godina izdavanja i tiskanja: 1987.
Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21,
telefon (041) [redacted] 431-950
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Rukopise ne vraćamo.
Cijena pojedinom broju 700.—d.
Godišnja pretplata 4200.—d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448
Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010
Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

Radovan GRGEC

Uz rub (53)

Tamo gdje »imati« vrijedi više nego »biti« i gdje se ljudi cijene po onome što imaju a ne po onome što jesu, Evanđelje i kršćanstvo vrlo teško prodiru u javni život, vjerojatno isto tako teško kao i tamo gdje su kršćani građani drugoga reda. Dapače, tamo gdje kršćanstvo nije povlašteno, pa čak ni ravnopravno s nekim ideologijama, evanđeoska poruka može lakše ući u ljudska srca nego tamo gdje su ova otuđena i deformirana posjedovanjem, vlašću i čašću. Kultura srca i duha nešto je strano, neshvatljivo i neprihvatljivo čovjeku koji sve vrednuje materijalnim i materijalističkim mjerilima. Iako se u nekim sredinama, pa i u nekim jezicima, kultura identificira s civilizacijom, mi možemo ta dva pojma razlikovati, kao što razlikujemo i kulturna duhovna dobra od materijalnih dobara.

Moramo, nažalost, priznati da u kulturnom pogledu nismo došli mnogo dalje od *Sokrata, Platona, Aristotela, Homera, Sofokla, Dantea* i *Shakespearea,* dok je gomilanje ljudskog iskustva unaprijedilo do nezamislivih vrhunaca civilizaciju, znanost i tehniku. No, ako zaboravimo da prave kulture i napretka nema bez humanosti i humanizma, mogli bismo se začas strmoglaviti u tamne ponore prapovijesti, tj. iz atomskoga doba vratiti se u kameno. Materijalna sredstva ne mogu biti cilj života, a kršćanska se kultura ne može poistovjetiti sa životnim standardom, znanošću i znanjem, filantropijom i pacifizmom, sa sakralnom umjetnošću ili s poznavanjem pravila određenog bontona. Ona je mnogo više od toga.

U XVIII. stoljeću neki su »kulturni« ljudi smatrali Bibliju, pod utjecajem »prosvjetiteljskih« ideja, simbolom zaostalosti. I za *Voltairea*

je Sveto pismo značilo povratak opskurantizmu. Ipak su neki pristaše Revolucije nalazili u Bibliji nekakvu etičko-političku pouku pravde i oslobođenja. Danas, suvremeni čovjek, iako osuđuje »apologetsko« čitanje Biblije, znade da, i nakon *Kopernika* i *Descartesa*, Evanđelje predstavlja temelj evropske kulture. Štoviše, trudi se da raznim načinima »čitanja« uđe što dublje u srž svetopisamske poruke i značenja. Međutim, koliko god duboko svojim heremeneustkim i egzegetskim noževima ljudi secirali Evanđelje, ostaju uglavnom na površini, pa tako, u vremenu praktične dekristijanizacije (Evanđelje se ne »živi«, nego samo 'studira'), jaz između kulture i Kristove nauke postaje još dublji nego u doba prosvjetiteljstva.

Usprkos tome, mnogi se agnostici i ateisti u našem sekulariziranom vremenu osjećaju neodoljivo privučeni osobom i porukom Isusa Krista te životom svetaca i propovjednika Evanđelja, Kristovih nasljedovatelja. U prošlom smo broju govorili o izjavama i književnim djelima sovjetskog pisca *Cingiza Ajtmatova*. Deklarirani ateist *Maurice Pialat*, poklonik *G. Bernanosa*, dobio je ove godine u Cannesu Zlatnu palmu za svoj film »Pod suncem sotone«, snimljen prema poznatom Bernanosovu djelu.

Može li kršćanski način mišljenja i življenja u skladu s evanđeoskom porukom ući u svijet u kojem je, kako je već nekoliko puta rekao *Ivan Pavao II*, došlo do loma između Evanđelja i kulture? Može li se javni i privatni život čovjeka suvremene civilizacije rekristijanizirati i reevangelizirati? Može li se taj čovjek oplemeniti duhovnošću, profinjenošću i razumijevanjem kršćanske kulture? Ta se pitanja odnose naročito na kršćanske laike koji žive u svijetu danas, uoči održavanja *Biskupske sinode* u Rimu. Zanima nas može li kršćanin, živeći u svijetu, na neki način nadvladati taj svijet snagom vjere, ufanja i ljubavi? Možemo li se »nadati protiv svake nade«, svjesni da smo suočeni ne samo sa sve većim nemoralom, nasiljem i korupcijom, nego i sa mnogim novim etičkim problemima što ih sa sobom donosi naša civilizacija (kao što je npr. problem ekološkog zagađivanja, nuklearne opasnosti ili genetskih manipulacija)?!

* * *

Bez obzira na različita shvaćanja riječi »kultura« i »kulturan«, mi donekle naslućujemo što bi moglo značiti kad za nekoga kažemo da je kulturan čovjek ili da je on kulturan u kršćanskom smislu. Iako se kultura ne može identificirati ni s vjerom ni s duhovnošću, ona pretpostavlja stanovitu autonomiju duha i vlasti nad materijalnom prirodom. Poštujući, svladavajući i uzgajajući prirodu i stvari u sebi i oko sebe, čovjek pripitomljuje i oplemenjuje svoju »divlju« narav te stvara i usavršuje civilizacijska sredstva i kulturna dobra. Postavši »civiliziran«, on time ne prestaje biti »sirov« i »surov«. Koliko god bio upućen u tehnička znanja, umijeća i vještine, civilizirani čovjek nije ujedno i kulturan ako u njegovu životu nema mjesta za moralne, humane i umjetničke vrijednosti. Kulturan, pak, u kršćanskom smislu on može biti samo ako u svom životu nastoji ostvariti evanđeoske vrednote ljubavi i pravde.

Tako shvaćenu kulturu morali bi kršćanski laici unositi u svagdanji privatni i javni život, dakle morali bi ponovno evangelizirati svijet koji je zaboravio na vjeru ili je prema njoj potpuno ravnodušan. Tek tako s napretkom civilizacije napreduje i kultura. U civilizaciji, pak, u kojoj se inteligencija smatra sposobnošću snalaženja na račun drugoga, umijeće se cijeni više od umjetnosti, užitak i probitak više od morala i velikodušnosti a nogometaš *Maradona*, rock-pjevačica *Madonna* i ostale »zvijezde« više od *Augustina*, *Tome* ili nedavno beatificirane obraćene Židovke *Edith Stein*. U takvoj civilizaciji vrijedi blještava i zavodljiva »ambalaža« više od sadržaja, ili, kako bi rekao Francuz, »apparaître« više nego »être«. Obožavanje izgleda i privida onemogućuje nam da uđemo u srž i bit slobodnoga i neotuđenoga čovjeka. Ipak smo svjesni činjenice da pravu kulturu, a pogotovo kršćansku kulturu, ne predstavljaju razne »zvijezde«, psovači, egoisti i čedomorci, nego prvenstveno junaci kršćanskih kreposti, sveci.

I opet se pitamo može li tako »heretički« shvaćena kultura ući u srce suvremenoga civiliziranog i urbaniziranog čovjeka čiji su statusni simboli auto i vikendica ili hamburgeri i traperice. Mogu li naši veliki i mali »buržuji« u svom svagdašnjem životu naći umjesto »okvira za mržnju« okvir za ljubav? Može li se djelovanjem kršćanskih laika taj svagdašnji život »zaraziti« dobrotom, ljepotom i poštenjem? Može li se politika i trgovina, umjesto »šporke« politike u kojoj svrha posvećuje sredstvo i varanja kojemu su žrtve obično čestiti ljudi, pretvoriti u javno djelovanje u prilog općem dobru s etičkim načelima? U skladu s koncilskim dokumentima, na koje se svi pozivaju, politika u dobrom smislu jest laička djelatnost »par excellence«. Naravno, tamo gdje nema demokracije ni političkoga pluralizma nema ni prave politike, ali ni velike mogućnosti za procvat kršćanske kulture. No, »sve je politika« i katolički svjetovnjaci moraju nastojati da se ne izgubi smisao za opće dobro i da kršćanska kultura uđe u javni život domovine.

S obzirom na sve veće udaljavanje suvremenoga života od »evanđeoskih parametara«, ta problematika je danas vrlo zamršena, i stoga se neki poput *Oliviera Rabuta*, pitaju: »Može li se kršćanstvo modernizirati?« To je i naslov njegove nedavno objavljene knjige u kojoj on predlaže nemoguće prilagodbe kršćanskog vjerovanja suvremenom mentalitetu (npr. predlaže da se odbaci dogma o Kristovu božanstvu). Na taj način bi se sačuvali svetopisamski tekstovi, kako on misli, kao sveopći temelj suvremene kulture. Pitamo se kakva bi to kršćanska kultura bila kad bismo iz nje izbacili bit njezine božanske i uskrsne poruke. Za kršćanske je svjetovnjake upravo ta poruka ono što valja unijeti u suvremeni život, pa i u političku problematiku (Sjetimo se Daniélouova djela »Molitva-politički problem«!).

Gledajući na politiku u tom smislu, možemo ponoviti: »Sve je politika!« Već smo objasnili zašto je svojedobno *Pio XI.* (iako je priznao

da je politika najviši oblik karitativnog djelovanja) donio smjernice o »depolitizaciji«. To je objasnio i *Ivan Pavao II.* 21. svibnja 1987. u svom nagovoru članovima talijanske Biskupske konferencije ukazujući na ishodište i deontologije laikata, koja se odnosi na vremeniti red i svjetovno djelovanje. Naime, početkom stoljeća i kasnije, nakon pada demokracije, laici se nisu mogli posvetiti političkoj djelatnosti, a sada ih prilike potiču da preuzmu odgovornost u javnom životu zemlje. Naravno, ima zemalja gdje to nije moguće, kao što nije bilo moguće ni u Mussolinijevoj Italiji.

* * *

Međutim, i tamo gdje nije moguć ulazak kršćanskih laika u javni život, oni svjedočanstvom vlastitog života mogu učiniti mnogo za rekristijanizaciju i premošćivanje jaza između Evanđelja i kulture. Ipak, katolički svjetovnjaci imaju pravo da im se omogući ravnopravnost u javnom životu domovine. Oni to pravo imaju ne *zato što* su vjernici nego *i kao* vjernici, koji, pošto su kršćani, ne mogu zatajiti svoje uvjerenje, dakle ne *propter hoc* nego *post hoc*. Stoga oni kao vjernici ne traže nikakve povlastice, nego traže da se njihovo kršćansko usmjerenje u javnom i profesionalnom životu ne smatra nekakvom »moralno-političkom nepodobnošću«. »Desni« ili »lijevi« ideolozi i vlastodršci koji ih, često u ime Koncila, optužuju zbog »politizacije« danas (npr. u Poljskoj) ili nekada (npr. u vrijeme predratnih katoličkih pokreta) a istodobno zbog »depolitizacije« (npr. u Latinskoj Americi danas ili u vrijeme borbe za društvenu pravdu nekada) upadaju u svojevrsnu kontradikciji i dokazuju da im nije nimalo stalo do kršćanske poruke i kulture ili da uopće nisu čitali koncilske dokumente. Pa kad se već svi pozivaju na Koncil, i oni »desni« i oni »lijevi«, moramo još jednom istaknuti da prema koncilskim dokumentima kršćanski svjetovanjci imaju svoju specifičnu ulogu ne samo unutar crkvenih struktura nego prvenstveno u izgradnji ovoga svijeta i u javnom životu svoje domovine, u svojim profesijama i obiteljima. Vrlo često se među tobožnjim strastvenim borcima protiv »politizacije« ili »depolitizacije« nalaze upravo navijački nastrojeni politikanti i zagriženi protivnici svakog pluralizma i demokracije.

Sve to odnosi se i na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskih katoličkih laika. Oni bi morali znati da jalove rasprave o »politizaciji« i »depolitizaciji« ne vode nikamo, ali isto tako da se njihova uloga ne može odvojiti od vjernosti Crkvi i domovini, koja se po svom geopolitičkom položaju nalazi na razmeđu svjetova, između Istoka i Zapada. Valja, naime, imati na pameti da Hrvati nisu »katolička nacija« u smislu u kojem su to npr. Irci i Poljaci čija je nacionalna kultura i danas, makar žive u različitim društveno-političkim uređenjima, obilježena pečatom kršćanstva i katolicizma. Spomenicima njihove kršćanske i nacionalne kulture, kao što je npr. za nas drevna *Salona*, gle-

dali mi na njih kao na »superstrukturu« ili ne, uglavnom zasada ne prijete buldožderi za održavanje »infrastrukture« ni moderni barbari.

Ipak, usprkos pustošenju i destruktivnom djelovanju modernih barbara, ostaje u srcu nešto kao osjećaj čame ili tihi očaj od kojega je umirao *Bernanosov* gospodin Ouine i od kojega je naedavno umro tankoćutni talijanski pisac, Židov *Primo Levi*. Drugi, pak, traže spas u raznovrsnim obraćenjima, lutajući od utočišta do utočišta, kao npr. *Staljinova* kći, *Svjetlana Alilujeva*. Promatrajući lutanja raznih prominentnih predstavnika suvremene misli i civilizacije, o kojima smo pisali prošli put *(Maljenkov, Garaudy, Guttuso)*, ostajemo prilično skeptični, iako neki od tih obraćenika nalaze smirenje u molitvi i martiriju *(Goričeva, E. Stein)*. Neki, pak, traže spas pridružujući se u hodočasničkom oduševljenju masama priprostih vjernika, čija pučka pobožnost svjedoči o autentičnosti doživljaja, ali ponekad ne i o autentičnosti događaja.

Mi Hrvati ne zaboravljamo na Bistricu, Sinj, Solin i ostala mjesta naših vjerskih i nacionalnih hodočašća. *Ivan Pavao II.* potiče neprestano katoličke laike da ne zaborave na svoju misiju u domovini i u svijetu. O tom je govorio i na svojim nedavnim putovanjima u Argentini, Njemačkoj i Poljskoj.

Svjesni svojega poslanja i uloge, katolički laici nastoje da bez straha i stida vlastitim životom ispovijedaju svoje uvjerenje u svim društveno-političkim uređenjima, okupljajući se oko Euharistije kao životnog središta, ali i častići svoje nacionalne svetinje i simbole. Ovdje na zemlji oni imaju svoju sudbinu i kao narod Božji, tj. Crkva, i kao sinovi svoje zemaljske domovine. Ispovijedanje toga životnog uvjerenja važnije je od uzvišenih propovijedi o »kraljevskom svećenstvu« i od dubokoumnih teoretiziranja o društveno-političkim frazemima čiju je vjerodostojnost demantirala svagdanja praksa.

Specifičnost laičke duhovnosti i poslanja ne može se ostvariti dvoličnošću i oportunizmom nego istinskim proživljavanjem evanđeoske poruke u obiteljskom i javnom životu. Otac hrvatskoga katoličkog pokreta Slovenac *Anton Mahnič*, krčki biskup, pisao je početkom našega stoljeća (1903) u svom članku »Zvanje katoličkih svjetovnjaka« o tom kako je velika zabluda modernog vremena izdvajanje vjere iz javnog života. Vjeru valja na ovaj ili onaj način i javno očitovati te u tom duhu odgajati svoju djecu. Bez toga nema svjetlije i bolje budućnosti katoličkog laikata, bio on organiziran i organizacioni ili ne. Bez toga se prekida kontinuitet kršćanske kulture i dolazi do loma između Evanđelja i kulture bez obzira na društveno-političke prilike u kojima žive vjernici u raznim vremenima i sredinama.

Ipak valja znati da ukorijenjenost kulture u kršćanskom smislu ne ovisi najviše o mogućnosti njezina očitovanja i širenja u javnom životu ili o nekakvom povlaštenom položaju katoličkih laika u društvu, nego u prvom redu o otvorenosti i spremnosti ljudskoga srca da je primi, ukratko o obraćenju. Radosna vijest Evanđelja treba da iskorijeni iz našega života barbarstvo srca, sebičnosti i mržnje.

Zatravljen sred pučine

Horizontala svjetala
gore
vode što iščezava

gdje je tvoja obala?

uzbibana
lahorna paluba

valovlje u kâsu

grabim
nogom li ili veslom
ribare nesuđeni

pljuska ti obraze i vijori
eol s Velébita

nemani dok drijemaju
glađene lepezama zraka
plavljene tišinom

rastu a
polegli u mrklinu
mastodonti otokâ

oči rone planinu

dragulji
gore gle
izglačani burom
plamsaju

trneš u mîlju lahora
zatravljen sred pučine

more skandira daljine

bliješteća srca lampijunâ
otkucavaju noć.

Razmišljanje o smislu

Za čovjeka, na početku svega — jest pitanje. Štoviše, često se čini da su u našim razmišljanjima, dovijanjima, traženjima jedino pitanja stalna i nepremostiva, da njima sve počinje i završava te se, što se tiče najbitnijih pitanja o životu i smislu, od njih ne možemo maknuti, a da ne zabludimo u odviše (čak beznadno) subjektivno. Odvajkada se pred ljude postavlja nekoliko bitnih pitanja, istih za sve nas, ali odgovore na njih daje svatko sam za sebe, na univerzalna pitanja možemo dati samo odviše posebne, subjektivne pa stoga i nedovoljne odgovore, za nas možda posve zadovoljavajuće, kojih se usrdno držimo, ali za druge nepotpune i nedovoljne. Kao da nema univerzalnih odgovora — postoje samo univerzalna pitanja. Istina, neke od tih odgovora prihvaća i velik broj ljudi, ali isto toliko ih odbija pa im se i žestoko suprostavlja, ističući svoje vlastite.

Ako pogledamo povijest mišljenja, vidimo da su pitanja u svim vremenima više manje ista, da su misaoni ljudi bili uglavnom složni u svojoj zapitanosti, ali su davali posve različite odgovore, upravo su odgovori uzrokovali podjele, nesloge, borbe i vrenja. Povremeno, uvjereni da su njihovi odgovori jedini pravi i spasonosni za čovječanstvo, sljedbenici ove ili one teorije, ideologije ili filozofije pokušavali su svoje mišljenje nametnuti većini, ali to je, umjesto istinskog oslobođenja, poboljšanja i sreće za sve, uglavnom rezultiralo skliznućem u dogme pa i represijom, donoseći samo nova pitanja — ovaj put upravo o takvim odgovorima u, za čovjeka, kako se čini, bezizlaznom krugu. Tokom vremena čovjek je shvatio da mu je na neka pitanja zapravo nemoguće odgovoriti zbog samog ustrojstva njegovog uma (Kant), no pitanja su i dalje ostala, jednako uporna, uznemiravajuća i zahtjevna.

Sam čovjek, njegov život, svijet koji ga okružuje — sve je pitanje, sve je puno nerješivih suprotnosti, sve kao da su djelići, materijal za neku bitnu gradnju usred kojeg lutamo, pitajući se što, kako, s kojim ciljem i prema čemu graditi, kako uopće početi?

Sve što nas okružuje pitanje je, a gdje nema tog pokreta upitanosti, tu su samo praznina, ustajalost, jalova statičnost. Od toga ne možemo pobjeći. Pred nekim lijepim krajolikom, na morskoj obali, u pustinji, na putovanju ili na najbezazlenijem izletu, u besciljnoj gradskoj vrevi, pred licem zadivljujuće ali okrutne i ravnodušne prirode, pred ljepotom, bogatstvom, ali i užasima svijeta i života, patnjama i naizgled besmislenim tragedijama, uvijek se javljaju pitanja, predvođena onim najbitnijim: ima li sve to uopće smisla ili se odvija kao u ničijem snu, bez mogućnosti buđenja, nečega što bi osmišljavalo ono što držimo svojim najvrednijim pregnućima?

I svijet i život ponajprije su mogućnosti: što je čovjek dublji i misaoniji, vidi više toga što može i mora ostvariti, što treba izgraditi za trajanja svog jedinstvenog, neponovljivog života u širokom, mogućnostima bogatom svijetu.

No istovremeno, sve je paradoks i suprotnost, jer posvuda iskrsavaju ponekad i nepremostive zapreke, objektivne i subjektivne. Znak pitanja postavlja se već i pred samom imenicom »čovjek«, već pred zamjenicom »ja«. Jer što je čovjek, što sam ja — pitanja koja, po Kantu, filozof sebi postavlja postojala su otkad je čovjeka i postojat će zauvijek. Ne samo odakle dolazim, kamo idem, što znam, koliko mogu — nego: postoji li uopće čovjek u smislenom obliku, može li se uzdići iznad pukog životarenja u smisleno postojanje, ima li uopće smisla to što postojim, je li čovjek nešto jedinstveno i smisleno, »kruna prirode«, ili je, usprkos svemu, tek besciljna čestica, izdanak općeg, ravnodušnog, slučajnog toka niotkuda i prema ničemu — je li krajnji odgovor Schopenhauerovo »ništa«? Ali, kako je svaki odgovor tek novo pitanje i to »ništa« dobiva upitnik. I kamo onda od pitanja? Sokratova filozofija, naprimjer, i sastoji se od samih pitanja na koja nema pravih odgovora, sve dubine otkrivaju samo neprekidno novu upitanost, a najveći dio dijaloga se jednostavno prekida ili završava bez razrješenja.

Pa ipak, ostaje činjenica da je sve u čovjekovom životu i svijetu neiscrpni materijal, mogućnost, da je posvuda imperativ gradnje. Koliko zbrke i frustracija proizlazi iz činjenice da, iako je sve pitanje, ipak postoji imperativ odgovora, čovjek osjeća da su mu odgovori prijeko potrebni a do njih ne može, kao što osjeća da naprosto mora izvršiti neki konstruktivni i smisleni čin, jer zaključak o totalnom besmislu na kraju ipak nikako ne zadovoljava.

Kako onda, na kojim principima graditi svoj život i svijet da sve oko nas i u nama ne bude praznina, da ne lutamo pustinjom, da nas, kao tolike druge, ne proguta ravnodušnost, letargija, živo blato svakodnevnog sivila, trka za šupljim i slijepim ambicijama, da se ne istrošimo u teškim a ispraznim borbama?

Što je najvažnije za čovjeka — to bi moralo biti primarno pitanje, ali odgovora je mnogo: Neki kažu da je to saznanje, intelekt, mišljenje, sreća, odnos prema Bogu, težnja mijenjanju svijeta i ljudskoj emancipaciji, volja, odnos prema bitku itd. No ako apstrahiramo sve drugo i spustimo se do osnovnog, kako za čovjeka tako i za sva bića, možemo reći da je najbitniji — sam život, najvažnija karakteristika svega na svijetu, ljudi, flore i faune. Čak i prividno posve pusta i mrtva područja kao što su pustinje vrve sitnim oblicima života.

I za čovjeka je život ono najbitnije, jer nikad ne prestaje i ne može nestati a da čovjek ujedno ne prestane biti čovjek, makar nestanu sve gore spomenute stvari. Ljudski mozak može se nepovratno oštetiti i svesti čovjeka na puko vegetiranje, bez saznanja, intelekta, mišljenja pa i volje, jedino život nikada doista ne prestaje i to kako za vjernike tako i za ateiste. Za vjernika se život, daleko savršeniji, nastavlja na drugom svijetu, a on ni za ateista ne može nestati, jer kad prestane onda za nas nestaje sve, čovjek više nije čovjek pa ga (smiješno je i reći) više nimalo ne zanimaju pitanja o čovjeku, niti filozofiranje. Vjerovali mi u zagrobni život ili ne, jedno je sigurno: s onu stranu više nema filozofiranja, to je moguće i potrebno samo na ovom svijetu.

Za filozofiju je, dakle, primarno pitanje života — ljudskog života, a ne apstrakcije, Svaka filozofija koja se udaljuje od neposrednog života pojedinca, jedinog stvarno živućeg čovjeka — isprazna je i dosadna. Nijedna filozofija koja se ne obraća pojedincu ne obraća se, na doista relevantan način, ni čovječanstvu nego se gubi u pustim teorijama i općenitostima. Jer možemo pročitati brojne knjige koje govore o »čistom duhu«, ljudskoj emancipaciji, razvoju društva u dalekoj budućnosti, a da to nimalo ne dodirne naše konkretno postojanje, da o njemu ne doznamo baš ništa novo pa kad odložimo knjigu ostanemo jednako prazni, očajni, izgubljeni, obuzme nas jednaka čama, praznina i nedoumice u pogledu naših postupaka, kao i prije.

Kako je život najvažnije što postoji, za vrstu i za pojedinca, najbitnije je ono što se tiče individualnog postojanja i govori nam kako treba živjeti, izgraditi svoju ličnost i egzistenciju u svijetu, čemu se okrenuti, a sve drugo su više-manje naklapanja.

Život većine ljudi, u bilo kojem uređenju, prazan je, odvija se iz dana u dan po uvijek istim obrascima, bez određenog cilja ili u ispraznim težnjama, ne samo zato što je većina indiferentna prema nekom cilju ili što su ljudi inertni, nemaju vlastitih ideja, nisu *ličnosti* pa njima vladaju navika i povođenje za drugima, nego i zato što je sam svijet, u biti, prazan i ništavan (kao što tvrdi biblijski Propovjednik), naizgled sazdan od slučajnosti, nerješivih proturječnosti i nevolja pa se čini da zaista vrijedi živjeti samo za dva-tri određena cilja, kao što su ljubav, vjera ili stvaralašovo.

Nakon pitanja što je za čovjeka najbitnije, možemo se upitati čemu svi ljudi teže i odgovoriti da neki teže saznanju, Bogu, duhovnim ili pak materijalnim stvarima, ali svi u osnovi teže nekakvoj punini, ispunjenosti svog života i to intelektualno, duhovno ili materijalno, svi očajnički bježe od praznine i besmisla (barem od onoga što smatraju prazninom i besmislom), a mnogi pobjegnu i u smrt kad zaključe da su im životi beznadno prazni, usamljeni, kad ih više ništa ne ispunjava niti vide mogućnost punine. Čovjek se često radije odriče života nego da živi u praznini. Kad život prestane biti mogućnost, prestane biti život u pravom smislu. Druga je stvar *što* netko smatra bitnom ispunjenošću — jesu li to naprosto materijalna dobra, bogatstvo, položaj ili nešto dublje, vrednije, trajnije.

Život čovjeku nije nikako sam po sebi dovoljan, kao što je dovoljan životinji ili biljci pa on puninu i smislenost nastoji postići bilo filozofijom, stvaralaštvom, mijenjanjem svijeta, društvenim položajima, a ta težnja k ispunjenosti zajednička je svecu i kriminalcu (jer kome je najveći cilj bogatstvo ili moć, spreman je i na teške zločine da ga ostvari, svi oni nastoje stvoriti vlastiti svijet usred bezobličnog svijeta oko njih. Ali što je to uistinu ispunjen život, čemu *treba* težiti i kamo doista idemo? Evo bitnih pitanja filozofije.

Još biblijski Propovjednik tvrdi da usred ispraznosti svijeta vrijedi živjeti za samo nekoliko najvećih ciljeva koji i čine srž postojanja, sprečavaju da lutamo i gubimo se u stotinama sitnih, nebitnih stvari. Težeći za tim ciljevima gradimo sklad iz puste zbrke slučajnosti i ništavnosti.

Ako kao cilj odbacimo pohlepu za materijalnim dobrima, vlasti, moći itd., vidimo da se ciljevi za koje ljudi smatraju da je vrijedno živjeti i čak se žrtvovati, svode na vjeru, ljubav i stvaralaštvo, jer mnogi velikani tijekom stoljeća slažu se da vjera daje smisao životu, bezbrojni pjesnici od najgenijalnijih do danas zaboravljenih složili bi se da vrijedi živjeti i umrijeti za ljubav, a ne treba ni napominjati da je stvaralaštvo, ako ne najvrednija, ono jedna od najvrednijih ljudskih djelatnosti.

O vjeri i vjernicima može se govoriti ovo ili ono, ali jedno moramo priznati: Svaki čovjek koji doista razmišlja, ima svoj stav prema svijetu i životu, mora imati i stav prema vjeri, bilo da Boga priznaje ili ma i žestoko niječe. Pascal ima pravo. Oni koji o tome nemaju čvrstog mišljenja pa niti vjeruju niti ne vjeruju, naprosto su duhovno mlaki i indiferentni, što je najgora osobina i to ne samo što se tiče odnosa prema vjeri. Ako su nam principi i mišljenja u pogledu značajnih stvari nedefinirani i magloviti, ne možemo biti prave ličnosti.

I sami filozofi, koji najdublje razmišljaju o čovjeku i svijetu, moraju se, prije nego što uopće počnu, odlučiti za vjeru ili protiv nje, jesu li teisti ili

ateisti, jer kao što je rekao Kierkegaard, nijedan filozof nije do Boga došao tek na kraju, pomoću zaključaka vlastite filozofije.

Svatko tko razmišlja o smislenosti svega, mora se upitati da li nad nesigurnim ljudskim životom punim nevolja postoji netko tko sve osmišljuje. Ako takvo biće postoji, iz našeg života nužno mora nestati ravnodušnosti i duhovnog lutanja, jer samo se po sebi razumije da odnos prema Vrhovnom Biću mora biti najviše i najvažnije pa u svakom trenutku moramo živjeti i postupati u skladu s njima. Za istinskog vjernika (a ako vjerujemo u Boga, *moramo* biti istinski, praktični vjernici) nezamislivo je da vjera ne određuje cijeli njegov život i odnos prema svemu što ga okružuje.

A ako ne vjerujemo? Onda se, u biti, možemo složiti s »mračnim« filozofima koji tvrde da su, na kraju krajeva, život i svijet besmisleni, da naš život pun nesreće i bola na kraju guta ništavilo. Krivo je smatrati da svijet ima neki bitak ili smisao i bez Boga, jer bez njega bitak je tek šuplja riječ. Dostojevski je rekao: »Ako nema Boga, sve je dopušteno.« Ovu diskutabilnu rečenicu ne bismo mogli tek tako prihvatiti, ali sigurno možemo reći: »Ako nema Boga, sve je, u biti, besmisleno.« Smisao i krajnja vrijednost čovjeka i svijeta mogu biti samo u Bogu, a nikakvom bitku, »čistom duhu«, oslobađajućim društvenim kretanjima itd.

Vjera je, dakle, jedan od onih ciljeva koji cijelom našem životu donose punину, a k tome blagotvorno djeluju na sve oko nas — pravi vjernik nikada neće postupati nepravedno, nasilno, nego će pomagati drugima i truditi se da ovaj svijet, pun nasilja i sebičnosti, učini što boljim.

Još jedan takav cilj je ljubav, a kao primjer ne moramo ni citirati bezbrojne pjesnike i stvaraoce uopće. Začudo, filozofi o ljubavi — odnosu muškarca i žene što znači i najdubljem odnosu među ljudima — kažu malo ili ništa pa i kad govore o tome olako prelaze preko same te veze, a za njezino najviše ispunjenje proglašavaju nešto sasvim drugo, što je izvan samog tog odnosa — rađanje i brigu za djecu, nove ljude. Ovo i jest i nikako nije točno. Jesu li svrhe ljubavi uistinu tek rađanje i djeca pa kad su one postignute duboka, istinska ljubav, najjača veza dvoje ljudi, postaje nekako prevladana, pada u zasjenak? Jer, ako je tako, onda nikada nije ni bila prava. Pravi cilj može predstavljati samo ono što je dovoljno samo u sebi, što je posve samosvojno i trajno, a nije tek privremena stepenica nekoj većoj svrsi — djeci. Djeca su dragocjen plod ljubavi i braka, ali kako ljubav ne postoji zbog nečeg drugog nego je cilj i smisao u sebi samoj, djeca ne mogu biti njezina krajnja svrha. (Uostalom što je s bračnim parovima koji ne mogu imati djece?) Kao najveće građenje odnosa među ljudima, ljubav mora sama po sebi biti skladna srž kaotičnog svijeta koja se, u braku, gradi cijeli život, jedna kao i sam život, jedna kao i sam život, jedinstvena kao Zemlja u neponovljivom svemiru postojanja, sobom zaokružen, dostatni svijet dvoje ljudi.

U Bibliji sam Bog, obraćajući se ljudima po prorocima, uzima ljubav kao vrhovnu usporedbu za odnos pojedinca ili naroda prema sebi, za vjernost, obećanje ili otpadanje — tu su ljubav, vjernost, postojanost i bračna nevjera (Hošea) uzeti kao praslike koje potcrtavaju bit, jer mudraci i proroci često mjere žar pripadnosti najvišem cilju i pravu vjeru metaforom ljubavi između muškarca i žene, tim utegom na vagi života od kojeg nema preciznije mjere.

Nepotrebno je i reći da je — kako ljubav i brak grade život — posvemašnja proturječnost da taj život uništavaju, da ubijaju. Zato su u pravoj ljubavi i braku nezamisliva ubojstva djece — pobačaji. Nijedna ljubav i brak u kojima su vršeni pobačaji nisu i ne mogu biti pravi, jer već u samom zaštitu negiraju i uništavaju upravo ono čega su centar i što bi trebali stalno izgrađivati — sam život.

I napokon, jedan od najvažnijih ciljeva koji našem životu daju srž, grade ga i usmjeravaju, jest stvaralaštvo. Ono je, posve općenito, najvažnija karakteristika i pokretač života uopće. Bog, na čiju smo sliku stvoreni, Vrhovni je Stvaralac, a i priroda neumorno stvara. I sam ljudski život se uopće kreće, napreduje iz mrtvila, samo neprekidnim stvaralaštvom, gradnjom. Čovjek najprije stvara samog sebe, svoj smisleni svijet.

Rekli smo da je ono osnovno i najbitnije život, ali jednom fizički stvoreni život moramo sami ponovo stvoriti, u smislu bitnog osmišljavanja. Zapravo, dana nam je samo osnova — čovjek i njegov život (najveći dar) samo su temelj, materijal. Riječi »čovječanstvo« i »čovjek« su apstrakcije — postoji samo konkretni čovjek, sa svojim konkretnim životom koji iz sebe tek gradi, svakodnevno stvara čovjeka, to jest ličnost, sa svojim uvjerenjima, principima, saznanjem i postupanjem u skladu s njima. Zbog toga je važno razlučiti između bitnih i nebitnih stvari, što nam je, kako bi se filozofi izrazili, supstancija života, a što sporednosti, akcidencije. Ljudi se previše bave površnim — naprimjer, danas svi izgrađuju, kako moderna riječ kaže, »image«, dakle nešto sasvim površinsko, a ne ličnost. Svatko tko drži do sebe mora imati nekakav »image«, a za ličnost se ne pita, zapravo, obično bolje prolaze oni koji je nemaju.

Važno je, dakle, stvaralaštvo samoga sebe i iz sebe. Svoj svijet moramo svi stvarati, a umjetnik stvara i opipljivi, sređeni svijet svoje umjetnosti. Ovaj svijet, kao i sam život, samo je bezlični predložak, materijal, mogućnost, pa je i u tome čovjek stvoren na Božju sliku — njegov najveći zadatak je stvoriti svoj život i svijet. Za svakog od nas ponavljaju se riječi s početka Biblije; »Svijet bijaše pust i prazan...«, a samo od svakog od nas zavisi hoće li takav i ostati ili ćemo ga ispuniti, osvijetliti, učiniti plodnim i baš kao Adam u Bibliji sve ponovo imenovati, u prenesenom značenju — uspostaviti prema svemu svoj odnos, mukotrpno i s predanjem, ciglu po ciglu graditi sklad sred kaosa — svoj jedinstveni život.

Rekli smo da nam filozofija ne može pružiti najvažnije odgovore, ljudsko mišljenje je nedovoljno da pronikne najdublje tajne, a čovjek ih ipak snažno teži proniknuti. Pa kamo se onda okrenuti?

Ostaje samo religija, a ako ne prihvaćamo njezine odgovore, moramo se pomiriti s tim da do odgovora nikako i ne možemo doći. Za vjernika religija, kršćanstvo, nije filozofija ni ideologija, zavisna od ograničenog ljudskog domišljanja, već vrhunaravna objava. Ako čovjek ne može ništa do kraja domisliti, onda sve zavisi od toga vjerujemo li da nam se obratilo i neprestano nam se obraća nešto različito i beskrajno veće od čovjeka i njegovog uma. Griješe svi oni koji (u potcjenjivačkom, a ne kierkegaardovskom smislu) kršćansko učenje nazivaju apsurdnim. Isto je tako apsurdno i ograničeno prihvatiti filozofsko učenje nekog čovjeka, naročito ono koje u praksi sadašnjosti beznadno iznevjerava, a obećava sreću i najveću blagodat čovječanstvu u nedogledno dalekoj budućnosti koja nas se ne tiče kad bi i bila ostvariva, a možemo se složiti sa Schopehauerom da je potpuna ljudska sreća neostvariva i u najsavršenijem društvu. Za takvu filozofiju, uostalom, pojedinac nema druge vrijednosti osim kao čestica određenog društvenog toka ili klase koja pak samo kao bezoblična cjelina ide (varljivo) sretnoj budućnosti. Sve je tu uvijek: »Dođite sutra«, a čovjek *danas* treba odgovore jer to »danas« je jedino što na ovom svijetu ima. Zato se ta filozofija, koliko god na prvi pogled bila različita, ne razlikuje od one koja tvrdi da smrti nema jer vrsta uvijek postoji,

uvijek je mlada, sve se neprekidno vraća pa je bitan život kao takav, ne individuum, nego život prirode, Zemlje, čovječanstva koji ne nastaje i ne nestaje pa nije izbrisiv. Međutim, to je puka apstrakcija. Pri tome se takav filozof poziva na životinje kod kojih je doista najvažnija vrsta, no kod čovjeka je obratno — najbitniji je pojedinac, stvarni, živući čovjek kojeg, na ovom svijetu, ne zanima daleka budućnost, izvan vremena njegovog neponovljivog života. Ono iz čega i proizlaze čovjekova pitanja i nedoumice jest činjenica da, u određenom smislu, zbog svog razuma, čovjek i *nije* dio prirode kao što su to biljke i životinje, nego je izuzetak pa se ne može tješiti i sebe objašnjavati promatrajući tokove prirode i stalnost njezinih zakona, pogotovo nekakvog vječnog povratka. Životinja i biljka su *u* prirodi, ali zbog njegove svijesti, priroda je *u* čovjeku pa, tako reći, sa svakim pojedincem svaki put umire i cijela priroda, cijeli svijet.

Premda se »ovozemaljska« filozofija često ruga i predbacuje vjerniku što sreću očekuje tek na drugom svijetu dok ovaj navodno zapostavlja, sama čini u dlaku isto kad svoj cilj, ljudsku emancipaciju, dakle sreću, stavlja u daleku, neprozirnu, nedohvatljivu budućnost, što ujedno znači u posvemašnju apstrakciju pa vjernik može s pravom odgovoriti poslovicom: »Rugala se sova sjenici.« A praksa pokazuje da je boljitak što ga teorija te ovozemaljeske filozofije obećava čovjeku već u sadašnjosti — prelaznom periodu prema »savršenoj« budućnosti — tek puka fikcija.

Filozofija, dakle, najviše govori kad se obraća konkretnom »ja«, a to nije nikakav skupni »ja« čovječanstva, jer on je isto takva apstrakcija kao i same riječi »čovjek« i »čovječanstvo«, nego stvarni, pojedinačni »ja.« Istina je, međutim, da takav »ja« ne postoji ni za ravnodušnu prirodu, ni za povijest, ni za društvena kretanja, mi za svijet uopće — on postoji isključivo za Boga i za mene. Čak se ni braća, ni najbolji prijatelji, ni bračni par, u toj najbliskijoj mogućoj vezi među ljudima, ne mogu posve razumjeti, čak ni nama najbliži ne mogu posve upoznati taj naš »ja«, niti se u njega spustiti, svoje biće ne možemo ni s kim podjeliti u najdubljem smislu. U svojoj potpunosti ono postoji samo za mene i za Boga, jer jedina veza u koju »ja« ulazi kao potpuna cjelina, sa svom svojom dubinom je veza između mog bića i Boga, odnos prema Bogu. Zato je istinita uzrečica: »Samo Bog zna što je u čovjeku.« Ako nema Boga, moje »ja« u meni na određen je način osuđen na beznadni zatvor, a moje se biće nikako ne može do kraja ostvariti, ući u najviši i najplodniji odnos nego uvijek, u dubini, ostaje kao osoba u zatvoru. Možda je zato Dostojevski i rekao da se čini da ateistima uvijek nešto nedostaje.

Kad filozofija čovjeka prikazuje naprosto kao vrstu, česticu u društvenim kretanjima, pripadnika mase ili klase kao glavnih nosilaca povijesnih gibanja ili pak kao kap u nekakvom »čistom ljudskom duhu«, koji ima vlastiti hod, nezavisan od individuuma, ne govori ništa niti može pridonijeti izgrađivanju našeg bića i konkretnog, svakodnevnog života — najvažnijeg što svaki čovjek ima — nego naše biće i život ostaju prazni, neprestano gladni ispunjenja, višeg smisla što ga, ponekad tek daleko i mutno, naslućujemo. Nikakva krajnja »sreća« na ovom svijetu i u ovom životu punom nevolja i neprilika ne postoji, a pogotovo se ne može doseći nekakvom »simetrijom stepeništa«, povijesnog toka u kojem bi nastupala sve bolja društva dok se, napokon, ne bi doseglo najsretnije i najsavršenije.

Terorizam, o kojem svakodnevno čitamo u novinama, možda najbolje pokazuje što se događa kad se ono općenito i apstraktno, do najveće izobličenosti, pretpostavi izgradnji vlastitog, konkretnog bića pa su pojedinci u ime borbe protiv »društvenih nepravdi« pripravni otimati, ubijati, spustiti se do

najgorih zločina i onda to svoje zlo proglašavati pravednom skrbi za društvo i čovječanstvo uopće. Strašno je da čovjek, zaslijepljen apstraktnim parolama može konkretno, vršiti najveće zločine i smatrati sebe pravednim borcem, a od stvarnog borca za slobodu i društveni boljitak razlikuje se kao nebo od zemlje. Ličnost terorista je krajni primjer što se događa kad za volju iskrivljene gradnje nekakvih općih odnosa, čovjek zapostavi pa čak izbriše svoje jedinstveno »ja«, a njegovo biće postaje anatično zločinačko, često i samoubilačko, jer izbrisano je sve doista konstruktivno što, na kraju krajeva, dolazi iznutra, iz srca, a ne izvana, pa i društvene odnose, kao i sve ostalo, mogu, na posve drugi način, mijenjati samo ljudi koji su najprije izgradili sami sebe.

Kad pogledamo od čega se sastoji današnji svijet, kamo su doveli mileniji ljudskog razmišljanja, te gotovo dva stoljeća mijenjanja svijeta, vidimo samo opće lutanje i krize na globalnom planu te prazninu, dezorijentiranost i ravnodušnost u životima ljudi koji kao da postaju sve sitniji, beznačajniji, iscrpljuju se u sitnim težnjama neposrednom dobitku ili ispraznom užitku, lišeni principa i bilo kakvih vrijednosti. S jedne strane rastuće nasilje, prijetnje uništenjem, egoistični političari i surovi vojni diktatori, a s druge utonuće u sve veću besadržajnost, usprkos ekonomskom prosperitetu. Upravo društva gdje naoko vladaju najveće »blagostanje« i »emancipacija«, kao naprimjer Švedska, zastrašujući su primjer praznine u životima ljudi, jer za volju emancipacije uništene su najdublje vrijednosti, uključujući jednu od najvećih vrijednosti ljudskog srca — dubok, vjeran, postojan odnos prema ljubavi muškarca i žene i braku nije nikakva patrijarhalna, prevladan, društvena institucija nego veza u koju čovjek unosi cijeloga sebe, sa svim svojim unutrašnjim bogatstvom osjećajnosti, ljubavi, vjernosti i čvrstine, veza iz koje se gradi sve ostalo i koja zato mora biti trajna. Ako je to kakva institucija, onda je jedino institucija srca, a oslobođenje, emancipacija i »revolucija« na području ljubavi i seksa nisu ništa drugo nego oslobođenje i emancipacija od vlastitog srca, poslije kojih slijedi samo praznina i rastrganost na mnoštvo površnosti u kojima se niti što bitno daje niti prima niti gradi i koje su zato — ništa.

U današnjem svijetu pred čovjeka se postavlja pitanje kako, da se tako izrazimo, »vrijedonosno preživjeti«, preživjeti smisleno, da nas ne proguta živo blato opće besadržajnosti koja je duhovna smrt. No kakvi sadržaji su doista suprotnost tome pa — znače život?

Tu se postavlja potreba osnovnog određenja što ga nikako ne možemo zaobići, izbor između dva različita puta. Kakav god bio naš pogled na život, naša životna filozofija i nastojanja, moramo odlučiti jesmo li vjernici ili nismo — što sadrže sami naši temelji, čemu teži cijelo naše biće, a ono uvijek teži nekoj osmišljenosti.

Ako već razumom ne možemo dokučiti odakle, u općenitom smislu, dolazimo i kamo idemo, možemo i moramo odrediti što smo, što želimo biti i kamo želimo ići u našem konkretnom postojanju, možemo, ispunjeni vjerom u krajnji smisao našeg života i svijeta koji je, na kraju krajeva, samo u Bogu, zacrtati svoj životni put u ljubavi i stvaralaštvu (učiniti sve što možemo kako bismo svijetu podarili malo ljepote, dobrote i ljubavi) i to postojano, bez samozavaravanja i zaslijepljenosti, a samozavaravanje je ako smatramo da ćemo ispunu, krajnji cilj i zadovoljenje naći slijedeći puste ambicije, težeći materijalnom ili pak u ma kako žarkoj pripadnosti ljudskim ideologijama ili, na drugoj strani, najrazličitijim sektama koje u naše vrijeme zavode tolike povodljive ljude, gladne bilo kakvih pa i prividnih vrijednosti.

Što se tiče smisla, Božja objava sačuvana u Svetom pismu, ostaje jedina čvrsta točka u koju čovjek može položiti sve svoje nade. Sve ostalo, u kraj-

njoj liniji, svodi se na besciljna lutanja, na očajnička traženja, na samozavaravanje (koje je vrlo opasno jer nam je u našoj često bolnoj egzistenciji toliko potrebno), na schopenhaurovsko ništa.

T. J. H. MAR

Olovno more

Utihnina je
utišala vjetrove
Pokopani valovi
sudaraju se u dubini

Otok sve dalji
put obzorna smrtopada
Sumaglica lomi
jarbole bijela broda

Sparinom otežala omarnom
užarena podneva
obala uzmiče u hlad
pod krošnje maslina

More diše
krkljajući i gušeći se
san mu je
težak i olovan

Ivan MUŽIĆ

Katakombe u Jajcu

U današnjem Jajcu već je u rimsko doba postojalo naselje.[1] Međutim, Jajce se pod svojim današnjim imenom javlja u pisanim dokumentima tek u vrijeme Hrvoja Vukčića Hrvatinića, ali nema nikakva dokaza da se, kako su neki pisali, njemu može pripisati i osnivanje grada. Ima pojava u arhitekturi zbog kojih postanak grada treba smjestiti u mnogo ranije vrijeme.[2] Jajce je postojalo mnogo prije godine 1404. kada dubrovačke kronike nazivaju Hrvoju »conte di Jajce«.[3]

Jedna je od »najzanimljivijih građevina bosanskih« (Truhelka) objekt koji je narod nazvao Katakombama, a što se u znanstvenoj literaturi prihvatilo. Prvi i jedini koji je do danas o ovom objektu opširno pisao bio je Ćiro Truhelka.[4] Njegov je opis u bitnim detaljima slijedeći:

»Između Medvedkule i zvonika nalazi se u stijeni ulaz u jednu zanimivu podzemnu gragjevinu. Taj ulaz prije u samoj stijeni, danas je provigjen malim kamenim trijemom, sazidanim u novije doba, da se brani kiši i vodi da ne ulazi u nutarnjost gragjevine. Pošav ovim trijemom silazimo niz dvije tri stepenice i tu nam se otvara put na mala gvozdena vrata u tijesno predvorje podzemnoga hrama, a na druga vrata ući ćemo u samu zgradu. Cijeli hram istesan je golemom mukom iz same stijene... Crkva razdijeljena je posve pravilno kao sve starije crkve romanskoga sloga. Glavne su joj sastavine (vidi osnovu i prorez u priloženim slikama) *nartex* (predvorje), *baptisterij* (sa krstionicama, sama crkva, kojom se upopriječio *sanktuarij* ili *prezbiterij* na oblik krasta i *oltar*.

Nartex je uska prostorija, 2.18 m širine, 5.50 m duljine, svedena gore na badnjasti ćemer (Tönnegewölbe bez ikakva arhitektonskoga uresa. Samo s lijeve i desne stratne crkvenih vrata uklesani su opisani grbovi. Ta prostorija nije sva iz žive stijene istesana već je sa dvije strane, gdje je trebalo, ozidana kamenom.

Na tijesna i niska, na ćemer svedena vrata, koja se nalaze nasred debela zida, ulazilo se u crkvu. Prvi joj dio proširio se s lijeva i desna te s obje strane završuje u dvije panjege (C), gore svedene.

U desnom uglu istesana je od kamena klupa, a u njoj urezane su tri okrugle jame, gdje bijahu nekoć smještene posude sa svetom vodom.

Taj baptisterij širok 7.50 m, odnosno 9.50 m, a dug 2.05 m. Glavni dio crkve, koji slijedi za baptisterijem, uži je i razmjerno kratak 2.80 X 4.00 m. S lijeve i desne mu strane isklesan je u stijeni obli niski ćemer oko 1.20 m dubok, u dnu te udubine urezan je u zid dvostruki krst, s obje mu strane mjesec i sunce. Taj ćemer pokriva jedno 2 m duboku raku (D). Lijeva raka iskopana je sasvim, a desna je tek začeta i jedva 10 cm pod podnicom iskopana.

Te dvije rake zapremaju cijelu dužinu pobočnih zidova same crkve, koja se prema prezbiteriju znatno raširuje. Oba pobočna zida završuju se tu u niz

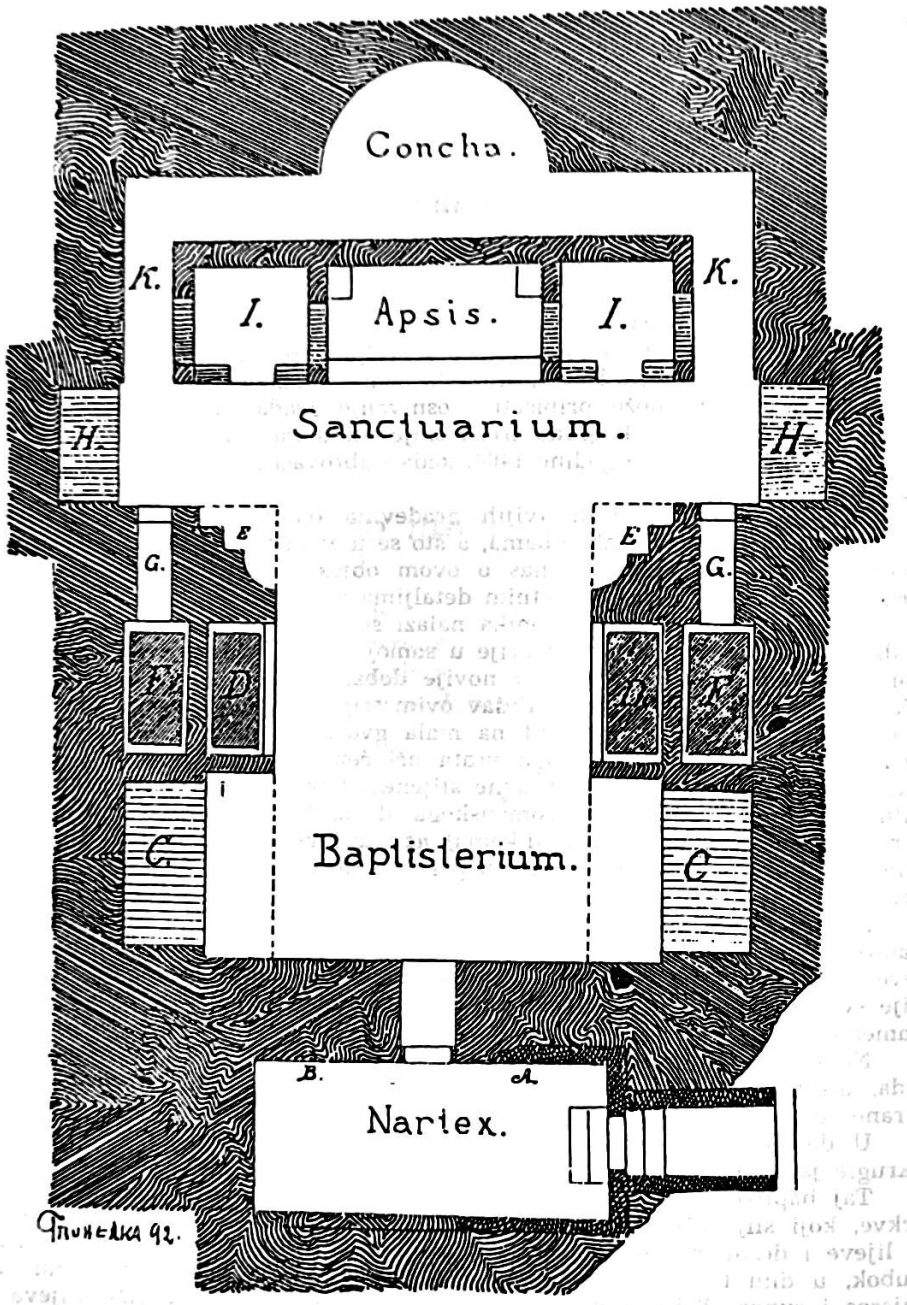

Rekonstrukcija osnove katakomba u Jajcu

pilova (E), koji se prema prezbiteriju razmiču. Prezbiterij uzak je, ali dug (2,94 X 10.66 m, te se popriječio preko crkve, kao krilo u krsta.

S desne strane započeta je ista taka panjega ali tek je jedno 20 cm duboko izvagjena stijena, pa je posao ostao nedovršen.

S lijeve strane sanktuarija imadu u pobočnom zidu usječena mala niska vrata. Kroz tijesni hodnik ulazi se tu u malu odajicu (F) — 1 m široku, 2 m dugu — a pošto je i tu dno do neke dubljine iskopano, valjda je i tu imala biti raka, koja stoji usporedo za prednjom rakom.

Simetrički imala se jamačno i s desne strane iskopati slična raka, ali tu su tek označena i slabo iskopana vrata.

Dno crkve zaprema naki široki oltar. Nad prostranom i podubokom apsidom, pod kojom se imao smjestiti žrtvenik, savio se šiljasti gotski luk, a s lijeve i desne strane oltara, dva su slična luka, samo manja. Te maljušne izbice (I), jamačno nijesu bile žrtvenici već su možda ondje imali kod obreda sjediti viši svećenici. Desna je dovršena te ima osim luka u pročelju s lijeve i desne strane po jedan prozor, dočim je lijeva panjega tek na prosto prorezana i nedovršena.

Na lijevom dnu prezbiterija opet je u stijenu usječena panjega (H), kao i u baptisteriju, od koje se time razlikuje, da joj prednju polu prikriva niski široki ćemer, a dno manji šiljati svod.

S obje strane oltara iskopan je tijesan hodnik, koji se malo savio oko njega, a onda ostao nedovršen. Bez sumnje imao je taj hodnik opasati oltar, te je tako ovaj imao stajati osamljen, opasan *korom*, kako je to običajno u svih crkava romanskoga stila. U dnu toga kora imala bi doći polukružna *konha*, kojom završuje crkva.

Kako se razabire iz tog kratkog opisa, crkva nije dovršena, a ni osnova joj nije do kraja provedena. U priloženim slikama ocrtao sam tu osnovu kako je do sada izragjena, nedovršena, i kako je ostnova imala biti, pošto bi se gradnja dovršila.

Po toj osnovi bila bi crkva dosta široka, prostrana zgrada.

Svod crkve nejednak je te se mijenja. Nartex je u vrhu šćemeren običnim oblim načinom, baptisterij i crkva poniskim oblim, kojega je u sredini nadvisio uži gotski ćemer, sveden na šiljak. Taj svod pomno je izglagjen. Nad sanktuarijem nadvisio se uski, dugi, plitki svod, koji je zahvatio cijelom dužinom od jednoga do drugoga kraja.

Nekoliko koračaja od ulaza, skoro nasred crkve nalazi se u podu četverokutna jama, a niz nju proći ćeš preko nekoliko strmih stepenica u *kriptu*. To je tijesna niska izba, 3.92 m duga, 4.22 m široka, 1.90 do 2.20 m visoka, nepravilno istesana, a cijelu sredinu zaprema joj golemi, iz stanca istesani žrtvenik, koji je dosegao do ćemera, te ondje s njime srastao. U onoj ploči, koja se nad žrtvenikom osovila, prorezan je opet onaj dvostruki krst s mjesecom i suncem — simboli mrtvačkog kulta — koje već vidjesmo i iznad raka u gornjoj crkvi.

Već je gore u onom mraku i zagušljivom dimu zubalja mučno opstati, ali tu dolje atmosfera tako je mutna, da čovjeku otima dah i sapu. Ta kripta bijaše glavna čest te crkve, a u njoj imali su se služiti u srednjem vijeku mrtvački obredi. Sa umjetničkog gledišta ne možemo ocijeniti tu gradnju, jer joj, kako rekoh, fali svaki umjetnički nakit, a i sa gragjevnog gledišta moglo bi se primjetiti, da joj visina nije ni u kakovom razmjeru sa duljinom (ukupno 13.72 m) i širinom. Crkva je najviša pod gotskim svodom na sredini, a i tu jedva 4.15 m, dočim je pri kraju tako nizak svod, da ga se skoro glavom dotičeš.«[5]

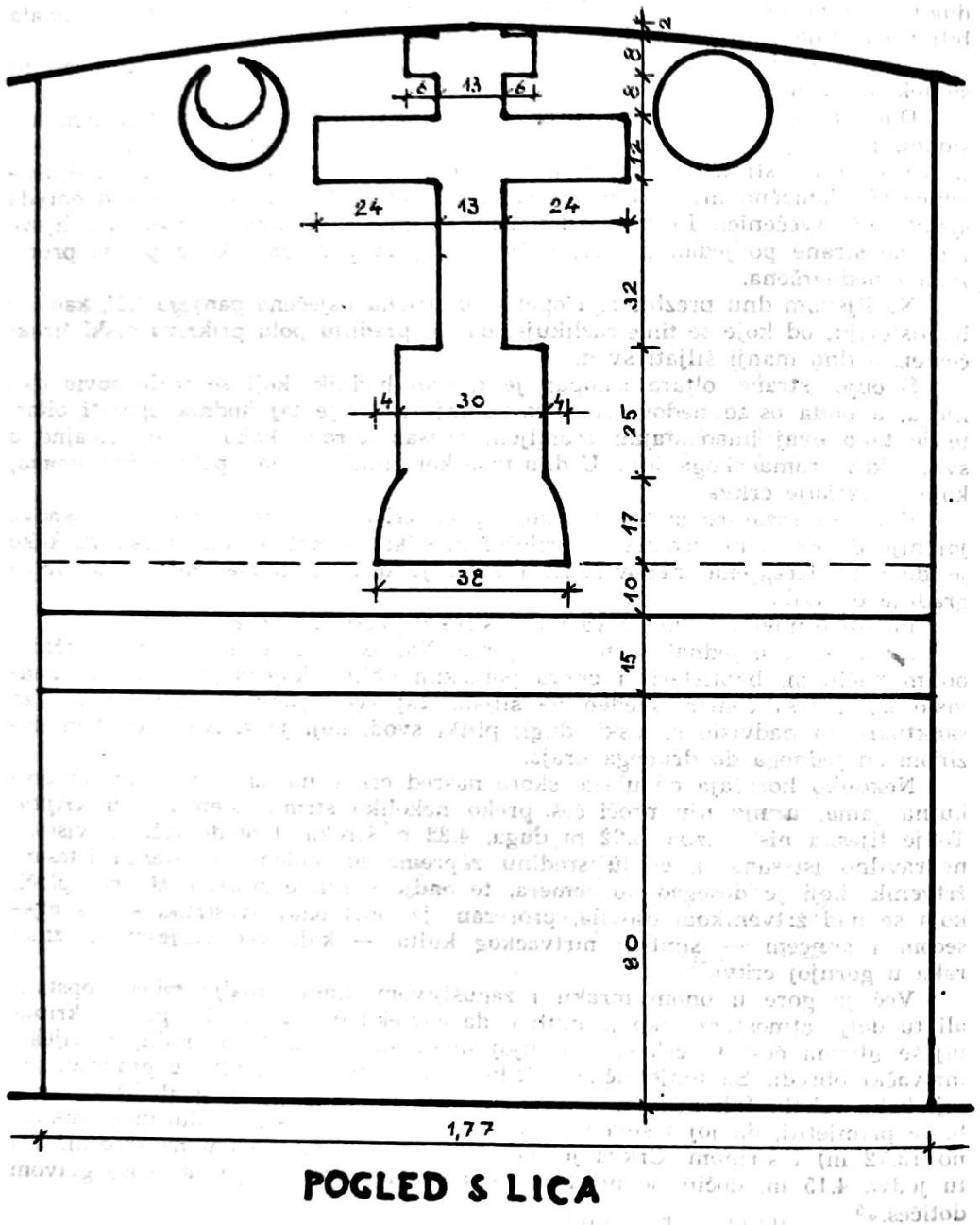

Bez obzira na to, što Truhelkin opis sadrži sve bitno o ovom objektu, ipak sam zamolio za određene stručne dopune arhitekta Hidajeta Kršlaka, koji je bio glavni urbanist grada Jajca 27 godina. Njegove dopune Truhelkina opisa bile bi slijedeće:

»Kroz katakombe nije proticala voda, a nema ni tragova o protoku vode. Je li postojala mogućnost proticanja vode, također je nevjerojatno, jer nema prirodnih tragova mjesta izljeva. Naime, same katakombe su ugradjene u jednu kamenu zaravan — terasu (396.40 nadmorske visine) koja neposredno, graniči prijašnjim koritom rijeke Plive gdje ima sedrenih naslaga, ali niže od terase katakomba 390.10 n.v. Sama je terasa od pješčanog masiva kamena (sada nazvan Plivit) od kojega su građene i građevine u Pešti i Beču, a poneko gradi i u okolici Jajca. Terasa se tako proteže prema istoku i taj isti kameni masiv stalno se vidi na koti 373.72 n.v., a i tvrđava-kaštel je sagrađena na tom kamenom masivu na 442.99 n.v. No, u visini katakomba, po obrubu vidi se sedra, te se govori da je vodopad Plive i Vrbasa bio od katakomba do na istočnoj strani građa kamenih i sedrenih masiva, na kojima su građene gradske zidine 373.72 n.v. Navodno postoji, (u prepričavanju) i tajni izlaz iz katakomba vezan hodnikom od vodopada Plive na 344.30 n.v., gdje se je snabdjevalo pri opsadi vodom...

Donja prostorija

Priložena skica je stvarno stanje križa u donjoj prostoriji s postoljem, što se vidi iz skice. Izmjere su dane u centimetrima. Ovaj križ je potpuno završen, i čini se da je obrađen gotovo do brušenja. Svod iznad križa je u stvari plafon donje prostorije i cijelo postolje je samoniklo tijelo kamenog masiva poda, postolja i plafona besprekidno. Znači, postolje križa, pod i plafon isklesani su u kamenom masivu, kao, uostalom, i katakombe. Lijevo od križa vidi se krug prečnika 18 cm udubljen u postolje i u gornjem dijelu manji krug (valjak) koji je ostao, pa prosto se dobije dojam kao da visi, ili da je prilijepljen za udubljenu kružnicu. Mali neiskopani krug (valjak) je prečnika 10 cm. Ova lijeva kružnica nije u cijelosti završena, znači, nije prokopana, gdje bi inače debljina, odnosno, dubina rupe trebala biti 35 cm. Mislim, da se je to imalo završiti, a ne da je to ostavljeno kao konačno oblikovano. Desna je rupa postavljena simetrično lijevoj i potpuno je završena i probijena dubine 35 cm te fino obrađena...

Gornja etaža

S lijeve strane prostorije na sredini zida grobnice D nalazi se istovjetni po obliku i veličini križ kao i u donjoj prostoriji, samo je taj križ na desnoj strani prema gledanju iz prostorije na grobnicu D oštećen da li namjerno ili slučajno radi kamena, ne zna se, ali su i na njemu krug lijevo s polumjesecom, koji se vidi (nedovršen) i desni krug, koji se djelomično vidi, jer je razbijen. Ovaj križ i oštećenje vidi se na fotografiji. Nadalje, na desnoj strani prostorije, iznad grobnice vide se tragovi također početka radova na križu, ali su samo obilježene lijevo i desno kružnice i jedna manja rupa za križ. Znači, to nije dovršeno. Mjerenjem udaljenosti rupa, u donjoj i gornjoj etaži i u ovom nezavršenom križu, vidi se da su svi isti po obliku i veličini. Pitate, kakvo je moje viđenje simbolike *rupa* pored križeva. Ako se gleda na to kako je izvedeno, dobije se dojam polumjeseca, a unutarnji krug (ili valjak kako je izveden) može biti i Sunce i Zemlja, ako je Sunce s desne strane

kao »dovršena rupa«. Međutim, lijeva strana očito pokazuje polumjesec za okruglinom u danom momentu zamračivanja Mjeseca... Jasno se vidi u donjoj etaži da se krug s polumjesecom nalazi s lijeve strane, što se očito vidi i na križu u gornjoj etaži i na započetom desnom križu. Znači, polumjesec je uvijek u krugu i u istoj je ravni i unutarnja kružnica zamračivanja dijela Mjeseca.

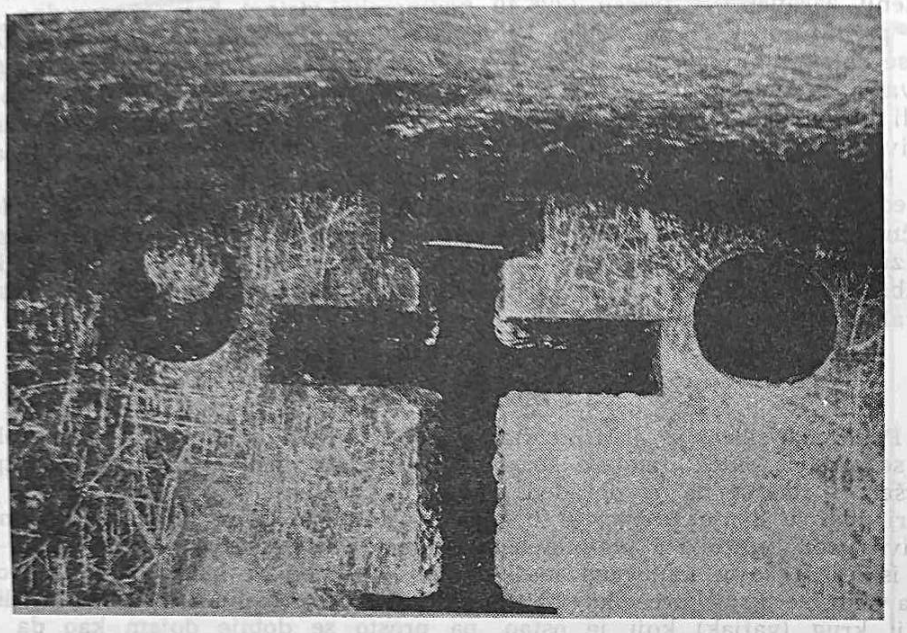

Na svim križevima uvijek je, bez sumnje, desno sam krug... U donjoj prostoriji može se hodati oko križa, a u gornjoj samo kod lijevog oštećenog, može se doći iza, dok kod započetog desnog križa ne može se doći, jer je to masiv. Interesantno je napomenuti da je oltar u gornjoj prostoriji okrenut prema istoku, što nije slučaj kod kršćana.«[6]

U znanosti su prihvaćeni Truhelkini zaključci o ovom objektu. Tako Đoko Mazalić ističe da je Truhelka opširno opisao ovu građevinu i da je njegov zaključak kako je ona trebala poslužiti kao grobna crkva Hrvoju i njegovim ispravan. »Možemo samo dodati da je ta podzemna građevina imala da bude kripta pod jednom crkvom, koju je Hrvoje kanio podići. To se vidi i iz fakta, da se išlo direktno u zemlju i da bi prostorija zakisavala, odnosno bila plavljena vodom, kad ne bi imala nad sobom zgradu, a da se radilo samo o grobnici kopala bi se u visoke stijene koje se tu, odmah iznad katakombe nalaze. Vidi se i po lijepom platou u koji je spuštena katakomba da je tu imala biti crkva.« Mazalić je u prilogu svoga teksta donio crteže nedovršenih figura isklesanih na ulazu u katakombu i zaključio' »Vjerovatno je muška figura imala da predstavi samoga Hrvoja, a ženska Jelenu Nelipićevu, njegovu suprugu. Ta ženska figura ne drži križ, kako je to vidio Truhelka, već neki drugi heraldički znak.«[7]

Ako se prihvati pretpostavka da je doista Hrvoje dao graditi ove katakombe, odnosno nastaviti prije započetu gradnju, nužno je istaknuti njegovo vjersko uvjerenje. Njemu je glavni cilj bio realiziranje svoje moći. Dapače,

toliko, da se može zaključiti da je samo za to i živio. Hrvoje, hrvatski velikaš, čija je žena (kći Ivana Nelipića) bila pobožna katolikinja, smatran je u tadašnjim katoličkim krugovima patarenom. U jednom izvoru iz god. 1403. koji donosi Ljudevit Thalloczy stoji: »Taj je čovjek, pataren, ali ima put, kojim bi se mogao privesti svetoj vjeri, a to je, kad bi ga se učinilo krajiškim grofom bosanskim, tako veli njegov prijatelj, nadbiskup spljetski.«[9] I iz nekih drugih detalja moguće je zaključiti da je Hrvoje smatran velikim heretikom.[10] Vrlo je važno da sam Hrvoje svoje nekatoličko uvjerenje ne naziva pataremstvom, već doslovno poganstvom. U jednom pismu kraljici Barbari, koje se još u 17. stoljeću čuvalo u arhivu obitelji Cindro u Splitu, Hrvoje između ostalog piše: »Isto tako zaklinjem kraljevsku prejasnost i vaše valičanstvo da ne dozvoli da u vrijeme moje starosti umrem u poganskoj vjeri i nevernosti, jer sam jedva i teško dočekao vrijeme da se iz poganske vjere vratim u katoličku vjeru i da mogu vjerno služiti rečenom gospodinu kralju.«[11]

Bez obzira na tu Hrvojevu izjavu činjenica je da katolička vjera Hrvoju nije ništa posebno značila, a što se osobito očituje u tome da je on s Turcima sklopio savez i tako prvi uveo islam u Bosnu. Kada je 1. svibnja 1413. god. proglašen Hrvoje odmetnikom, on je tada pozvao Turke koji su od god. 1414. počeli intenzivno provaljivati u Bosnu i Hrvatsku. Hrvoje je prije smrti u travnju 1416. god. bio neograničeni gospodar zapadne Bosne, ali drugi dio su zauzeli Turci.[12]

Ako su ove katakombe doista Hrvojevo djelo, onda je, s obzirom na njegovo vjersko uvjerenje, nužno obratiti pažnju na postojeću, makar i nedovršenu, simboliku u tom objektu. Ako objekt nije njegovo djelo, onda je jednako zanimljivo značenje postojećih simbola u njemu. Utvrđeno je, da su simboli Sunca i Mjeseca prvobitno poganski. Sunčeva božanstva (Mitra, Jupiter) prikazivana su sa Suncem i Mjesecom sa svake strane. Rimski carevi kad su se poistovjećivali sa »sol invictus«-om bili su smješteni između Sunca i Mjeseca. Prvi kršćani u simbolici su slijedili tradiciju pa su antičke teme — uključivši i one iz astralnoga kulta — prilagođivali svojoj vjeri.[13] Već u 3. stoljeću iznad prikaza Dobrog Pastira vide se Sunce i Mjesec na jednoj kršćanskoj lampi koja se nalazila u Kaiser-Friedrich-Museumu u Berlinu. Poslije se ova konstelacija Sunca i Mjeseca ponavlja i na drugim motivima gdje se pojavljuje Krist.[14] Kako ističe Hautecoeur već na prvim prikazima raspeća možemo zabilježiti predstavljanje Sunca i Mjeseca. Na paliju Achimima Panopolisa, koji se datira u vrijeme Justinijana, Sunce i Mjesec zauzimaju mjesto iznad krakova križa i to Sunce s desne, a Mjesec s lijeve strane Krista. Taj raspored prikazan je i na jednoj minijaturi *Evanđelistara* iz Rabula (god. 586). Ova raspeća s dva nebeska tijela vjerojatno su sirijskog podrijetla, a u 7. i 8. st. prelaze na zapad (u Rimu se pojavljuju oko god. 650. na grobu sv. Valentina). U ovom rasporedu slijedila se stara tradicija (vjerojatno iz astraloških učenja), prema kojoj Mjesec upravlja lijevom stranom tijela, a Sunce desnom. Tako je Kristu Sunce bilo s desne strane, a Mjesec s lijeve. Međutim, to nije bilo apsolutno pravilo, jer osobito poslije 12. st. ima čestih slučajeva gdje je položaj dvaju nebeskih tijela zamijenjen. U 15. st. i početkom 16. st. Sunce i Mjesec se još nalaze na mnogim raspećima, ali se spuštaju i na horizont i tako pojavljuju ispod krakova.[15]

Iz svega iznesenog proizlazi, da prikazivanje Sunca i Mjeseca iznad raspeća (križa) ne dopušta zaključak da bi ta simbolika imala nekršćanski smisao.

Međutim, u konkretnom slučaju katakomba u Jajcu susrećemo se s činjenicom prikaza križa s dvostrukim horizontalnim krakovima. To je još intere-

santnije kad znamo da se takvi križevi pojavljuju i na srednjovjekovnim bosanskim stećcima. »Dvostruki, trostruki, ponovljeni krstovi najčešći su sjeverno od Neretve, od Ljubuškog do Sinja.«[16] Šefik Bešlagić, koji je ove križeve vodoravna kraka prema stručnoj terminologiji nazvao (bez obzira na njihove završetke) »lorenskim« ili dvostrukim križem, evidentirao je do god. 1982. dvadeset i pet primjeraka na više od 900 ukupnih primjeraka raznih vrsta križeva.[17] U stručnoj literaturi ovakvi križevi tretiraju se kao kršćanski simboli.[18] I u katoličkim crkvama ima primjera ovakvih križeva s dvostrukim horizontalnim krakovima. Posebno je zanimljiv križ iz 12. stoljeća koji se nalazi u riznici splitske katedrale, dakle, u gradu kojim je Hrvoje neko vrijeme vladao. Ali je ipak činjenica da je ovakvoj vrsti križeva pučko praznovjerje pridalo dimenzije određene magične moći. Ovaj tip križa postaje osobito cijenjen već u ranom srednjem vijeku. U njemu se gleda djelotvorna zaštita od nevremena i demonskih utjecaja, »sveti« znak kod rođenja, ali i značajni nadgrobni simbol.[19]

Teško je nešto više zaključivati o ovom objektu u Jajcu. Posebno zbog činjenice da je objekt u cjelini i u detaljima ostao nedovršen. Moguće je, kako se i pretpostavlja, da je gradnja započeta mnogo prije Hrvojeva vremena i da je prvobitno imala sasvim drugu namjenu. Međutim, neosporno je da simbolika dvostrukog križa sa Suncem i Mjesecom iznad krakova križa pripada srednjem vijeku. Iako su detalji simbola (križ s dvostrukim krakovima, Sunce i Mjesec), pojedinačno uzeti, nazočni na srednjovjekovnim stećcima, ipak ovog motiva u svojoj cjelovitosti — konkretno iz ovih katakomba — nema na stećcima.

Objekt svojim podzemnim kompleksom i nekim detaljima asocira na mogućnost, možda prvobitne, gradnje za potrebe nekog magijskog kulta, ali postojeći elementi, i bez obzira na nedovršenost, upućuju prvenstveno na njegovo kršćansko značenje.

BILJEŠKE

1. Ćiro Truhelka, *Kraljevski grad Jajce. Povijest i znamenitosti,* Ed. J. Studničke i druga, Sarajevo, 1904, s. 5.

2. Đoko Mazalić, *Stari grad Jajce. (Novija arheološka istraživanja),* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija, tom VII, Sarajevo, 1952, s. 59.

3. Ljudevit Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1430—1527.* Ed. Kr. Hrv. Slav. Dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1916, s. 21-23.

4. Do prvog i posljednjeg pokušaja populariziranja ovog objekta došlo je god. 1900, kad je spomenut i ilustriran crtežima u katalogu jedne međunarodne izložbe u Parizu. Usp. *La Bosnie-Herzegovine a l' expostition internationale universalle de 1900 a Paris,* Ed. Adolphe Holzhausen, Vienne, 1900, s. 8.

5. Truhelka, ibid., str. 57,60—61. Usp. Ć. Truhelka, *Katakombe u Jajcu,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, IV/1892, 1, Sarajevo, s. 57-68 i Ć. Truhelka *Die Katakomben von Jajce,* Wissenchaftliche Mittheilungen, II, ed. Adolf Holzhusen, str. 94—107.

6. Citati su navedeni prema pismu Hidajeta Kršlaka poslanu piscu ovog teksta iz Jajca 10. prosinca 1985.

7. Mazalić, ibid., s. 92—93.

8. »Akad. rječnik tumači ime Hrvoje kao hipokorstikom od Hrvat, Hrvatin. Thallóczy također izrijekom ističe hrvatsko podrijetlo HRVOJEVO (Blagay-codex pg CXXIX, predgovor) a to se ionako najlakše tumači postojbinom njegova roda, naime Donjim Krajima, s lijeve obale Vrbasa«. Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba. (1350—1416).* Ed. Matica hrvatska, Zagreb, 1902. s. 285.

9. Ljudevit Thallóczy, *Vojvoda Hrvoja i njegov grb.* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni Hercegovini, IV/1892, knj. II, 172. usp. i Wissenchaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. Wien, 1907, sv. II, Ed. Adlf Holzhausen, s. 108-124.

10. »Hrvojev misal završava starom misom u čast Muke te introitom i nepotpunom oracijom mise za grijehe, premda im ovdje nije mjesto. Iza ovog teksta slijedi oveća minijatura sv. Mihaela arkandjela koji stoji na zmaju, što je simbol pobjede nad zlom i grijehom. Kao da je naručitelj misala htio skinuti okove grijeha i tražiti pobjedu i spasenje od sv. Mihaela za Hrvoju (ozloglašena patarena?) ispred njegove suverene figure na konju i njegova novog grba »herceg grada Splita« na posljednjim stranicama misala.« (Marija Pantelić, *Hrvojev misal i njegov historijskoliturgijski sastav,* s. 493, u izdanju djela *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića-Hrvatinića,* Priredili: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, Zagreb — Ljubljana — Graz, 1973, s. XI + 513.)

11. Ivan Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru.* II, Ed. Čakavski sabor, Split, 1979, s. 855.

12. Radi objektivnosti ipak treba navesti da Hrvoje u spomenutom pismu kraljici Barbari upozorava da će se radi obrane od nasilja obratiti gdje bude mogao naći zaštitu, a onda, kao usput, dodaje da se Bošnjaci već misle složiti s Turcima i da su u tom smislu poduzeli i potrebne mjere. (Lucić, ibid., s. 856). Činjenica je, da se je u tadašnjem kršćanskom svijetu savez s islamom jedva mogao zamisliti, ali sam Thallóczy u tekstu o Hrvoju ističe da se u 16. st. i francuski kralj Franjo I. u borbi protiv Karla V. udružio sa Sulejmanom Velikim. (Thallóczy, *Vojvoda Hrvoje...,* ibid, s. 177).

13. Usp. Louis Hautecoeur, *Le soleil et la lune dans les crucifixions.* Revue Archéologique, cinquieme serie, tom XIV, Paris, 1921. Ed. E. Leroux, s. 13-32.

14. Paul Thoby, *Le Crucifix des Origines au Concile de Trente.* Ed. Bellanger, Nantes, 1959, s. 30.
Neuvjerljivo je tumačenje nekih pisaca (Louis Bréhier, Emile Mâle) koji misle da Sunce i Mjsec iznad krakova križa predstavljaju dvije naravi Kristove, u smislu da bi Sunce značilo novu kršćansku vjeru, a Mjesec judaizam.

15. Hautecoeur, ibid., s. 13-32.

16. Marian Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima.* Ed. Veselin Masleša, Sarajevo, 1965, s. 92.

17. Šefik Bešlagić, *Stećci — kultura i umjetnost.* Ed. Veselin Masleša, Sarajevo, 1982, s. 180, 190.

18. I. Schwarz — Winklhofer i H. Biedermann, *Das Buch der Zeichen und Symbole.* Ed. Sammler, Graz, 1980, s. 81, 94-95.

19. Kriss-Rettenbeck, *Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens.* Ed. Georg D. W. Callwey, München, 1971, s. 47-48.
Problematika ovakve vrste križeva detaljno je obrađena u djelu: Hanns Otto Münsterer, *Amulettkreuze und Kreuzamulette.* Ed. Friedrich Pustet, Regensburg, 1983, s. 242.

U tlapež bordižam

1.

Zabolo je Sunce
srebrne harpune
u Gaz i Brijune;

pod krošnje Korune
(s)leglo zlatokljunce,
košute i junce;

ugnalo gavune
u hlad, pod grebene;

uvrzlo vrhunce
u svilne koprene.

2.

Uzrubljem plićaka,
uza Golubere,
zavode me spilje;

onkraj Kamenjaka,
do rta Fenere,
zanosi jedrilje:

nagonim kroza san
lice i iglace,

zagonim pod Levan
luce i zubace.

3.

Podno Strašilovca
zategnulo žice,
zjalo zagonice;

zujanje konopca
stjeralo pod stijene
sarge i lubene;

udno Vidonjice
namamilo ptice;

uzvruljalo mrene,
skrižalo antene.

4.

Nadom čudotvorca
lijevo-desno križam,
u tlapež bordižam:

uz rt Samotvorca
ištem sikom Dobre
ušate i škombre;

raspjevavam strune
zvonke panulice,

nasmijavam tune,
zubace i lice.

5.

Sapelo je Sunce
kruništem kočalja
zamke za grmalja;

zmamilo sipunce
pod dubić Dumbalja,
pod kiće koralja;

hitnulo harpune
u podmorje pusto;

razgorje Šimune,
šaš i hrašće gusto.

TUMAČ MANJE POZNATIH RIJEČI: Gavun—oliga (riba); lica—bilizma, skočarica (riba); iglac—iglun, sabljan (riba); luc—riba iz obitelji tunjeva; zubac—zubatac (riba); zagonica—konopanje (opasavanje konopima ribolovnih područja i zagonjenje ribe prema obali potezanjem konopa); sarag—crnoprugac kosmej (rak); sipunac—sipa, muško.

O crkvi svete Marije u Jajcu, trećorecima i časnoj sestri Stanici trećeg reda sv. Franje u srednjem vijeku

Svrha je ovog kratkog osvrta o crkvi sv. Marije u Jajcu, trećorecima i samostanskim trećoredicama donijeti nešto novih podataka posebno o časnoj sestri Stanici, časnoj sestri trećeg reda sv. Franje u srednjem vijeku — Bosni.

Koliko mi je poznato, o crkvi sv. Marije i tornju sv. Luke, koji se nalazio pokraj crkve sv. Marije u Jajcu, pisao je J. Kujundžić, koji je naveo i arhivske podatke o crkvi sv. Katarine, za koju se danas ne može sa sigurnošću reći gdje se nalazila u srednjovjekovnom Jajcu.[1]

Ljudevit Thalloczy u povijesti grada Jajca navodi da je postojala i crkva posvećena sv. Petru u tvrđavi koja je služila za vojnu posadu.[2] Od sakralnih objekata Đuro Basler navodi i katakombe koje su vjerojatno služile za vjerske obrede »Zmajevog reda« i koje bi dao sagraditi Hrvoje Vukčić Hrvatinić.[3] Vjakoslav Klaić navodi i crkvu sv. Ivana koja se nalazila na jugozapadu tzv. Sahat kule.[4] Budući da nemamo sigurnih podataka gdje se nalazila crkva sv. Katarine, onda je pretpostaviti da se ono što donosi Klaić može zapravo odnositi na crkvu sv. Katarine, koja je sigurno postojala i pokraj koje se nalazio frnjevački samostan bosanske vikarije.

Crkva sv. Marije, prema članku J. Kujundžića, kao da se i danas nalazi u ruševnom stanju, što potvrđuje i »Amphilogos«, potpisnik članka »Toranj sv. Luke u Jajcu« u SVJETLO RIJEČI od prosinca godine 1985, gdje se osvrće ukratko na crkvu sv. Marije i na gradnju zvonika sv. Luke koji se upravo nalazi pred restauratorskim zahvatom.[5] U ovom članku autor govori sa sigurnošću da je toranj sv. Luke sagrađen između godine 1462. i 1463, a da je ime dobio po relikvijama sv. Luke koje su malo prije toga donesene u Jajce.

U Historijskom arhivu u Zadru nalazi se među spisima Splitskog arhiva oporuka »quondam D. Stanize relicte quondam; Comitis Radichii de Iaiza« od siječnja 1497, napisana u Splitu. U oporuci se Stanica navodi kao časna sestra »la venerabil religiosa del terzo ordene del divo et serafico Francesco«, stanovnica i građanka Splita, nastanjena u samostanu časnih sestara sv. Franje kod crkve sv. Ciprijana u Splitu.[6]

Gospođa Stanica postala je redovnica trećega reda sv. Franje u Splitu, nakon smrti svojega muža Radichia, godine 1483, i nastanila se kod crkve sv. Ciprijana. U splitskom gradskom vijeću 26. siječnja 1483. izglasano je da se Stanica sa tri svoje drugarice posveti Bogu u trećem redu sv. Franje na dobro svih i slavu sv. Duje i sv. Staša, njihovih zaštitnika. Glasovalo je pozitivno 36 članova, a četiri člana bila su protiv. Cijelo njezino vlasništvo ostaje trima susestrama koje se s njom posvećuju Bogu.[7] Ona je već 2. veljače godine 1482. napravila jedan javni službeni spis »in ecclesia Sti Cipriani« u prisutnosti nekoliko svjedoka i u tom spisu imenuje časnog muža oca Mateja Zadranina,

gvardijana samostana sv. Frane u Pagu, prokuratorom i to posebno u sudskoj parnici koju ima sa Stjepanom Kognevichem, neka je zastupa u Veneciji, Splitu, Šibeniku, Trogiru i Jajcu kao i drugdje gdje bi bilo potrebno.[8]

Stanica je dakle izgleda već nastanjena kod sv. Ciprijana i godine 1482. Kod sv. Ciprijana postojao je sve do početka ovog stoljeća ženski samostan franjevačkih trećoredica, koji je (barem što se tiče materijalija) prešao u vlasništvo časnih sestara franjevki »Lovretske sestre«.[9] Ovdje nam nije svrha donijeti sve podatke o časnoj sestri Stanici, ali važno je napomenuti da je dio njezinih susestara u sv. Ciprijanu do godine 1530. podrijetlom iz Poljica kod Splita, a i jedan od izvršitelja njezine oporuke je »nobel homo Conte Zuane de Poliza filio del Conte Ivaniš Petrovich«.[10]

Stanica je napravila oporuku i godine 1484. Ovdje ćemo donijeti nekoliko podataka o njezinu mužu »conte Radichii Radoslavich de Jaiza«, prije nego donesemo još nešto novih podataka o Stanici i crkvi sv. Marije i trećorecima i trećoredicama.

Među poznatim trgovcima iz Jajca iz 15. stoljeća više se puta u Splitu spominje Radic Radoslavić. Tako 10. prosinca 1448. spominje se da »Radich Radoslavich de Jajca« duguje »Mathosio stazionario habitatori de Spalato« 47 libara i to da će Radić Mathosiju platiti u dva navrata.[11] Radić se spominje i 10. svibnja 1449. kad opet duguje neki novac Mathosiju.;« Zatim se »Radich Radoslauvich de Jajcza« spominje godine 1455. u Splitu kao trgovac koji isplaćuje dug Mathosiju.[13] Radić je u ovo vrijeme trgovac koji je nastanjen u Jajcu, a dolazi u Split po svojim trgovačkim poslovima.

Pred javnim bilježnikom u splitskoj kancelariji 1. veljače godine 1471. navodi se »Radichius Radoslavich de Jajza«, sada stanovnik i građanin Splita, koji prima od svoje žene Stanice tisuću zlatnih dukata što joj ih je ostavio za starost godine 1460. u Jajcu, a sada mu ih Stanica vraća da »posse traffi-care et mercanciis facere...«[14] Prema ovomu znamo da su oni još stanovnici Jajca godine 1460, a stanovnici i građani Splita godine 1471. Radić je sigurno jedan od bolje stojećih trgovaca kada raspolaže s tolikim novcem u gotovu. Prema meni poznatim arhivskim podacima prvi spomen o smrti Radica Radoslavića zabilježen je godine 1481, kada Stanica, isplaćuje jednu kuću i navodi se da je ona udova pok. Radića.[15] Od godine 1481. Stanica se spominje u službenim spisima splitske komune u različitim više-manje pravno-imovinskim pitanjima i navodi se kao udova pok. Radićia.

Godine 1484. Stanica pravi svoju oporuku u samostanu sv. Ciprijana i spominje se kao udova pok. Radićija. U toj oporuci ona imenuje svoje izvršitelje oporuke i ostavlja svoju imovinu sestrama sv. Ciprijana u Splitu, ali ne zaboravlja ni crkvu sv. Marije u Jajcu, kojoj ostavlja dio imovine »... a la giesia de sancta Maria factum nuovamente extra muros de Jaiza.«[16]

U oporuci od 2. siječnja 1497. ona ostavlja velik dio posjeda crkvi sv. Marije u Jajcu koju je sama dala napraviti. Ostavlja jednu kuću u Jajcu u kojoj sada stanuje njezina nećakinja, časna sestra Klara, redovnica trećeg reda sv. Franje. Kuća u kojoj se nalazi i sada živi njezina nećakinja Klara nalazi se »soto lagual e una chava zoe lagrota cum soa botega over statione« sa svim svojim pripadnostima i vlasništvom.[17]

Njezin muž Radić umro je svakako prije godine 1481. Ona ulazi u samostan godine 1483, a 1484. ostavlja u oporuci dio posjeda u Jajcu crkvi sv. Marije, koju je ona sagradila, a to isto samo mnogo opširnije, navodi se u njezinoj oporuci od godine 1497. U oporuci od godine 1484. ostavlja crkvu sv. Marije na upravljanje vikaru, kustosu i gvardijanu samostana u Jajcu i naglašava da posjede i crkvu ne smije otuđiti niti gvardijan niti »poveri«[18] Zašto

tu spominje i »poveri«? Čini mi se da je jedna važna veza između ove crkve i tih siromašnih koji imaju neko pravo, ali kao ni gvardijan ne bi smjeli otuđiti posjede crkve. Prema oporuci iz godine 1497. čini mi se da imamo riješenje za ovo. »Naime, u posljednjoj oporuci od godine 1497. Stanica navodi: ako bi slučajno u budućnosti nestalo časnih sestara pokraj crkve sv. Marije u Jajcu, onda neka sve posjede i uzdržavanje preuzmu »li reverendi padri del terzo ordene de S. Francesco zoe heremiti possono succeder ne la iesia et in tuti beni lafati a quella: et debiano star et habitar ne le chase unde habitano de le pizochare del terzo ordene« i oni mogu uživati sva dobra koja je ostavila ovoj crkvi i neka ovu crkvu opslužuju i žive kao pravi Kristovi siromasi. Istu takvu klauzulu Stanica je napravila i za sestre sv. Ciprijana u Splitu, ako slučajno u budućosti ne bi bilo onih koje će tu živjeti, a ostavila im je također velike posjede i kuće u Splitu i izvan Splita; onda određuje da se sve to proda i da se dobivenim novcem nabavi imanje u Rimu i od toga neka se dade časnim sestrama u Rimu koje su »del lenguagio illyirico zoe lenguagio dalmata«. Neka se od tih kupljenih imanja izdržavaju dotične hrvatske redovnice koje žive u Rimu i neka od dobivenih prihoda dadu godišnje izgovarati jednu gregurevsku svetu misu u crkvi sv. Petra u Rimu, a drugu gregurevsku misu u crkvi sv. Jeronima »unde e hospedal dalmato«.[19]

U neposrednoj blizini crkve sv. Marije u Jajcu nalaze se katakombe. Đuro Basler donosi o katakombama u Jajcu: »Pored Medvjed-kule kleše se u podzemlju dvoetažna dvorana poznata pod imenom Katakombe, koja je vjerojatno trebala služiti kao prostor za odvijanje obreda Zmajevog reda. Sudeći po grbu u predvorju taj je prostor klesan po nalogu hercega Hrvoja, možda pod konac njegova života, jer je rad ostao nedovršen.«[20] O ovim je katakombama Vjekoslav Klaić precizniji u opisu: »U Varoši iztiču se sa svoje starine najvećma katakombe ili podzemni grobovi sa kapelom. Podješ li u te podzemne grobnice, sići ti je preko 16 skalina i eto te u grobnoj pećini. Oltar i sav svod kapele uklesan je u naravnu pećinu; na zidu oltara vidiš križ, a pokraj njega mjesec i sunce. Iznad toga ima podzemna raka sa kraljevskim grobnicama, između kojih je jedna grobnica kraljičina. Ciela ta raka duga je 20 koraka i široka 10 koraka, dugoljasta te ima svod. U toj izklesanoj raci imade opet osam pokrajnih prostorija, tri sa svake strane, a dvie naprama ulazu...«[21]

Budući da se tu nalazi križ i oltar i taj dvoetažni prostor katakomba s malim prostorijama, čini se da bi ovdje, baš u duhu vremena prije mogao biti stan za redovnike pustinjake i za okužene bolesnike i siromahe. Leprozorij se spominje u Jajcu na koncu prve polovice 15. stoljeća.[22] U oporuci Stanice navode se »eremiti«, trećoreci sv. Franje, negdje tu u tom predjelu i prema svemu čini se da bi baš ovdje trebali tražiti i jedno sklonište za pobožne eremite i za opskrbljene u duhu vremena bolesne i leprozne.

Od kada je tu u Jajcu treći red sv. Franje, nije jednostavno reći. No budući da se franjevci trećoreci (eremiti) služe vjerojatno narodnim jezikom u liturgiji onda bismo mogli s pravom pretpostaviti da se onaj opis Jajca iz kraja 15. stoljeća što ga je napravio biskup Petar Ranzanus, kada veli da je vidio i zapazio tu u Jajcu i one koji upotrebljavaju »istočni obred« a nisu heretici da bi upravo to mogli biti trećoreci — glagoljaši. Istočni obred za Ranzanusa nije bio heretički a što je oslovio istočni to je jezik koji se upotrebljava u službi Božjoj.[23] Papa Eugen IV, godine 1444. dozvolio je bosanskom vikaru da na području svoje jurisdikcije može trećorecima obaju spolova tj. i muškima i ženskima da mogu otvoriti i sagraditi dva, tri i više samostana, sa bogomoljama, spavaonicama i sa svim potrebnim radionicama za

njihovu upotrebu i dozvoljava mu da može uzakoniti već sagrađene stanove (samostane) bilo gdje na području Vikarije.[24]

U našoj historiografiji dobro je poznat slučaj sv. Jakova Markijskoga koji je još u četvrtom desetljeću tjerao neke redovnike koji su živjeli u malim zajednicama i na malim posjedima u području Jajca, to nisu bili franjevci observanti koji žive u strogom obdržavanju siromaštva, a to nisu niti konventualci koji žive u monumentalnim i većim samostanima.[25]

Zaključak

Iz ovih nekoliko ukratko navedenih dokumenata možemo zaključiti:

a) Crkvu sv. Marije u Jajcu dala je napraviti Stanica, žena »comesa« Radića Radoslavića, dok je još stanovala u Jajcu oko godine 1460. Gospodin Radić Radoslavić preselio se i nastanio sa svojom ženom u Splitu, gdje je nakon njegove smrti udova mu Stanica nastanila se u crkvu sv. Ciprijana i nastavila živjeti kroz petnaestak godina kao prava franjevačka samostanska trećoredica, i namrla velike posjede dotičnoj zajednici.

b) U Jajcu u drugoj polovici 15. stoljeća postoji samostan časnih sestara trećega reda sv. Franje.

c) U Jajcu ili u neposrednoj blizini Jajca u drugoj polovici 15. stoljeća (ako ne i mnogo ranije) postoje redovnici trećeg reda sv. Franje, inače vrlo često oslovljavani kao eremite.

d) U Rimu na koncu 15. stoljeća sigurno postoje franjevačke trećoredice, tj. časne sestre trećega reda sv. Franje, koje se služe hrvatskim jezikom u svojoj svagdanjoj molitvenoj praksi.

Značajna je veza i povezanost naših pređa na relaciji Jajce — Split — Rim. Nema sumnje da je jedna od jačih veza bio i narodni jezik kojim se služe.

BILJEŠKE

1. J. KUJUNDŽIĆ, Srednjovjekovne crkve u Jajcu, u DOBRI PASTIR, Sv. I-IV, God. XXI-XXII, Sarajevo, 1972. (str. 273-284).
2. LJUDEVIT THALLOCZY, Povijest Jajca, 1450-1527, Preveo Dr. Milan Šufflay, Zagreb, 1916. (str. 39).
3. ĐURO BASLER, Jajce, u LIKOVNA ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE 1, A-J, Zagreb, 1984. (str. 666).
4. VJEKOSLAV KLAIĆ, Bosna, podatci o zemljopisu i povijesti, Zagreb, 1878. (str. 164).
5. AMPHILOGOS, Toranj sv. Luke u Jajcu, (str. 7) u SVJETLO RIJEČI, Godina III, broj 33, prosinac 1985, Sarajevo, 1985.
6. HISTORIJSKI ARHIV ZADAR (Unaprijed HAZ), Splitski Arhiv, kutija 51, svešč. 9/II. (2. I. 1497).
7. HAZ, Splitski arhiv, kutija 18, svezak 35. (str. 161v-162v. 26. I. 1483).
8. HAZ, Splitski arhiv, kutija 18, svezak 35. (str. 122r-v) (3. II. 1482).
9. BERHMANA ROZARIJA NAZOR, Lovretske sestre, Split, 1986. Na stranicama 25-30 pod naslovom SAMOSTAN PICOKARA KOD SV. CIPRIJANA (1497-1904), netočno se govori da je godine 1497. osnovan samostan sv. Ciprijana u Splitu, jer od godine 1483. do 1497. imamo više vrlo vrijednih podataka, a i nakon smrti sestre Stanice, u arhivskim spisima spominje se pokojna sestra Stanica s obzirom na neke posjede koje je namrla svojim susestrama kod sv. Ciprijana.
10. HAZ, Splitski arhiv, kutija 51, svešč. 9/II (2. I. 1497). Oporuka Stanice ima 10 punih stranica teksta u originalu. Cijela oporuka obiluje podacima, raznim imenima osoba, lokalitetima i u Splitu i u Jajcu. Spominje razne ljude od kojih je sve Stanica kupila pojedinu zemlju ili pokraj čije se zemlje nalazi njezina zemlja ili pojedina kuća u Splitu i u Jajcu.

Ja sam svojedobno spomenuo dr. Karlu Jurišiću da imamo oporuku gospođe časne sestre Stanice. Kako se tada kod njega nalazila arhivska građa samostana sv. Ciprijana, koja se čuva kod č. sestara na Lovretu u Splitu, a među tom građom nalazi se i prijepis oporuke pok. Stanice, otac Karlo Jurišić mi je dao do znanja da će opširnije obraditi cijelu oporuku 3. lipnja 1986. Zato se ovdje ograničujem samo na nekoliko podataka iz spomenute oporuke, a donosim i nešto drugih podataka za koje sam siguran da ih otac Karlo nema. Kao što je on meni zahvalio na poslanoj mu fotokopiji originalnog arhivskog spisa iz zadarskog Historijskog arhiva, ja mu ovdje zahvaljujem na poslanoj mi fotokopiji iz Arhiva lovretskih sestara koji on obrađuje.

11. LJUDEVIT THALLOCZY, o.c. str. 261.
12. Isti, str. 261.
13. Isti, str. 202.
14. HAZ, Splitski arhiv, kutija 15, svezak 31, svešč. 1. (1. II. 1471).
15. HAZ Splitski arhiv, kutija 18, svezak 35. (god. 1481. str. 111v-112v).
16. HAZ, Splitski arhiv, kutija 7, svezak 22, svešč. 1. (Oporuka br. 69. od 25. II. 1484.)
17. HAZ, Splitski arhiv, kutija 51. 9/II (2. I. 1497).
18. HAZ, Splitski arhiv, kutija 7, svezak 22, svešč. 1. (Oporuka br. 69, 25. II. 1484).
19. HAZ, Splitski arhiv, kutija 7. v. gore.
20. ĐURO BASLER, Jajce, U LIKOVNA ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE 1, A-J, Zagreb, 1984. (str. 666).
21. VJEKOSLAV KLAIĆ, Bosna podatci o zemljopisu i povijesti, Zagreb, 1878. (str. 164).
22. DESANKA KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1978. (str. 290).
23. JAROSLAV ŠIDAK, Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogomilstvu, Zagreb, 1975. (Cfr. str. 103. 118. s pripadajućim bilješkama i osvrtom autora o tom pitanju.)
24. VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ, Glagoljaši u Kopru, god. 1467-1806. u STARINE knj. 46. (str. 203-329), Zagreb, 1956. Štefanić donosi cijelu bulu pape Eugena IV. »Exposcit dilectorum...« od 13. I. 1444. Ovdje donosim u prijevodu samo mali dio spomenute bule kada govori o osnivanju i prihvaćanju trećoredaca i trećoredica.: »...i (dozvoljava vikaru kada se govori o kućama trećoredaca i trećoredica m. op.) njima da mogu zadržati samostane koje su već primili, a drugima spomenutog spola osobama da mogu iznova sagraditi dva, tri i više samostana i toliko drugih kuća i mjesta, koliko se bude samim vikarima činilo korisnim, s bogomoljama, spavaonicama i s drugim za njihovu porabu i stanovanje potrebnim radionicama bilo gdje u spomenutoj vikariji ili primiti već sagrađene ili dane im (loca) samostane«. (o.c. str. 255).
25. Budući da je ovo dosta često pitanje navođeno u našoj historiografiji, ovdje bi bilo preopširno u cijelo pitanje ulaziti. Ali je veoma indikativno da se kralj Tvrtko II energično suprotstavio Jakovu Markijskom što tjera iz Jajca redovnike »njegova kraljevstva« za razliku od redovnika nad kojima Jakov kao vikar ima punu jurisdikciju. O ovom cijelom pitanju nadam se da ću imati priliku pokazati cijeli problem na drugom mjestu.

Janko DIMNJAKOVIĆ

Zečićev interview

Biskup je rekao: »Nemajte brige,
nitko vam više ne čita knjige,
novoga svijeta duševna hrana
dolazi preko malog ekrana«.

Ajatolah je rekao: »U mom lokalu
nijedan konobar ne zna za šalu,
svatko dobiva što ga patri,
tri nevjernika na tihoj vatri«.

Poštar je rekao: »Pišem vam pismo,
danas još jesmo, sutra već nismo,
na štapu nosimo svi svoje gaće,
radnik je dostojan svoje plaće«.

Čimpanza je rekao: »Što se tu može,
dosta je bilo majmunske kože,
ne štedi truda, uporan budi,
samo da jednom budemo ljudi«.

Josip BAČIĆ SAVSKI

Misli su silne gromade

Nek vodi me krv.
Suza nek crta nepomičan trag.
Gubim se u svijetlu blještavila svijeta,
koračajuć putom htijenja i pregnuća.
Drugujem sa svim putnicima moranja,
dok na raskršćima dočekujem zoru,
pozdravljajuć agoniju lutanja i stida.

Razmišljam o povratku u zamišljene dane
jer tamo mi ostadoše plave otužne bajke.
Žena, djeca, nepokrito krovište —
i stare moje uplakane majke.
Vrijeme se oteglo i plače prosjačke suze.
Tješenja su uzaludna igra
zaboravljena na zelenim otocima nade.

Misli su nenadmašna traganja.
Misli su težnje i silne gromade.

Jakov BUBALO

Posjet nepostojećem muzeju

Golema zgrada između sela i grada. Najveća od svih. Duga od sjevera do juga. Kao polje široka i kao neboder visoka. Izvana gizdava kao snob, iznutra mračna kao grob. Na ulazu neobičan natpis: *Muzej u koji su odložene sve ljudske nevaljaštine.* Odjel do odjela. Ima ih bezbroj... U prvom odjelu smještene su farizejske okamine: dvoličnost, sebičnost, umišljenost, samodopadnost, samohvale i podvale, laskanje moćnicima, drzništvo nad nemoćnicima, zavist i muka što bližnjega sunce grije, ubijanje svakog dana — čak i u ime Tebe, Hozana! Osude bez suda, bogatstvo bez truda, tračevi kao mačevi, zloba do groba...

Nešto dalje opći odjel za stare i nove ljudske nevaljaštine: okamine praznoglavaca koji pamet prodaju, okamine taštih ljepotica koje »ružem« prikrivaju ćudorednu ružnoću; pa okamine izmoždenih škrtaca koji kleče pred deviznim božanstvima, proždrljivaca koji proždiru brata čovjeka, pijanica koji ga ispijaju u kapi vode, psovača kojima iz usta teče smeće, čedomorka i čedomoraca koji loču krv vlastite i tuđe djece, gomile blata u omotima od zlata...

Do općeg odjela smješten je posebni odjel. U njemu su okamine silnika i izdajnika, prodanih duša i prodavača duša, goniča robova i ispirača mozgova; pa nepogrešivih grešnika i nepravednih pravednika, neslavnih slavljenika i nedostojnih dostojanstvenika, neukih učitelja i nevjernih vjernika, nemiroljubivih mirotvoritelja i nekažnjenih krivotvoritelja, nemoralnih moralizatora i neevanđeoskih evangelizatora...

Iz svih tih okamina razaznaju se i strše sasušene duše. Davne i ovodane. Mrtve i mrtvozorne. Poznate i nepoznate. Velike i male...

Čuvar i tumač muzejskih okamina odjeven je u ruho *novoga čovjeka.* On je izrastao *u pravdi i istinskoj svetosti.* I posjetitelji muzeja u svemu su nalik njemu. Svatko se od njih čudom čudi kako su doskorašnji ljudi mogli živjeti u starom ruhu, bez prave pravednosti i istinite svetosti.

Muzej je otvoren samo u snenoj noći, a danju se k njemu nikako ne može doći. Jer, kad svane dan, raspršise san! Nestane tada muzeja i svih njegovih okamina. A u novom čovjeku opet zavonja stara gnjiladina. Dapače, posve iščezne novi čovjek. Iščezne iza devet gora. Potone u bezdan beznađa. I ponovno ljudi postaju neljudi. Ali ih to ne usrećuje nego rasčovječuje. Zato počesto ne vole dan, već iz dana u dan čekaju san.

Hoće li taj san jednom postati dan?!

Ivan JURKAS

Pavlu Štoosu

Uz 125-godišnjicu smrti*

Danas naše ruke ubiru cvjetove
Što draga ih ova zemlja zagorska dade
Da okitimo mili grobak za buduće vjekove,
Da se zanavijek za njega znade!

Pubiček! V revščini si se rudu,
Te v našim Zagorji pr Sukli zviti.
V šulu si hodu, tam se trudu
Da bi od hasne sakem mogu biti.

Čez celo življeje k sebi si stiskau
Križa! I slagau popevke da rasla bi pravica.
Tak svojem si narodi sreču iskau
V temi biu si mu bukteča kresnica!

Neprocjenjiv je Tvoga života put.
Cijeli si ovoj zemlji dao.
Sav Tvoj plemeniti, rodoljubni trud
U istini i ljubavi je sjao!

A nagradu Ti dade vjetar, zloduhi, hudi
Kad nosio si utjehu umirućem, bolesnom...
Na rijeci potopi Tvoj čamac. Nepravda Ti sudi,
Prerano okrene Tvoj život k Vječnom...

Slome Ta hladni vali, ali Tvoja djela ne!
Tvoga koraka sa nama je hod:
Neumrla Tvoja ljubav Horvatskoj ostaje,
Slavu, hvalu uvijek kliče njen Ti rod!

P.s. Denes smo, kak čele, metuli,
Doteknuli jen dragi cvet
Teri je rasel, cvel pred puno let.
O njem tak lepega sega smo čuli,
Kaj nigdar još ni čul svet.
Vam falu reč zis sega srca mi je htet!

*U Zaprešiću je 13. svibnja o.g. održan stručni skup posvećen hrvatskom preporoditelju svećeniku Pavlu Štoosu u povodu 125. obljetnice njegove smrti. Za tu je zgodu Ivan Jurkas iz Harmice spjevao ovu prigodnicu. Inicijator spomenutog skupa prof. Stjepan Laljak kaže o tome (u »Večernjem listu« od 30. V. o. g.): »Budući da je cijelog života pisao prigodnice u slavu drugih, Štoosu bi nedvojbeno najdraže priznanje bilo da je mogao čuti seljaka iz svoga rodnoga kraja Ivana Jurkasa, koji je ispjevao takvu pjesmu, pravu prigodnicu u Štoosovu slavu... te je pročitao sudionicima skupa u Zaprešiću.«

Stanislav ŠODAN

I curi život

Izgubih svoje Ja. Oteše ga! Postadoh bezjastvenik. Mene nije bilo. Samo opipovlje za javnost. Bijah prividnik, prisutnik i sudionik. Životni dokončalac.

Vrijeme me je htjelo. Bio sam razoružan, a takvi se traže. Mozgovni uškopljenik!

Njih ništa ne pitaju! Oni se sa svime slažu!

Uostalom, oni i nisu oni!

»Djetinjstvovanjem« sam se tukao za svoje Ja. Ne dadoh ga! Ali stručnjaci »jaotimačine« bili su uporni. I nemilosrdni. Nadirali su sa svih strana. Savjetovali, nudili, upozoravali i prijetili! Ja je bilo napadnuto. Ugroženo. Djetinjarenje ga je čuvalo, ali mlado i naivno, nije moglo dugo. Popustilo je.

Povijesni usudnici useliše u moju glavu. Besplatno rasprostriše svoje trovnice bivšim feudom mojega »jagospodarstva«.

Glava je bila frizirana. Od najopasnijih povijesnih šišača, koji svojim oštrim rezovima preuređuju glave i spremaju ih za tokove. Ne sijeku oni dlaku već trgaju jastvo! Prepariraju živi mozak i dovode ga u stanje poslušne magme. Takve bezjastvene tupine ugrađuju se u povijesne bedeme i štite tokove. I curi život...

Misaono odsutan bio sam uprisutnjen. Moje Ja je oteto i spremljeno na zadovoljstvo svih homo-fatalicusa. Brižni su bili mirni. Bio sam zgotovljen za svoju kućicu i tablu — nije opasan, ne misli!

Tok me prigrlio. Kako se samo u mene zaljubio? Intime je bilo i previše. Nudio me svim i svačim! Darivao. Ljubomorno me je nadzirao. Bojao se je za mene. Čvrstim uzama zakatančio je moje Ja. Postavio je oko njega straže. Nitko nije znao gdje je.

Na bilo kakav spomen o njemu, tok bi plahovito reagirao. Zapljusnuo bi me svojim valom i odvukao na pučinu svojih pjenastih snova.

Koristio sam njegove mjehuriće sreće. Drukčije se nije moglo.

Otok spoznaje bio je dalek. Bez pojasa za spas bilo je nemoguće doplivati. A moj pojas bio je strogo čuvan.

Mjehurići sreće bili su privid. Tek što bi nastali, odmah su i nestajali. Ovakvu sreću bilo je teško imati.

Koristeći nebudnost čuvara mojega jastva shvatio sam gdje je moj spas. Trebalo je do pojasa koji će me dovesti do stalne sreće.

Pripadati valovima znači kad tad o nešto pljusnuti!

Iztokovati se, bio je spas.

Kako su samo bili nemoćni moji čuvari kad sam zgrabio svoje Ja? Pocrvenjeli su od stida i pobjegli. Istjerao sam sve prinudne podstanare iz glave. Ja je vraćeno svom feudu. Imanju vlastite svijesti. Zagospodario sam svojim mislima.

I primijetio sam, tok teče pored mene. Postao sam mu hrid o koju razbija svoje valove.

Presuda

Došao je i taj dan. Dan presude. Najteže od svih presuda. Dan presude kada sudiš samog sebe.

Stajao sam pred zidom i šutio.

A onda je iz mene poput vulkana grunulo.

— Kriv si! Nisi dostojan da živiš! Moraš odmah napustiti ovaj svijet! Moraš, razumiješ li? Odgode nema!

Zid je još uvijek bio tu. I ja ispred njega. Presuda je izrečena.

— Smrt!

Ali kako? Način na koji ću napustiti svijet nije određen. To je pogreška ove presude. Ja se imam pravo žaliti. Ne može se netko osuditi na smrt, a da se ne utvrdi i način kojim se to ima izvršiti. A ovako, ja sam usamljen pred zidom, i što sad.

Glavom u zid, ne mogu. Ne želim se ubiti na pola, nego potpuno. Takva je presuda.

— Moraš to učiniti odmah! — prijetio je sud.

Iz svih mojih endokrinih žlijezda počelo je curiti. Osjećao sam se jadno, znojno i sluzavo. Ruke su mi drhtale. Stajao sam pred svojim posljednjim pitanjem — kako se ubiti? Ono — moraš se ubiti! — kidalo mi je utrobu.

Jedna kapljica znoja prisjetila me je optužnice.

— Ovaj život nema smisla. Svako rađanje je osuda na smrt. Život je odgađanje smrti. Živ sam, dakle, kriv sam!

Gutao sam posljednje ostatke sluzi iz usne šupljine. Osjetio sam žeđ. Ali ne, piti nesmijem. Niti jednu jedinu kap. U protivnom, značilo bi to kakvu takvu vezu sa svijetom, a ja sa svijetom ne želim imati nikakve veze. Zato i stojim pred sivim zidom jer me bilo kakav pogled može prikovati za zbilju. Sve sam prozore i vrata hermetički zatvorio. Ne želim čuti niti jedan šum. Sav svijet za mene je umro. Još je preostala samo ta formalnost da i ja umrem za njega.

Jedina veza, koja će nas barem nakratko povezati, bit će moj krik kao posljednji pozdrav svijetu.

Osluškivao sam vlastito bilo. Tuklo je nemilo. Ali, učinilo mi se kao da čujem još neke šumove. Prokleti vjetar, prepoznao sam ga. Počeo je cviliti.

— Zašto si došao, vjetre? Ne trebam te! I ti si od svijeta, izdajico!

Vjetar je počeo pjevati svoju tužnu pjesmu.

— Rugaš mi se? Ili mi pjevaš oproštajnu melodiju? Oh, prestani, proklet bio, ti, ventilatoru svijeta!

Zario sam prste u uši. U glavi mi je zujalo.

— Strijeljanje! Ne.

— Giljotina! Ne.

— Vješanje! Ah, da.

Uzeo sam konop. U rukama sam držao nož.

— Možda, nožem?

— Ali, ne. Što ako se ne pogodim u srce, a promašiti ne smijem?

Zavezao sam konop za gredu. Popeo sam se na stolicu, i stavio omču oko vrata.

— Svijete, doviđenja!

— Ali, ne. Kakvo prokleto doviđenja? Ja mu se ne želim vratiti nikad.

— Svijete, zbogom!

Skočio sam. I tresnuo na pod. Komadići žbuke razletjeli su se na sve strane. Trljao sam vrat. Dakle, još sam bio živ.

— Kakva si ti životinja, svijete? Ne daš mi da odem!

— Odem? Ali kud?

Zamislio sam se.

— Je li smrt zaista kraj?

E, sad je već postalo ozbiljno. Pridigao sam se i sjeo.

— Što je smrt?

Konopac mi je još bio oko vrata.

— Ja sam živ.

U redu. Ali i ptice su žive. I gliste. Takvu živost čak i nije teško napustiti, ali...

— Ja jesam.

A kako ubiti *jesam*? To nije samo život! Može li se to uopće ubiti? Nije li to *više* od života? Ne nadilazi li *jesam* sve pojmove koji su opipljivi, koji su konačni, koji su objašnjivi? Nisu li od *jesam* pobjegle sve egzaktne znanosti? Ne tumači li *jesam* jedino pjesnici, filozofi i svi oni koji priznaju da je njihovo tumačenje tek samo mučenje ili bar pokušaj?

Shvatio sam.

Jesam nije dio života, već je život tek djelić *jesam*.

Ubio se, ne ubio — ja uvijek *jesam!*

Dakle, za razgovor o *jesam*, treba napustiti biologiju, fiziku, kemiju — jednom riječju sve što je ograničeno, sve što može objasniti smrt.

Jesam, dakle, nije smrt! A ako nije smrt, onda je vječnost.

Ubiti se, značilo bi samo — učiniti glupost sa vječnošću.

Otvorio sam prozore.

Božja samoća

I tako sami
s noću i s danom
b e z dana,
iz časa u čas,
iz tame u tamu,
iz rane u ranu.
Ako je molitva,
glas je bezdana
i duša — bez dna
u bezdan više neba.

Duša i tijelo
i n e š t o t r e ć e
od Svemira,
od želje veće.
Gospod hoda,
po ranama gazi.
Igra se preobražaja
iz pepela
i živa mesa,
iz tijesta tijela
i malih dobrih volja,
nježnosti
i pakosti
koje srce ne može izdržati
do kraja.
Gospod male ograde
u kamene bedeme diže.
Zamišljena svetišta
u grob ruši...
Teško,
preteško je duši, Bože.

Stota godišnjica hrvatske arheologije

Za razliku od starijeg shvaćanja biti i opsega arheološke znanosti, koja je u širem smislu izvještavala uopće o prošlosti nekoga naroda, dakle o javnom i privatnom životu, ustavu itd., moderna se arheološka znanost ograničava uglavnom na spomenike materijalne kulture davne prošlosti do kojih se došlo sistematskim iskapanjima ili slučajnim nalazima. Cilj je takvog proučavanja da se uz pomoć drugih nauka, geologije, antropologije, etnografije i slično, iskonstruiraju način života, društveni odnosi i njihov razvoj u određene epohe. Tako je arheologija ili starinarstvo, u stvari, jedna od pomoćnih nauka povijesti koja dolazi do svojih rezultata istražujući pisane izvore i predaju.

Kada je nastala hrvatska arheologija u upravo spomenutom smislu, ne može se određenim datumom utvrditi. Već je Splićanin Marko Marulić, tac hrvatskoga pjesništva, početkom 16. stoljeća tumarao po ruševinama stare Salone — današnjega Solina — dok je opet Trogiranin Ivan Lučić, otac novije hrvatske povijesnosti, u 17. stoljeću u svom djelu »Povijesna svjedočanstva o Trogiru« uvrstio popis poznatih tada mu rimskih natpisa iz Dalmacije. Za samu tu znanost sigurno je jedno da se, kao takva, prvenstveno rodila u krilu crkvenih ljudi, pa i kod nas Hrvata, budući da su kršćansku i hrvatsku arheologiju utemeljili svećenici, ukoliko oni počeše sistematski proučavati spomenike naše narodne prošlosti. Može se pouzdano reći da je tek u toku prošloga stoljeća došao na vidjelo veći dio materijalnih spomenika u našoj zemlji, osobito u Dalmaciji, donoseći o njima po koju kraću bilješku u domaćim ili stranim publikacijama. Svi pisci do osamdesetih godina prošloga stoljeća uglavnom proučavaju crkve i umjetničke spomenike koji su se više-manje sačuvali, a tek od tih godina počinje pravo arheološko proučavanje starina iskopanih od dvaju starinarskih društava u Kninu i u Splitu.

Kada je početkom druge polovice 19. stoljeća narodni preporod u Dalmaciji počeo buditi duhove, želja za poznavanjem narodne prošlosti postajala je sve veća s ciljem da se pronađu grobovi naših narodnih vladara. Da su Knin i okolica u tom smislu bili nekada središta hrvatskoga državnoga života, bilo je poznato iz raznih povijesnih isprava. Prve vijesti o povijesnim spomenicima u okolici Knina potječu iz sredine 18. stoljeća, gdje se tvrdilo da je crkva na kninskom Kapitulu još pod kraj 17. stoljeća bila posve čitava, dok je nevješta ruka nije počela rušiti i upotrebljavati njeno kamenje za obični građevni materijal.

Istraživanja u tome smislu potrajala su kroz cijelu drugu polovicu prošloga stoljeća i mnoga su se imena spominjala koja su u tom pravcu djelovala. Svi su, međutim, rezultati i pretpostavke bili pogrešni, jer se lutalo od Donjih do Gornjih Kaštela, tj. od sv. Petra od Klobučca do tobožnjeg sv. Petra Gumajskog u Kaštel Sućurcu, da se zatim pođe u potragu za grobovima hrvatskih vladara u atriju starokršćanske crkve na Manastirinama u Solinu itd.

Najzaslužniji je u tom pogledu prije osnivanja *»Kninskog starinarskog društva«* bio Varaždinac Ivan Kukuljević — Sakcinski (1816—1889) koji je više puta proputovao Dalmacijom (godine 1854, 1857. i 1873) i u svojim *»Putnim uspomenama«* (1857—58) opisao *»podatke i izvore za historiju naroda hrvatskoga«*. Nije propustio ni sakupljati sve ono, što je bilo u ma kakvoj vezi s jugoslavenskom, a osobito s hrvatskom poviješću. Od Krka do Kotora seže njegov marljivi posao, odnoseći se na natpise, starinarstvo i građevinarstvo,napisavši *»Slovnik umjetnika jugoslavenskih«* (Zagreb, 1858—60) gdje se nalaze i mnogi vrijedni podaci arheološke vrijednosti.

Ipak, sve do 1885. godine nije bilo značajnijeg razvitka hrvatske arheologije, jer se nije maklo s mjesta pri iskapanju naših starih spomenika, koji su još uvijek ležali pod zemljom ili su bili pokriveni korovom. Taj je posao započeo tek gradnjom željezničke pruge Split — Knin i njenim produženjem od Siverića do Knina otkrićem mjeseca studenoga 1885. godine ostataka ilirsko-rimskog naselja Promone. Zatim se došlo na pomisao da se na Kapitulu kod Knina mogu sa sigurnošću otkriti spomenici iz naše narodne prošlosti. Naglašena je važnost Knina u hrvatskoj povijesti i sve je govorilo u prilog tome da se usredotoče novčana sredstva i istraživački napori u tom pravcu. Starinarski su se radovi nastavili i u selu Biskupiji, južno od Knina, gdje se tražila crkva sv. Marije, sagrađena od kralja Krešimira. Išlo se i za tim da se nađe pet crkava kod kojih je kralj Zvonimir, prema jednoj legendi, izgubio život, a koje su polaganim iskapanjem bile i pronađene. Svi su ti nalazi, uz neke druge, ponukali istraživače da se osnuje posebno društvo za iskapanje starina. Društvena pravila sastavio je *don Frane Bulić* i 3. srpnja 1887. godine bi osnovano *»Kninsko starinarsko društvo«* koje, prema tome, bilježi ove godine stotu obljetnicu od njegova osnutka. Osnivateljem i predsjednikom toga društva bio je zaslužni *franjevac Lujo Marun*, Skradinjanin, (1857—1939). Budući da se je osobito zanimao za hrvatske starine, starješinstvo ga provincije pošalje u Knin gdje se, po njegovom mišljenju, nalazila riznica svjedočanstva naše narodne prošlosti. Tako je ne mali dio naše hrvatske povijesti izišao na svjetlo upravo radom oca Maruna. Od Zrmanje do Cetine nema gradine, gomile, stećaka da ga on nije obašao i polja koje nije ispitao. Osim radova u već spomenutoj Biskupiji, on je na položaju zvanom Crikvini kroz deset godina povremenog iskapanja od 1885. do 1895. godine otkrio već spomenutu biskupsku katedralu sv. Marije, koja je po nekim mišljenjima *»bila jedna od najsjajnijih crkava«* ondašnjega doba. Tu se našao i vrstan materijal za poznavanje kulturnoga stanja

Hrvata u doba narodnih vladara. Nedaleko od spomenute crkve sv. Marije, otkrivena je i trobrodna crkva bazilikalnoga oblika iz 11. stoljeća. Postoji mišljenje da se tu radi o regionalnoj hrvatskoj varijanti benediktinske ranoromaničke bazilike. Godinu dana nakon osnutka *Kninskog starinarskog društva* bi otkrivena i crkva na *»Lopuškoj glavici«* usred Kosova polja. U ruševinama se našlo i pleterne ornamentike. Ta crkva spada u red bogoštovnih zgrada priprostoga oblika iz 9. stoljeća. Uz ovu su crkvicu bile otkrivene još dvije crkvice, tako da se na Kosovu polju, pokraj Knina, nalazilo pet crkvica. U starohrvatsko doba to se polje nazivalo »Kosovo« koje se ime spominje u jednoj ispravi iz godine 1368, dakle dvadeset i jednu godinu prije znamenite kosovske bitke!

Uza sam most preko Krke nalaze se ruševine starohrvatskoga samostana sv. Bartula. I to je iskapanje djelo fra Luje Maruna koje je trajalo od 1886—88. godine. Opat beneditinskoga samostana sv. Bartula spominje se prvi put u ispravi kralja Krešimira 1067. godine kao pisar povelje, a do 1087. godine ukupno deset puta spominju se opati ovoga samostana kao vrlo ugledne osobe hrvatskoga kraljevstva. Propašću narodne dinastije potamni i slava ovog samostana. Godine 1158. pripadne splitskoj nadbiskupiji, a kasnije postane sjedište kninskoga biskupa.

U obližnjem selu Uzdolje dizala se je crkvica koju je dao popraviti u 9. stoljeću knez Mutimir. Na jednom ulomku koji dopadne ruku fra Maruna, mogla se pročitati i godina 895. kada je taj rad izvršen. Crkvica sama spada u red starohrvatskih građevina poznatih radi svojih slobodnih tlocrta, karakterističnih za tu vrst gradnje.

Osim ovdje spomenutih sakralnih objekata, *Kninsko starinarsko društvo* otkapalo je pod vodstvom svog vrijednog predsjednika i niz drugih starohrvatskih crkava. U to se ubraja crkva u Koljanima kod Vrlike, važna zbog svoga oblika sa zvonikom u pročelju. Ova crkva pravi prijelaz iz tipa malih starohrvatskih crkvica prema monumantelnim bazilikama starohrvatskim početkom 11. stoljeća. Crkva u Žažviću u staroj Bribirskoj županiji, dva kilometra dalje od Bribira, predstavlja početak romantičkoga sloga, trobrodna je s predvorjem i zvonikom. Crkva sv. Bartula u Ždrapnju kod Bribira sačuvala je u natpisu uspomenu na župana Prištinu iz 9. stoljeća, a starohrvatska crkva sv. Petra u Kuli Atlagića s ulomkom trokutnoga timpanona s oltarske pregrade s natpisom Budimir itd. Pored toga, društvo je sakupilo i sačuvalo nekoliko natpisa uzidanih u kasnije zgrade s nazivima naših vladara te nekoliko kamenih ulomaka iz bliže i dalje okolice Knina.

Zasluga fra Luje Maruna je, u prvom redu, u tome, što je uz mnoge poteškoće i ograničena novčana sredstva sakupio i sačuvao mnoge spomenike hrvatske prošlosti koji služe kao temelj za proučavanje starohrvatskog kulturnog života. »Prvi muzej hrvatskih starina« koji je bio otvoren u Kninu 1893. godine, predstavlja bogatu riznicu za takva proučavanja. Muzej je imao i svoje glasilo »Glasnik starinarskog društva u Kninu« kao posebni prilog u »Vjesniku hrvatskog arheološ-

kog društva« u Zagrebu. Tim je svojim djelovanjem fra Lujo Marun zadužio hrvatski narod, premda nije bio častohlepan da se smatra učenjakom. Tu je ulogu ostavio svom vrlom savjetniku i prisnom suradniku, graditelju hrvatskoga starinarstva koji je pronio glas bogatog nasljeđa naše narodne prošlosti širom cijeloga kulturnoga svijeta Vranjičaninu kod Splita — don Frani Buliću (1846—1934). On je — don Frane — odijelivši se od *»Hrvatskog starinarskog društva«* u Kninu, kako se to društvo nazivalo od 1893. godine, godinu dana kasnije osnovao u Splitu na mnogo široj osnovi *Povijesno arheološko društvo »BIHAĆ« za hrvatske spomenike,* predsjednik kojega bijaše za dugi niz godina. Tu su u Biaćima bili i dvorovi hrvatskih vladara, pa je don Frane na tom povijesnom mjestu, na domaku starodrevnoga Trogira, dana 14. svibnja 1894. godine ovako prozborio: *»Na ovom mjestu, punu milih i rodoljubnih uspomena iz našega slavnoga doba, pod zakriljem crkve sv. Marte... pod sjenom brda Bihaća... baš ovdje neka se ustroji »Bihać«, neka započne rad naše društvo, kojemu je zadaća da iz utrobe majke zemlje iznosi na vidjelo pisane i građevne spomenike iz doba naše narodne dinastije!«*

O stotoj godišnjici osnutka prvog *»Kninskog starinarskog društva«* i 130. godišnjici rođenja njegova osnovatelja i prvog predsjednika *fra Luje Maruna,* te nedavno proslavljenog *140. rođendana don Frane Bulića,* neka se hrvatski narod s dostojanstvom sjeti te dvojice vrlih muževa, duhovnih otaca i neustrašivih čuvara svjedočanstva naše svijetle prošlosti, imajući u srcu glasovite riječi don Frane: *»Iz kamena povijest narodna!«*

Ante JAKŠIĆ

Večernje kiše

Večernje kiše. Kuće i platane.
Žarulje pune smirenih iskara,
na nekadanje sjećate me dane,
na vrt i stabla i gnijezda stara.

Večernje kiše! Koliko tišine
u vašem padu kasna jesen sliva,
koliko ima u vama visine
i uspomena kad se mladost sniva.

Slušam vas ispod prozora, na cesti,
uz zastor, koji prvi sumrak njiše,
ko nekad, nekad najavljene vijesti,

ko pismo, koje prva ljubav piše.
Večernje kiše! Koliko vas ima
u prvoj strepnji i u kasnim snima!

Miroslav MAJNARIĆ

Voda

Još nikoga nije zbog vode zaboljela glava, pa makar je pio cijeli dan. Vode se sjetiš kad ožedniš, a svakako je opaziš kad ti stigne do grla ili dođe do ušiju. Ali najgore jest kad ti uđe direktno u uši, pa, jadan, pomisliš: gotovo je!

Ponekom vlasniku voda ide sama na mlin i ništa ne košta. Tek može prouzročiti sušu u drugom mlinu. Kad vode ima u izobilju, nema potrebe napiti se vruć vode, makar tako kaže narodna poslovica.

Oko vode ima zgodnih zanimanja. Recimo, lovci u mutnom najprije zamute svu vodu i onda bez muke hvataju sve živo u mrežu. Ono što ne vrijedi, bacaju natrag, neka voda nosi, a odgovarajuća lovina im ostaje za upotrebu.

Drugi pak, fino s vodom razvodnjuju stvari koje trebaš, pa ih ne možeš uhvatiti ni za rep, ni za glavu. Kod toga se oni vladaju baš kao riba u vodi, bez straha da će ih voda odnijeti.

Treći se bave prijevozom: za čas te prevezu žednog preko vode. Biraju svoje mušterije koje ne moraju platiti za tu vožnju, ali problem nastaje na drugoj obali, kad im više nisi potreban. Naime, daljnje putovanje moraš si sam osigurati, ako još imaš volje za nj.

O vodi ima raznih uzrečica, naprimjer, zašto je: luk i voda? To mišljenje je najbolje zadržati za sebe. A tako neka učine i oni radoznalci, koji kad vide mali vodoskok, drže da su pred slapovima Niagare.

Kažu da je dobro uploviti u nečije vode kad njihov vlasnik to ne zna. Jer dok se on snađe i to sazna, već je ribolov gotov, a njemu ostaje saznanje kako je uzalud uzgajao svoje ribice.

Za vodonoše i vlasnike voda ima dosta i nepovoljnih situacija. Dogodi se nekom da nema pojma kako lije vodu u rešeto. Možda to opazi istom onda kad ostane na suhom, pa mu ne preostaje ništa drugo već čekati sljedeću kišu. Netko se može, nažalost, i utopiti, ima i toga. Kad se dogodi u velikoj rijeci, hajde de. Ali je stvarno neprilično ako to učine u čaši vode, a najnepovoljnije ako nekog utope u običnoj žlici. Nije dobro nešto čuvati kao malo vode na dlanu, a onda neopazice ispari. Bilo bi bolje da si je odmah popio. Poseban je slučaj privrženika nekoj ideji, koji se busaju u prsa kako bi rado upravo za tu ideju skočili u vatru i vodu. Tako barem kažu, ali kad dođe do gustoga, ipak radije skaču u vodu. Jer, kad su već u njoj, mogu usput naučiti plivati.

U podrumu je zabranjeno miješati vino i vodu, ali u gostionici je otmjeno naručiti i jedno i drugo. U slučaju plivanja, zgodnije je to raditi nizvodno. Uzvodno plivaju oni praznih glava, jer su lakši.

Od vode se svašta može stvoriti: vodena para, vodena frizura, vodena turbina, vodene boje, vodeni žig na novcu, a postoje vodene biljke, vodene boginje, vodenkonji, vodenpauci, vodencvijet, vodenbuha, vodena tikva, vodomjer mjeri vodu, vodarica je nosi, a može u njoj i plivati ako je zmija, a vodenjaci mogu i bez repa živjeti ne tražeći od doktora C/C.

Vodom se bave i njom manipuliraju razni elementi: česme, studenci, čatrnje, kladenci, izvori i vodopadi, vrela i slapovi, vododerine i vodenice, gradski vodovodi, žedna grla i krčmari. Kažu da se njome može sve oprati osim crnog obraza, pa ga zato nitko ne pere. Razlika je između vodice i vodurine, a vodnjikav ne valja biti. I u križaljkama ima vode: vodoravno! U vodi se mijemo, kupamo i peremo noge kad idemo liječniku, a u njezine rijeke i bare bacamo nepotrebnu ambalažu.

Poštenije je biti vodonoša nego skutonoša, iako je potonje lakše. Kao i sve, ona je najslađa kad je ima malo.

Sve su to manje-više poznate činjenice iz kojih proizlazi korisnost vode. I dobro je dok te ona prati, pa makar samo u skromnom dekoru kao kruh i voda, jer to ipak nije ono najgore, kad nekome s visokog kažu: »Neka ga voda nosi!«.

Ante KRALJEVIĆ

Pjesma Josku Sušcu kosiocu

sudbina je tvoja u mijenama žulja
krvavih srpova na modrome dlanu
stijegu petoprstu palom na pol koplja
na pola kosišta u žetvenom danu
ispljuvku godine jalovoga snoplja
sa žitišta punih kukolja i ljulja

život je vršidba — vranca kas u krugu
promjene su samo u dužini uža
tako sad si dalje a sad bliže stupu
osuđen na istu kuću poput puža

ispilo je sunce zrnje kao rosu
i uzalud kruže ptice iznad polja
hvataš tvrdom rukom to kosište tvrdo:
iz jalove zemlje rodila se Volja
pa ko Sizif ozdo pogledaš uz brdo
i za neko novo vrijeme oštriš kosu

»Ja sam dijete Sreće«

(Razgovor s Josom Martinčevićem)

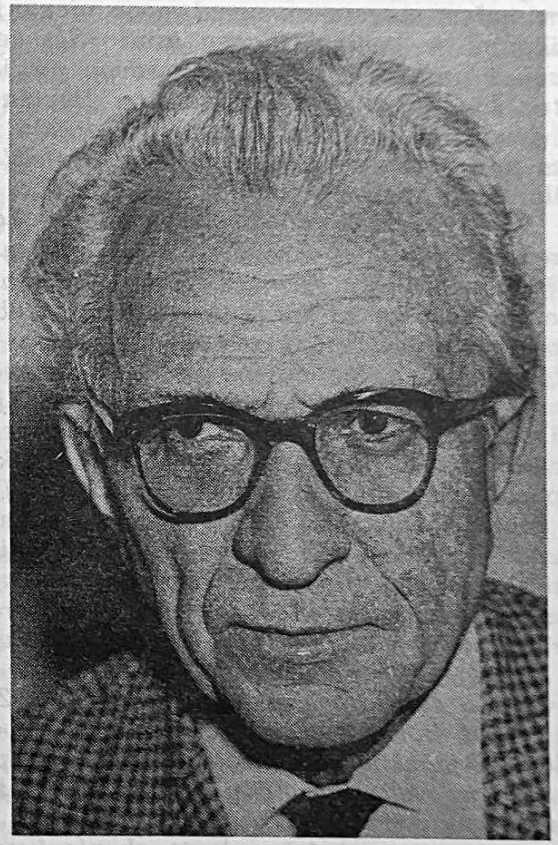

Vi ste, štovani gospodine, »domovine sin«. Rođeni ste, naime, u Varaždinu. Dozvolite da vas najprije upitam: odakle Varaždincu i kajkavcu Martinčeviću ime Joso?

Za to je »kriv« osnivač Varaždinskog kazališta Andro Mitrović. Kad sam se na plakatima toga kazališta i ja prvi put pojavio, moje je ime tiskano u tom obliku i tako je ostalo do kraja moje karijere (s tim da su me često pisali i zvali također Jozo).

Kad je to bilo?

Davne 1915. godine, za prvog svjetskog rata. U toku priprema za osnutak kazališta jednoga su dana osvanuli po gradu plakati na kojima je pisalo da se za operetni zbor traže mlađe osobe s lijepim glasom. Odmah sam se javio premda mi još nije bilo ni petnaest godina. Kazalište bijaše moj ideal: već kao desetogodišnji »dečec« odlazio sam na predstave štb ih je na svojim gostovanjima u mom rodnom gradu davalo Kazalište iz Osijeka te sam pamtio i fućkao operetne arije. Audiciju je vršio sam Mitrović. Svirao je za klavirom a ja sam pjevao. Možete zamisliti kako sam bio sretan kad mi reče neka sutra opet dođem. Taj me je put odmjeravao od glave do pete i razgovarao sa mnom. Na trećem našem susretu on usred moga pjevanja prekine svirku i zapita koliko mi je godina. Slagao sam: »Šesnaest.« Kako sam bio razvijen, visok i punašan dječak, povjerovao mi je i primio me. Prvi mi je nastup bio na otvorenju Kazališta. Davala se Kalmánova opereta »Vjerni drug«. Moje se sudjelovanje sastojalo u tome da sam odjeven u seljaka pretrčao pozornicom, vičući: »Živjeli! Rat je gotov!« Uskoro je slijedila uloga oficira u popularnoj Hervéovoj opereti »Mam'-selle Nitouche«. Mali Varaždin omogućavao nam je kontinuirane nastupe svega nekoliko mjeseci u sezoni a ostalo vrijeme ispunjali smo gostovanjima u Karlovcu, Sisku, Glini, Topuskom, Vrginmostu i drugim mjestima. Bio sam »djevojka za sve«. Lijepo sam se oblačio (plaća mi je odmah na početku iznosila 10 kruna da bi potkraj godine narasla na 10 forinti, tj. 20 kruna) pa su me na tim gostovanjima slali po kućama posuđivati za predstave potrebno pokućstvo (jer ga kazalište ili nije imalo ili pak nije moglo »vući« sa sobom) a redovito sam (zajedno sa Zvonimirom Rogozom) postavljao na scenu dekoracije. Bile su od papira i kupovale su se od talijanskih kazališta. Tako su se, eto, nekad školovali glumci. Smatram da su upravo provincijska kazališta bila najbolje glumačke škole i akademije. U tom su smislu za nas mlade mnogo značili stariji, iskusni kolege. Ja sam se u Varaždinu »kalio« uz već spomenutog Zvonimira Rogoza, zatim Viktora Beka, Frana Novakovića (Neubauera), Nikolu Hajduškovića, Radivoja Dinulovića (zvanog Dile) i druge. U Varaždinskom kazalištu kao i na njegovim turnejama gostovali su često istaknuti prvaci HNK iz Zagreba (Marija Ružička-Strozzi, Ignjat Borštnik i još neki). Iz Zagreba nam je dolazio i učitelj plesa Stjepušin koji nas je učio i lijepom ponašanju. Napominjem da sam uz rad u kazalištu položio u Varaždinu malu maturu i završio trgovačku školu . To mi je kasnije i tè kako dobro došlo: u vojsci sam na osnovi toga služio skraćeni rok. Mitrović je znao da se školujem. Govorio mi je: »Samo idi, samo idi...« Sjećam se i toga da je u Varaždinu tada bilo dosta ruskih zarobljenika. Njihov logor na nekoj livadi bio je opasan samo jednom žicom. Ljudi su im donosili piće a oni su im za uzdarje svirali i pjevali. Inače su radili na različitim poslovima u gradu. Pojedini i u kazalištu. Zapamtio sam nekog Nikolaja koji je vrlo lijepo pjevao. U Varaždinskom kazalištu ostao sam do siječnja 1918.

Kamo su vas onda odveli puti?

U Trst. A evo kako. Na jednoj predstavi Varaždinskog kazališta u Sisku 1917. godine vidio me upravitelj Slovenskog gledališča iz Trsta Milan Skrbinšek i uskoro nakon toga dobio sam od njega pismo, dakako na slovenskom. Razumio sam tek jednu riječ: angažman. Zamolio sam varaždinsku glumicu Bertu Bukšeg, rodom Slovenku, da mi pismo prevede. Pročitavši ga oduševljeno je kliknula: »Mladi kolega, Skrbinšek vam nudi angažman!« Otpisao sam mu da ne znam slovenski, no ako mi dadu vremena, obavezujem se za tri mjeseca naučiti jezik. Odgovoriše da mi u tu svrhu daju čitavu godinu. Ja sam, međutim, morao na »vizitu« — rat je bio u punom jeku. Proglašen sam »taugliich« (tj. sposobnim) i odmah smo morali položiti zakletvu. Nakon toga uspio sam se udaljiti i — nestati. Skrbinšek, koji je bio Oberleutnant (natporučnik) poslao mi je uto Passierschein (putnicu) za Kriegsgebiet (ratno područje) i tako sam se u siječnju 1918. našao u Trstu. Mama mi je za put utrpala dvije kante masti: vladala je glad pa neka mi se nađe za »prvu silu«. Već za mjesec dana počeo sam nastupati u aktovkama. Moj se repertoar brzo širio pa sam tako igrao i u svim Cankarevim dramama (osim u »Jakobu Rudi«). Nema, vjerujem, našeg glumca koji je interpretirao toliko Cankarevih likova kao ja. U dramskom ansamblu tršćanskog Slovenskog gledališča bio je tada i Mario Šimenc, kasnije poznati operni pjevač. Ljeti te godine zavladala je u Trstu španjolska groznica, kazalište i škole bijahu zatvoreni. Dobio sam dopust i otputovao u Varaždin. Tu sam doživio akciju čakovečkih komunista, pristaša Bele Kuhna, koji su oslobodili zatvor u Miličkoj ulici, i dolazak srbijanske vojske. U Varaždinu nisam »badavadžio«: učio sam uloge na slovenskom. Dopust je istekao i vratio sam se vlakom u Trst. Kondukteri su se čudili što civil putuje u kraj gdje se fronta još nije raspala i gdje se još ratuje. Slovensko gledališče bilo je smješteno na katu Narodnog doma. Trg na kojem se ta zgrada nalazila zvao se Piazza Casserma. Natkriveni zdenac na njemu kao da i sad vidim. Dolazeći jednom od knjižara i pisca Štoke ugledam pred kazališnom zgradom Skrbinšeka u razgovoru s onižim čovjekom odjevenim u crno; veliki mu brci bijahu zavinuti a na glavi mu stajao sploštenì šešir. Pristupio sam im i naklonio se neznancu. Ruku mu, dakako, nisam pružio: Stjepušinovih poduka još sam se živo sjećao. Skrbinšek me predstavi: »To će biti Peter Kobar.« Spremali smo, naime, predstavu »Pohujšanja«. Neznanac je bio Ivan Cankar. Ne dočekavši premijeru uskoro je umro. Njegovu smrt komemorirali smo izvedbom »Kraljà na Betajnovi«. Igrao sam Maksa. Bilo je poznato da je taj Cankarev lik autobiografskog karaktera. Kad sam stupio na pozornicu, ugledao sam dvoranu presvučenu crnim draperijama i publiku kako u rukama drži zapaljene svijeće. Tajac — a onda sam u času bio zasut karanfilima. U meni su vidjeli Cankara. Plakao sam i dugo nisam mogao progovoriti. Prilike su u Trstu bivale sve teže i nesigurnije. 1919. ušla je u grad talijanska vojska. Došao je i kralj Viktor Emanuel. Bio sam na rivi kad se iskrcao iz podmornice. Supruga mu Crnogorka Jelena stigla

Iz mladih dana

je zrakoplovom. Talijanske vlasti sistematski su otežavale rad Slovenskog gledališča. Zabranile su plakatiranje predstava, afiše smo stavljali samo na zgradu kazališta, i to u ormariće zaštićene žicom. Svjetina se skupljala pred zgradom i rogoborila, arditi su divljali. Predstave su ipak bile odlično posjećene. Uspjeli smo završiti sezonu i odigrati sav predviđeni repertoar. Talijani su napokon zapalili Narodni dom i protjerali slovenske glumce. Mene su vlasti pustile otići tek na guvernerovu intervenciju. Prepratili su me do Rakeka i tamo me »utovarili« u vlak za Kraljevinu SHS. Došao sam kući u Varaždin i nakon nekog vremena dobio Skrbinšekovo pismo u kojemu me pita bih li pristao odigrati s njim u Ljubljani Schönherrov komad »Žena-vrag« s našeg tršćanskog repertoara. Pristao sam. Dali smo dvije predstave. Uz njega i mene u izvedbi je sudjelovala i tršćanska naša kolegica Paulinova. Gledalo nas je i nekoliko književnika. Među njima bio je Oton Župančič, uskoro dramaturg i upravitelj ljubljanskog Slovenskog narodnog gledališča. U publici se nalazio i Josip Vidmar, tada još student. Župančiča je zadivio moj pravilan izgovor slovenskog jezika, pozvan sam na sklapanje ugovora i tako sam potkraj 1919. godine postao članom prve slovenske pozornice.

Kako vam je bilo u Ljubljani?

Vrlo lijepo. Primili su me izvanredno, kao svoga. Smatrali su me tršćanskim Slovencem. Slovenskim jezikom vladao sam potpuno. I da-

nas ga dobro znam. Radilo se ozbiljno i kvalitetno. U ansamblu je bilo izvrsnih glumaca: Peček, Danilova, Borštnik... S ovim posljednjim igrao sam već prije u Varaždinu. Čuvši me na čitaćem pokusu prepoznao me je i rekao ostalima: »Jeste li vidjeli? Zagrebačka škola!« Volio me je, pomagao mi i time mnogo učinio za moj glumački razvoj. 1920. godine održan je u Zagrebu veliki (danas bi se reklo: savezni) glumački kongres. Za njegova trajanja kazališta iz Zagreba, Beograda i Ljubljane izvela su po jednu svečanu predstavu. Gledališče iz Ljubljane nastupilo je s »Pohujšanjem v dolini šentflorjanski«. Glumio sam Petra Kobara. Nakon izvedbe dotrčali su na pozornicu znameniti zagrebački kazališni poslenici Bach i Raić te me zaokupili: »Odmah dođite k nama!« »Vrlo rado,« odgovorio sam, »no moram u vojsku«. Vojni rok služio sam u Otočcu. Kapetan nam je bio neki Crnogorac. Školovao se u Rusiji pa je sablju nosio »po rusku« (sve dok mu je jedan viši oficir nije jednoč skinuo i pripasao »po srbijansku«). Primijetivši moje »cvikere« kapetan me odmah odredio za »ćatu«. Uz mene i nekog Hafnera. On ga je zvao Gafner. Prethodno nas je, dakako, pitao znamo li ćirilicu. Naša se jedinica zvala »mitraljesko odelenje«. Imali smo i konje. Često sam mjesto u kancelariju otišao na vježbalište. Volio sam se baviti oko konja i kretati se na svježem zraku. Kasnije sam »prekomandiran« u Sarajevsku armijsku oblast, u Štab divizije u Banjoj Luci. I tu sam bio »ćato«. Radio sam na ratnom rasporedu rezervnih oficira. Imao sam kaplarski čin, ali sam se hranio i plaću primao kao podnarednik. Potkraj vojne službe primio sam gotovo istodobno tri za mene prevažna pisma: Osijek, Ljubljana i Zagreb nude mi angažman.

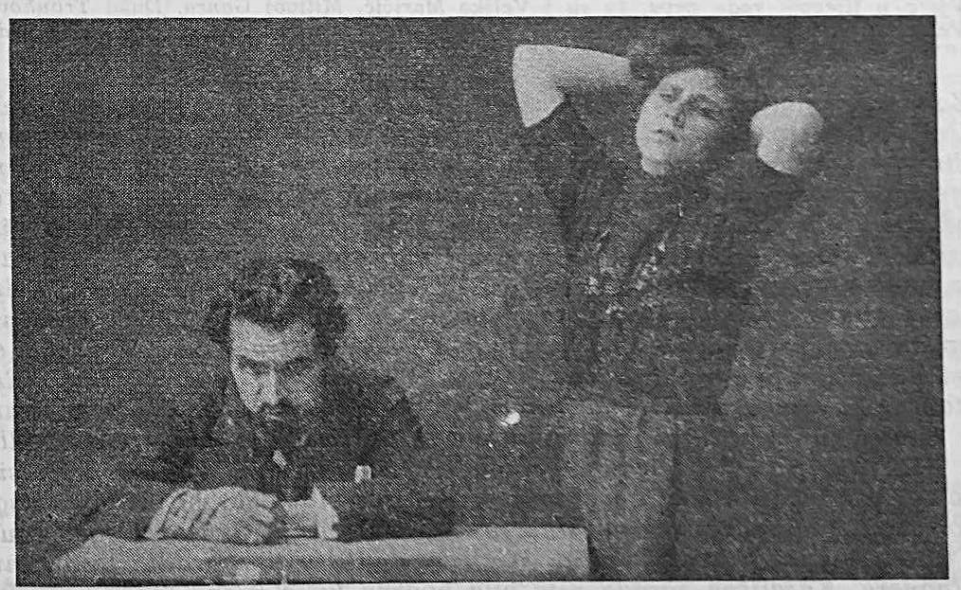

Krležin »Vučjak« na osječkoj sceni
(Joso Martinčević kao Horvat i Nevenka Barlović kao Margetićka)

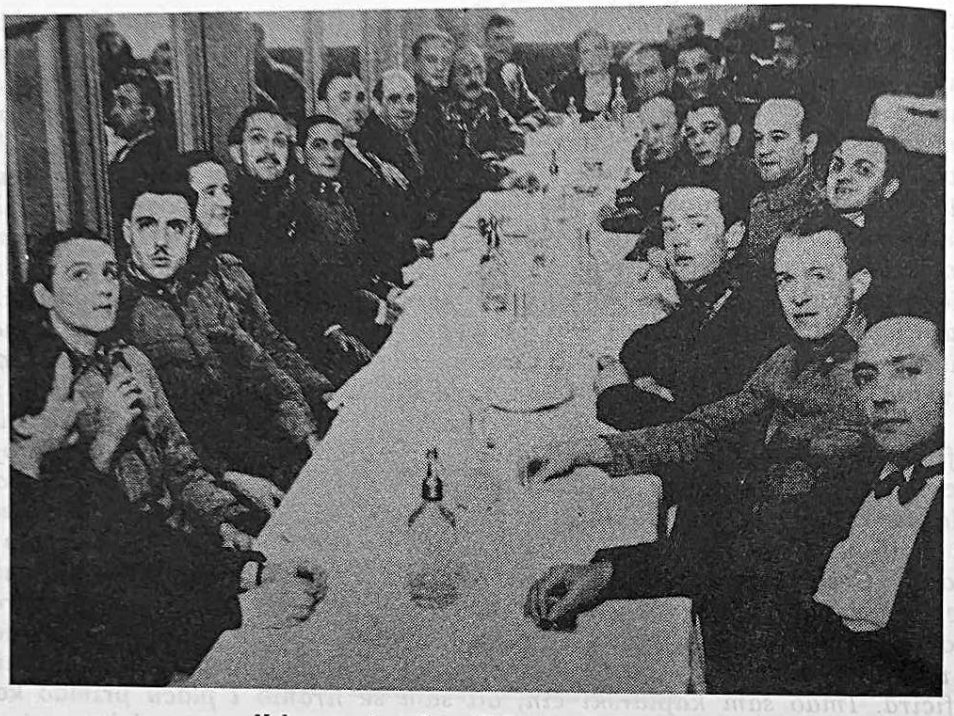

Nakon praizvedbe »Galicije« u Osijeku
(J. Martinčević u lijevom redu peti; za stolom su i autor Krleža i direktor Mladenović; među izvođačima je — četvrti u desnom redu — i Amand Alliger; njegova supruga Vjera u lijevom redu prva; tu su i Veljko Maričić, Milivoj Ganza, Đuka Trbuhović, Vatroslav Hladić, dirigent Lav Mirski, pjevači Paula Udović i Franjo Klokočki i dr.)

Zamislite, molim vas! Neka kaže tko šta hoće — ja sam dijete Sreće. Uvijek sam to za sebe govorio. Osječko pismo stiglo je iz Beča. U ime direktora Milčinovića pisao ga je tajnik Tanhofer, koji je tamo bio na studiju. Odmah sam poslao pismeni pristanak u Osijek. Taj mi je teatar od dječačkih dana bio u srcu i stalno sam za njim čeznuo. Odgovoriše mi neka javim kakvu plaću tražim. Prepustio sam to njima. Čim sam iz vojske stigao u Osijek, direktor Andrija Milčinović odveo me u dućan i obukao od glave do pete. Bilo je to 1922. godine. Pred osječkim općinstvom prvi sam se put pojavio u »Dječjoj tragediji«. Partneri su mi bili Mica Šekulin i Janko Rakuša. Slijedila je uloga Krista u Rostandovoj »Samaritanki«, nastup u Wildeovoj »Salomi«, uloga Horvata u Krležžinu »Vučjaku« (izvedenu svega pola godine nakon praizvedbe u Zagrebu) itd. U pogledu osječkog repertoara želim posebno naglasiti da je bio identičan sa zagrebačkim. Zato je i moglo biti vrlo mnogo gostovanja zagrebačkih dramskih prvaka u Osijeku. Ovdje ću spomenuti i to da je praizvedba Krležine »Galicije« bila u tom gradu. Igrao sam Wagnera. Kazališna zgrada nije bila bogzna kako lijepa (nekad je služila za skladište), rasvjeta je bila plinska i tek je kasnije — priključenjem na agregat susjednog Göregova hotela — preinačena u električnu. Kazalište nije posjedovalo ni mnogo garderobe. Kompletan fundus kostima mogla su si priuštiti samo najveća kazališta. Mi glumci u pokrajini morali smo imati vlastitu — pogotovu za moderne komade — garderobu. Pogledajte u ovaj kut: to je moj ormar-sanduk. Kupio sam ga u Osijeku 1930. godine, »ispod ruke«. U njemu visi 28 odijela. Tako su dobro i komotno smještena da ih uopće ne treba glačati. Koliko li se taj sanduk sa mnom naputovao! U Osječkom kazalištu dramske su predstave bile na trećem mjestu, iza operetnih i opernih. Svega pet-šest mjeseci u sezoni Drama se zadržavala u Osijeku a sve ostalo vrijeme boravili smo na gostovanjima. Išlo se u punom sastavu, s kompletnim dekorom i tehnikom. Turneja je obuhvaćala Sombor, Suboticu, Sentu, Bečkerek (danas Zrenjanin), Novi Sad, Varaždin, Vinkovce, Vukovar, Brod, Požegu i Koprivnicu da se onda ljeti »spustimo« na more: u Split, Šibenik, Hvar i na Sušak. Na Sušaku smo jednom ostali dva mjeseca. Nastupali smo u kino-dvorani blizu tvornice papira. Drugi su glumci »skoknuli« koji put na Rijeku i u Opatiju. Ja nisam mogao. Talijani mi ne dozvoliše jer sam nekada bio član Slovenskog gledališča u Trstu. U Splitu znali smo ostati mjesecima. Osjećali smo se kao kod kuće. Splićani su nas smatrali svojim glumcima. Gostovali smo i u Metkoviću i u Mostaru. U Mostaru boravili smo mjesec dana a da zapravo uopće nismo nastupili. Svaku večer postavila se scena, mi smo se kostimirali, no nije bilo publike i predstave nisu održane. Naš direktor Konjović, naime, nije dozvolio da se gostovanje oglašuje bubnjanjem. Stavili su se samo plakati na kazališnu zgradu, a to, eto, nije bilo dovoljno. Održana je jedino predstava »Hasanaginice«, uz burno oduševljenje prepunog gledališta. Bilo je komično kako su se po završenom »gostovanju« naš tajnik Tanhofer i mostarski gradonačelnik uljudno oprostili, zahvaljujući jedan drugome. Turneje su bile naporne pa ni na moru nismo uživali. Svaki se dan davala druga predstava (na repertoaru bilo ih je četrdesetak) a morali smo ujedno učiti uloge za nove komade u idućoj sezoni. Po završetku turneje mnogi smo proslijedili na odmor — dakako na more.

Iz financijskih razloga naša kazališta danas sve manje gostuju. Odakle Osječkom kazalištu novac za gostovanja o kojima ste govorili?

Za predstave po kopnenim gradovima od redovite dotacije a što se mora tiče, snalazili smo se kojekako. U tom je pogledu naročito snalažljiv bio direktor Konjović. On je zajedno sa splitskim načelnikom znao upravo majstorski ishoditi specijalnu subvenciju. Osim toga na svim našim turnejama predstave su bile izvrsno posjećene pa ni prihod od ulaznica nije bio zanemariv.

Osijek vam je, kako vidim, ostao u lijepoj uspomeni...

Najljepšoj. Direktore Milčinovića i Konjovića već sam spomenuo. O ovom posljednjem moram dodati i to da mi je prije moga odlaska u Pariz (kamo sam nakratko pošao upoznati tamošnji kazališni život) predao lijepu svotu novca. Ne mogu zaboraviti ni direktora i književnika Ranka Mladenovića. Vrlo me je volio te imao u mene neograničeno povjerenje. Jedino je meni dozvolio da osim njega samoga režiram

njegove drame. U Osječkom kazalištu naglo sam se uspinjao (u tom pogledu spomenut ću samo uloge Othella i don Carlosa) i tu sam na Mladenovićev prijedlog 1934. g. imenovan činovnikom XIV. »plaćevnog razreda«. Za glumca je tada činovnički status mnogo značio: nije mogao biti otpušten te svake sezone nije morao strepiti šta će biti ako uprava s njim ne produži ugovor. Bilo nas je malo takvih. U Zagrebu (kad sam tamo prešao) npr. samo Tito Strozzi, Tomislav Tanhofer, Kalman Mesarić i ja. Svako određeno vrijeme napredovali smo u »službi«, što je značilo i veću plaću. Te 1934. godine Narodno pozorište iz Sarajeva zamolilo je Osijek da me na neko vrijeme »prepusti« njemu. Odanle je, naime, uz neke druge otišao i glumac mnogih važnih uloga i njegovo

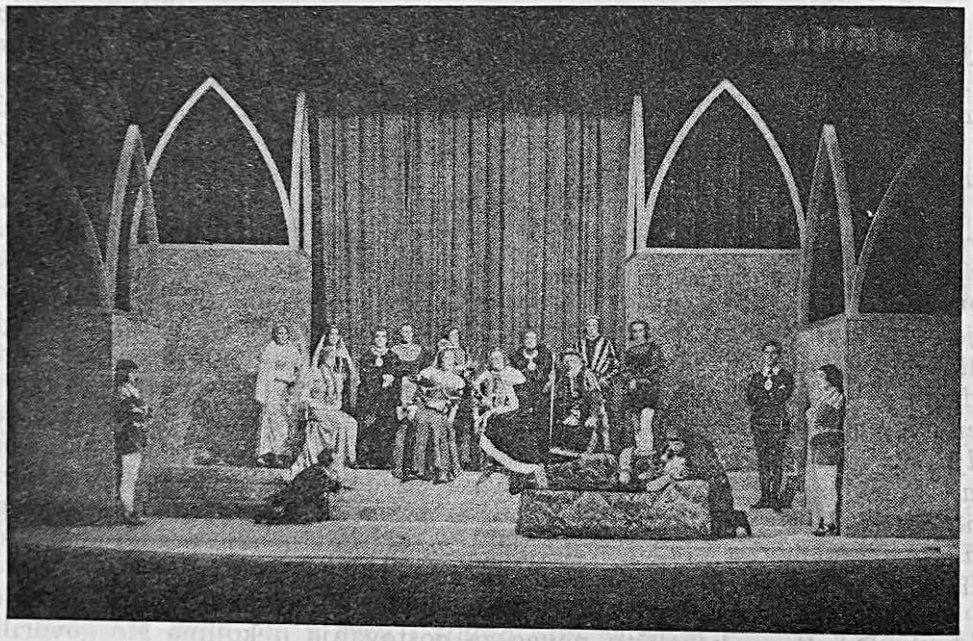

»Hamlet« u Sarajevu
(Martinčević je igrao kralja)

je mjesto zbog održavanja repertoara valjalo svakako popuniti. Pristao sam jer mi je boravak u Sarajevu odgovarao i iz obiteljskih razloga. Publika me zavoljela, ubrzo sam postao popularan. U Bašagićevu »Abdulah-paši« ritualno klanjanje i molitvu na arapskom izvodio sam takvom minucioznom točnošću da se o tom pripovijedalo. U Sarajevu sam ostao svega pola sezone. Igrao sam mnogo, između ostaloga Kralja u »Hamletu« i Kapetana u Strindbergovoj drami »Otac«.

Unatoč kratkom vremenu ostavili ste u Sarajevu vidnog traga. Teatrolog Josip Lešić u drugom svesku svoje knjige »Sarajevsko pozorište između dva rata« (Sarajevo, 1976) kaže za vas (na 127. str.): »Iako je bio član teatra samo nekoliko mjeseci, iskazao se kao zreo i

uspješan glumac, podjednako dobar i u komediji i u ulogama dramskog karaktera...« Iz Sarajeva vratili ste se u Osijek?

Da. Tu sam i dalje mnogo — gotovo svakodnevno — nastupao na zadovoljstvo uprave, publike i kritike. Godine 1937. Društvo hrvatskih književnika u Zagrebu pokrenulo je akciju za podizanje spomenika Antunu Gustavu Matošu. Prikupljajući potrebna sredstva odlučilo je organizirati i ponovnu izvedbu Senečićeva u Zagrebu već prije prikazivanog komada »A. G. M.«. Čist prihod bio je namijenjen spomenutoj svrsi. Na izričit zahtjev poznatog zagrebačkog glumca i redatelja Ive Badalića meni je povjerena naslovna uloga. I autor se s tim odmah složio. Ja sam tu ulogu igrao u Osijeku i on me je gledao na osječkom gostovanju u Varaždinu. Predstava je održana u Malom kazalištu u Frankopanskoj ulici. Dvorana dupkom puna, u prvom redu uzvanici, među njima Matoševa majka i braća. Zastor se diže, scena prikazuje unutrašnjost glasovite gornjogradske gostionice Matejne. Ja kao Matoš ulazim, širim ruke prema gostioničarki (igrala ju je Milica Mihičić) i zanosno kličem: »Mamica, draga mamica!« U tom času Matoševa je mama iz publike potresno zavapila: »Gustl, moj Gustl!« Tada se prolomio orkanski, dugotrajni aplauz cijeloga gledališta. Svladalo me ganuće i oblile su me suze. Nezaboravan doživljaj.

Iz dosadašnjeg razgovora, gospodine Martinčeviću, već je očito da se vaš repertoar odlikovao opsežnošću i raznolikošću...

U Zagrebu, kamo sam došao iz Osijeka, odigrao sam pedesetak uloga u najrazličitijim dramama, od domaćih i stranih pučkih igrokaza i lakrdija do francuskih salonskih komedija, od Držića i Molièrea do Čapeka i Petra Preradovića ml., od »kasa-komada« do klasike. Od tih zagrebačkih svojih uloga spomenut ću tek nekoliko: Cléante u »Tartuffeu« i Georges Dandin u istoimenoj komediji, Ferdinand Burimil, »brat mlajši«, u »Diogenešu«, Vrublevski u »Braći Karamazovima«, Halper u »Sinu domovine«, Markantun Dominis u Strozzijevoj dramatizaciji Šenoine pripovijetke »Čuvaj se senjske ruke«, Kupido u »Plakiru«, biskup Ivan u »Tomislavu«, sir Francis Chesney u »Charleyjevoj tetki«, vitez Ivaširo Takita u japanskoj drami »Asagao«, Lenbach i Silberbrandt u Krležinim dramama... Nastupao sam i u predstavama za djecu (npr. u Špoljarevoj dramatizaciji »Winetoua«), na predstavama Društva kazališnih umjetnika (»Kuća br. 13«) i kao recitator hrvatske lirske poezije. Za intendanta Aleksandra Freudenreicha redovito se gostovalo po pokrajini (Karlovac, Ogulin, Delnice, Sušak, Gospić...). Sudjelovao sam u tim gostovanjima. U Zagrebu sam i proslavio 25-godišnjicu umjetničkog rada. Nastupio sam u glavnoj ulozi Stodoline »Karijere«.

Dozvolite da vas načas prekinem i u vezi sa spomenutim vašim jubilejom dodam: dva istaknuta naša »kazališna čovjeka« pismeno su vam tada čestitala. U svojim su čestitkama pregnantno i srdačno ocrtala vaš glumački i ljudski lik. Te su čestitke objavljene i tiskom pa ću ih, dopustite, u ovoj prikladnoj prilici citirati. Kalman Mesarić pisao vam je: »Dragi svečaru, Vi niste samo član prve hrvatske pozornice, Vi ste mnogo više: Vi ste, dragi Joso, umjetnik, koji je uzbuđivao, odušе-

U glavnoj ulozi Stodoline »Karijere«
Martinčević je proslavio 25-godišnjicu rada

vljavao i osvajao za kazalište najšire krugove naroda, Vi ste pravi pučki glumac; Vi ste otkrivali tajanstvene čari kazališta tisućama i Vas su zavoljele tisuće. Vi ste upoznali sve tegobe i sve radosti tog zamornog i divnog pionirskog rada po malim i najmanjim mjestima pokrajine, pa ste mi danas još bliži i još miliji. Vjerujte mi zato, da sam sada, na dan Vaše slave u duhu s Vama i da Vas iskreno poštujem.« Pismo Branka Gavelle glasi ovako: »Dragi i mili svečaru! Od svega srca čestitam Vam k današnjem jubileju. Upoznao sam Vas još prije negoli ste došli konačno u Zagreb. Nismo se odmah u početcima našeg poznanstva jedan drugome približili, kao da smo obojica čekali, da se najprije upoznamo. Ali baš zato, kad sam Vas upoznao, uvjerio sam se, kako ste dobar, mio i zlatan čovjek, a uz to i nadasve vjeran, pošten, marljiv i nadaren umjetnik. Mada slavite danas svoju dvadeset i pet godišnjicu znam pouzdano, da Vas čeka još veliki umjetnički razvitak. Tko tako pošteno i predano radi kao Vi može i mora i nakon tako ispunjene prošlosti računati s još lijepim mogućnostima u budućnosti. Primite još jednom najsrdačnije želje od Vašeg starog suradnika i iskrenog prijatelja.«

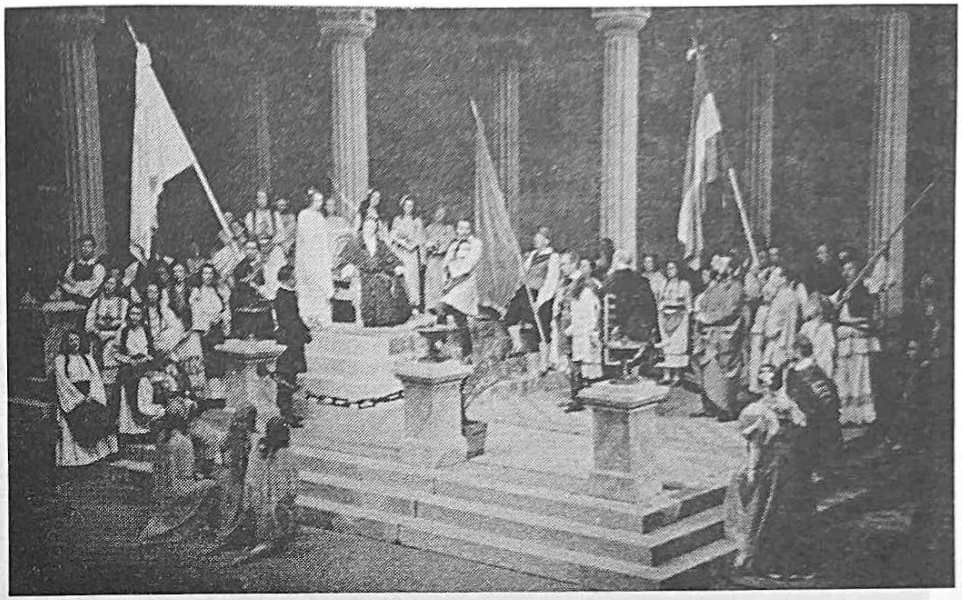

»Slava njima« — živa slika prema Bukovčevu zastoru
(Martinčević kao Petar Preradović)

M. Krleža: »U agoniji«
(Laura — Vika Podgorska; Lenbach — Joso Martinčević)

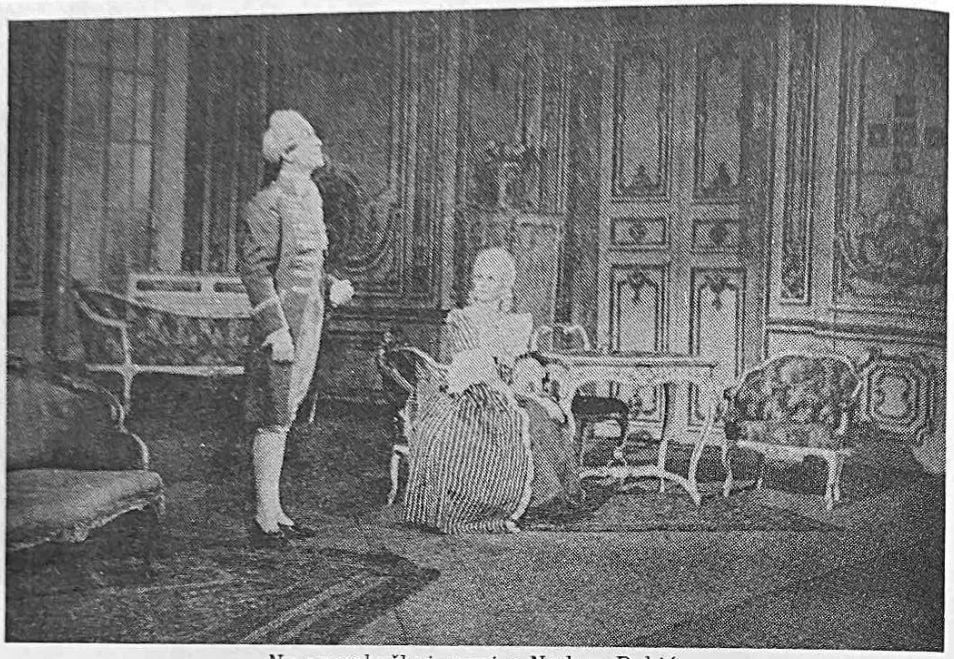

Na zagrebačkoj sceni s Nadom Babić
(Coubier: »Aimée ili Zdrav razum«)

Joso Martinčević (lijevo) i Hinko Nučić u Ibsenovim »Stupovima društva«

»Čuvaj se senjske ruke«
(Lijevo A. Alliger, desno J. Martinčević kao Markantun Dominis)

Čestitao mi je i Slavko Batušić. Darovao mi je svoju knjigu »Od Siene do Haarlema« sa sljedećom posvetom: »Dragom g. Josi Martinčeviću prigodom proslave 25. godišnjice zaslužnog umjetničkog rada, uz osobito prijateljsko sjećanje na zajedničke turneje po hrvatskoj pokrajini.« Što se Gavelle tiče, s njim me vežu mnoge uspomene. Kad su ga za stare Jugoslavije po kazni (rekoše: zbog nediscipline) premjestili u Beogradu iz kazališta u ministarstvo za činovnika, okupio je nakon nekog vremena glumačku ekipu po svom ukusu i režirao prkos-predstavu jedne engleske drame s tematikom prvog svjetskog rata. Od izvođača sjećam se Tanhofera, Ajvaza, Jovanovića (ne Ljubiša!), Rakarića, Veselinovića... Meni je bila povjerena uloga kapetana Stenhopea. U toj drami spomenuti kapetan stalno pije. Gavella je naredio da se nabavi pet originalnih butelja vina po šest decilitara — u svakom činu morao

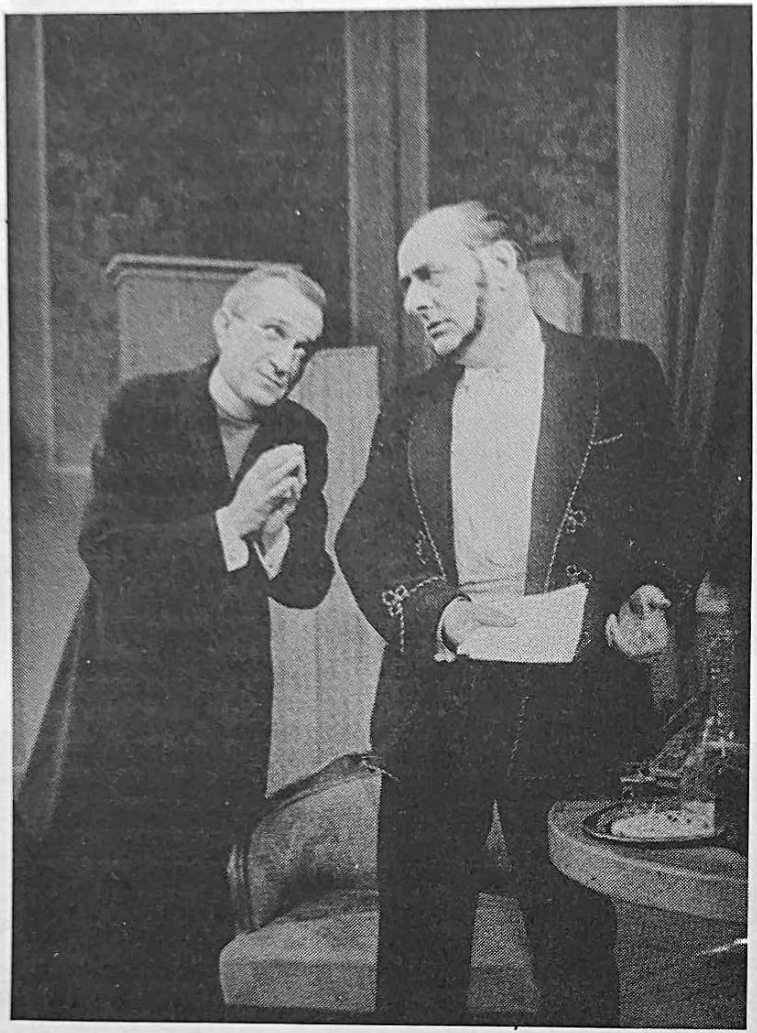

S Titom Strozzijem u »Gospodi Glembajevima«

sam popiti jednu. Bio je sa mnom zadovoljan i nakon predstave zahvalio mi se tako da me je nekoliko puta uštinuo. Radnja se zbiva na fronti, puca se — a na kraju taj je poznati redatelj sve nas glumce iznenadio jednom svojom »spelancijom«: nad pozornicu potajno je dao smjestiti omašnu hrpu zemlje, koja nas je u velikoj završnoj eksploziji formalno zasula. Sve se to zbivalo u Varaždinskom kazalištu. Među uzvanicima sjedili su u gledalištu Miroslav i Bela Krleža, Jerolim Miše, Ljubo Babić (s njim sam se tada pobliže upoznao i sprijateljio), Marko Ristić, Ranko Mladenović i Raša Plaović. Uspjeh je senzacionalno odjeknuo i Gavelli je bilo dozvoljeno vratiti se kazalištu. Zvao ga je Zagreb, no otišao je u Osijek, režirao je velike predstave, putovao je s nama na turneje.

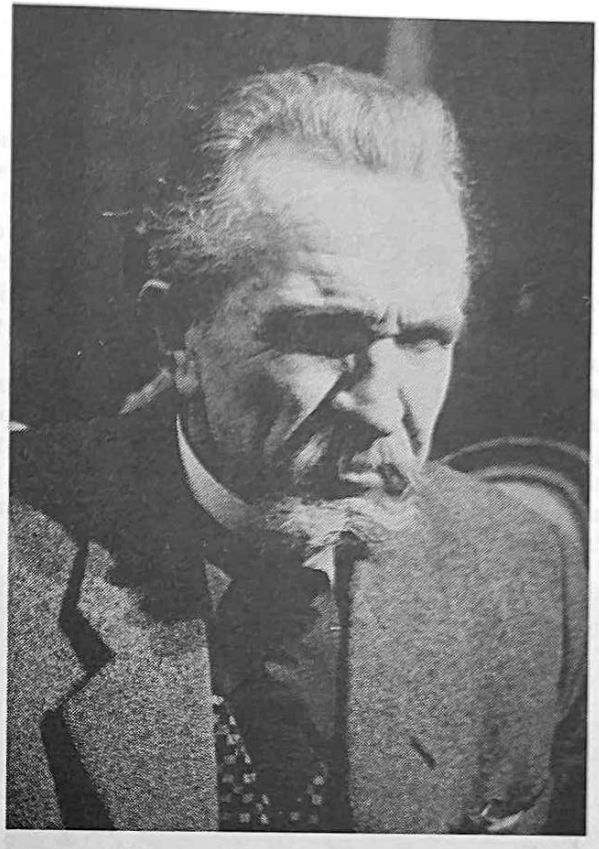

Miroslav Feldman: »U pozadini«
(J. Martinčević kao dr. Goranin)

U Zagrebu ste djelovali do 1948. godine. A onda?

Jednoga dana pozvaše me u Opatičku ulicu. Tamo je bio smješten odjel za kazališne poslove ministarstva prosvjete. Primiše me tri referenta. Mladići, Dalmatinci. »Jozo,« rekoše mi, ispričavajući se, »na najvišem mjestu mišljenja su da ste najpogodniji čovjek za osnutak kazališta u Puli. Morat ćete tamo.« Znao sam da mi ne preostaje drugo nego se pokoriti. Nakon izvršenih priprema u Zagrebu otputovao sam. Situacija u Puli bila je očajna. Grad razoren, kazališna zgrada oštećena. Stanovao sam u malom hotelu u luci. Spavao sam u jednoj od rijetkih soba sa čitavim prozorskim staklima. Struju je hotel dobivao s usidrenog ratnog broda. Novaca je, doduše, bilo, no za nj se nije imalo što kupiti. I za objed i za večeru jeli smo slane sardine. Spasio me teran. Ansambl je bio skrpan zbrda-zdola. U njemu se srećom nalazio jedan iskusan kolega: Duje Biluš. Ubrzo sam njemu predao upravu. U onoj nestašici znao je vrlo vješto pronaći sve najpotrebnije za rad kazališta. Uza sve teškoće valjalo je što prije »izaći« s predstavom. Prvi sastanak održan je na samu Novu godinu 1949. Odmah se prišlo poslu. Spremali

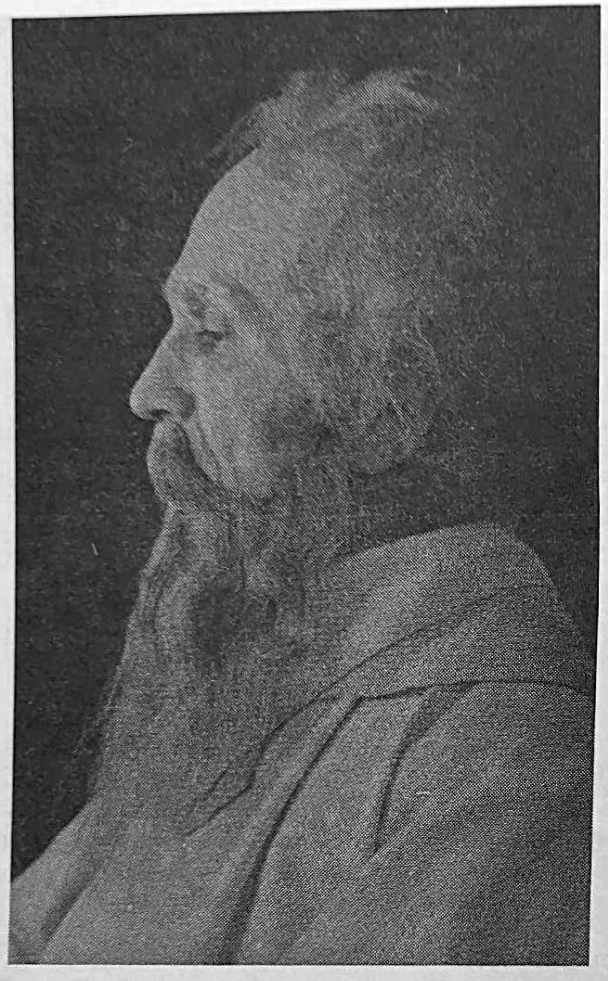

Remeta u »Piru mladog Derenčina«

smo »Dunda Maroja«. Režirao je Duje. On je igrao Pometa a ja naslovnu ulogu. Publika je bila razdragana. U kazalištu i pred njim priredila nam je ovacije. Premijeri je prisustvovao ondašnji hrvatski ministar prosvjete Ivo Babić. Nakon predstave Biluš mi je sav oduševljen saopćio kako mu je ministar izjavio da je sve bilo sjajno, izvanredno. »Rekao je to iz kurtoazije«, stišao sam Dujin zanos. Sljedeću sam predstavu ja režirao. Bilo je to »Duboko korijenje«. Igrao sam ujedno »negativca« koji prezire »obojene«. Za ovu smo premijeru dobili kompletan novi dekor. Iz Zagreba je došao scenograf Zvonko Agbaba (spavao je, jadan, na pozornici). Znao se izvrsno prilagoditi pulskoj okrugloj sceni. Talijani su je takvu izgradili radi toga da na njoj može nastupati i cirkus. »Duboko korijenje« išlo je »kao alva«. Naročito dobro prihvatili su ga partizani Talijani. Davali smo ga (dakako bez dekora) i na otvorenom

(na proplanku) za graditelje pruge Lupoglav—Stalije. Iduća premijera bilo je »Sumnjivo lice« (u mojoj režiji). Potkraj te prve pulske sezone (koja je trajala samo do konca travnja — jer zbog nastalih vrućina nije više bilo publike) Biluš me molio da ponovno preuzmem upravu. Mučio ga je kašalj a bolovao je i na srcu. Uto su, međutim, stigli novi dekreti: on je postavljen za direktora Dubrovačkog a ja Varaždinskog kazališta.

I tako ste se, dakle, ponovno našli u kazalištu svoga rodnog grada...

Da. Pojavio sam se incognito. Ušao sam u kazališnu zgradu koja se obnavljala i upitao radnike što će ovo biti. »Pak bu teater«, odgovoriše mi. »A gdje su sada predstave?« pitao sam dalje. »V židovskom.« Kazalište je, naime, privremeno radilo u bivšoj sinagozi. Uprava je »stolovala« ovdje, u kazališnoj zgradi. Pokucam na vrata kancelarije. Iznutra čujem: »Možno!« Bio je to blagajnik Rus Kudinov. Zapitam ga gdje je direktor. »Šeće po Zagrebu. A tajnik je na selu, u svom vinogradu.« Skorih dana morao sam se napokon »legitimirati«. Došao sam na posao rano. Poslije osam evo i tajnika. Pozvao sam ga na red. Neprestano mi je oponirao, imao sam s njim stotinu muka. Oko inven-

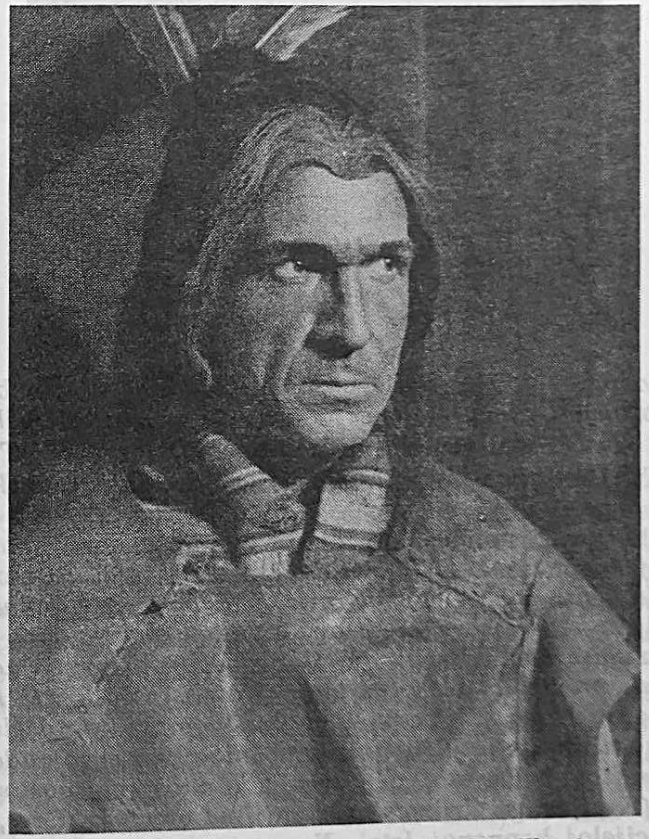

Kao Inčučuna u Spoljarevoj dramatizaciji »Winetoua«

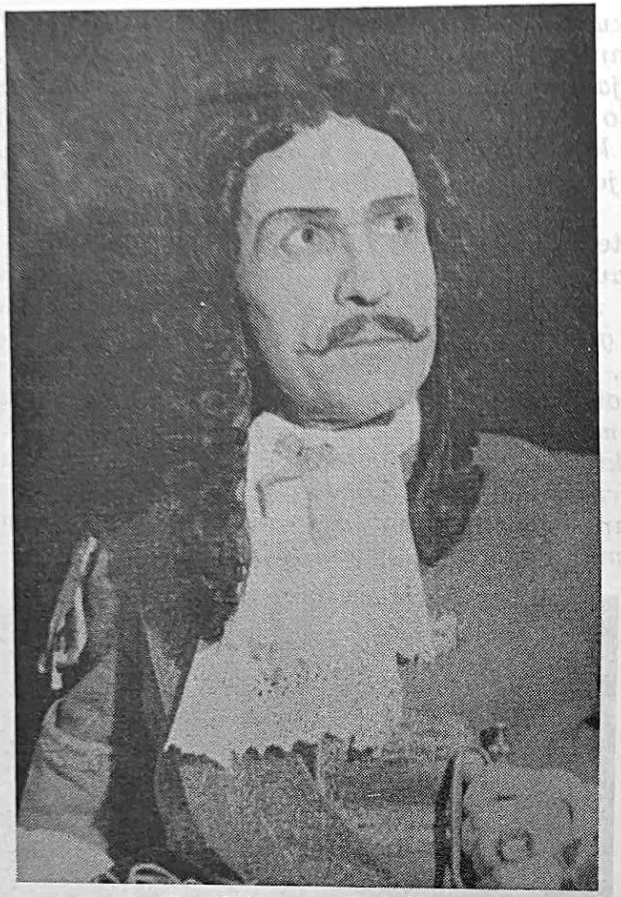

Kao Cléante u »Tartuffeu«

ture žestoko smo se »zakvačili«. Glumci su bili većinom bivši amateri. Radilo se ozbiljno. Repertoar je morao biti pretežno pučki a ulaznice jeftine. Na varaždinsku sam scenu postavio »Diogeneša«. To nam je bio velik uspjeh. Predstava je u sezoni »išla« 85 puta, ponekad i dvaput na dan.

Kako ste dugo ostali u Varaždinu?

Svega jednu sezonu. Tito Strozzi pozvao me u Rijeku da mu pomognem. Varaždin mi, međutim, nije htio dati razrešnicu a iz Rijeke stigla je vijest da nemaju sredstava za angažman novog člana. Javio sam se tada Sarajevu i Beogradu. U Beogradu nisu mi mogli osigurati stan, nego su predložili da stanujem u Hotelu »Moskva«. Napokon sam ipak primljen u Rijeci. Tu sam — uz kratki prekid — djelovao od jeseni 1950. do umirovljenja. Proslavio sam i 35-godišnjicu rada (kao Matija Gubec u Kreftovoj »Velikoj puntariji«). Mnogo smo gostovali po riječkoj okolici (Kraljevica, Crikvenica, Senj), na otocima (Cres, Lošinj, Krk, Rab) i po cijeloj kopnenoj Istri. Na gostovanjima davao se uglavnom

U Rijeci kao kralj Filip
(F. Schiller: »Don Carlos«)

tzv. nacionalni repertoar (»Matija Gubec«, »Zrinjski«, »Čuvaj se senjske ruke«, »Graničari«), no i »Hamlet« s nezaboravnim Veljkom Maričićem u glavnoj ulozi. 1953. i 1954. opet sam u Zagrebu. Stan nisam dobio (premda su mi ga stalno obećavali) i kojekako sam se mučio. Stanovao sam u Hotelu »Gavran« (»Goranin«) u Jurišićevoj ulici. Saznavši iz povjerljiva izvora da me zavaravaju i da stan neću dobiti — vratio sam se na Rijeku. Umirovljen sam 1959. s priznate 42 godine, 5 mjeseci i 15 dana staža. Dugo još nakon toga nisam »mirovao«. Nastupao sam honorarno u Zagrebu i Karlovcu a mnogo sam igrao i na filmu. Od pedesetak mojih filmskih uloga velika većina bila je u stranim filmovima. Najveću i najbolje plaćenu ulogu imao sam u američko-talijanskoj koprodukciji »Cezar osvaja Galiju«. Kao umirovljenik proslavio sam u Varaždinu 50-godišnjicu kazališnog rada.

J. Martinčević (stoji uz vrata) kao Vuk u domaćem filmu »Licem u lice«

Iz filma »Legenda o Jadranu«
(Uz J. Martinčevića njegova kći Jagoda u ulozi dječaka)

U toku toga rada vi ste i režirali.

Samo »pod moraš«. Ja sam prvenstveno glumac a kad bi uprava od mene zahtijevala da režiram, nisam mogao odbiti. Već kao početnik u Varaždinu režirao sam Čehovljeva »Medvjeda«, mnogo toga u Osijeku (»Matura«, »Dva tuceta crvenih ruža«, »Švejk« itd.), u Zagrebu npr. »Poslije ponoći« Branka Špoljara, režije u Puli i Varaždinu već sam prije spomenuo a od riječkih navodim »Gospodu Glembajeve« (igrao sam Ignjata), »U agoniji« i »Diogeneša«. Tijekom godina »nakupilo« se više od trideset mojih režija.

U dugoj i bogatoj svojoj kazališnoj karijeri od koga ste najviše naučili?

Od života i od starijih, iskusnih glumaca. Prvenstveno od Borštnika i od Rusâ. Poznata su velika gostovanja Moskovskog hudožestvenog akademskog teatra u Zagrebu. Te ruske grandiozne predstave uvelike su utjecale na sve nas glumce koji smo ih gledali. I još nešto: svake sam godine — odmah po svršetku naše sezone — po dvije do tri sedmice proboravio u nekom od europskih teatarskih središta (Beč, Munchen, Berlin). Na osnovi legitimacije našeg Udruženja glumaca mogao sam u tim stranim kazalištima ne samo gledati predstave nego i prisustvovati pokusima, dakle vidjeti kako predstava nastaje. 1936. godine direktor Mladenović poslao me iz Osijeka u Prag. Taj moj studijski boravak trajao je četiri mjeseca.

Iskreno smo vam, gospodine Martinčeviću, zahvalni što ste pristali na ovaj razgovor i dozvolili da ga objavimo. Naša je revija ponosna na to. Vi ste, naime, po svojim časnim godinama — uz Rogoza i Šepeca — nestor hrvatskog glumačkog umijeća, nebrojene tisuće gledalaca gotovo ste pola stoljeća oduševljavali za kazališnu umjetnost a ovim svojim tako srdačno iznesenim sjećanjima s obiljem dragocjenih podataka sliku ste naše kazališne prošlosti učinili kompletnijom, življom i vjerodostojnijom.

Razgovarao: **Mirko Petravić**

Jakov KOPILOVIĆ

Krugovi olimpijski

Krugovi u glavi
i srcima bliski,
krugovi po travi
pravi olimpijski.

U dušama čistim
plamen olimpijski
gori žarom istim
i grčkim i rimskim.

Kontineti Zemlje,
naše majke željne
snage svoje djece.

I mišice mlade,
istinite nade
za lovor-vijence.

Pavao DESPOT

Dvije majke

Mirjani je majka, za rođendan,
dvije skupe, lijepe haljine
i narukvicu zlatnu poslala.
— Pobijedit će to bol daljine, —

majka, u tuđini, sebi kaže...
Mirjanu učiteljica pita:
— Zašto plačeš? — A Mirjana laže
kad reče da tužno nešto čita...

U klupi s Mirjanom Vesna sjedi;
ona ne zna za darove skupe.
Reći ćete: — Živi u bijedi,

ruke joj samo mrvice kupe... —
Ne, varate se, tako misleći;
tek s majkom dan je pun sunca, veći.

Marin V. BUĆIĆ

Ograde

Naše kamenite ograde. Ne one kojima se ispred kuće, vrta, manjeg ili većeg dvorišta, čovjek od čovjeka ograđuje. Iza kojih često i »oštar pas« dobro stražari. Neka je to kuća i najboljeg prijatelja, i nehotice, oprezno joj prilazimo.

Ne, nije riječ o takvim ogradama. Naprotiv, o onima u našim otočkim krajevima često zvanim »mejama«. Dokaz su to teških fizičkih napora, znoja i žuljevito ispucanih ruku naših starih: pradjedova, djedova i očeva. Davno su građene. Većini od njih i stoljeća kumuju. Njihovo sivilo i dužina privlači naše oko. A pomisao na njih, makar i ne bili u njihovoj neposrednoj blizini, sili nas na razmišljanje.

Pa to su čitava, velika i manja, brda ispresijecana njihovim, danas našim kamenitim ogradama. Pješačeći danima i sedmicama nemoguće bi ih bilo sve izbrojiti. U njih je ugrađeno »u mrtvo« na tisuće i tisuće, zapravo na milijune i milijune manjih i većih, pa i vrlo teških kamenova. Sve je to prešlo, bez narukvica, preko golih ruku naših Pokojnika. U najviše slučajeva s vrlo oskudnom prehranom.

Već stoljećima čame puste-neobrađene. Tek, tu i tamo, izdiže se po koje većim dijelom sagnjilo i gotovo dotrajalo stablo. Sve je ostalo zarobljeno i raznovrsnim korovom prigušeno. — Ipak, ne varamo se. U svoje vrijeme bili su to najbolji vinogradi. Svjedoci su tome stare listine i obiteljsko-težački dnevnici. O vrijednosti takvih vinograda, zapravo i samog zemljišta, vrijedila je i strogo se uvažavala između kupca i prodavaoca ona, još i do dan-danas spominjana: »Ako hoćeš da ti prodam komad »bande« (brdovito zemljište), morat ćeš kupiti i komad »ravnoga« (oranica).

Svakome novu, između ograda podignutu vinogradu, sve se u obitelji radovalo. Znalo se da će uporan rad i strpljenje uroditi svojim plodom: slatkim, mirišljivim bijelim i crnim grožđem. Pa i po kojom zasađenom voćkom, najobičnije smokvom i trešnjom. A pomisao na jematvu (berbu) zaokupljala je odrasliju djecu mnogo ranije. Pripremani su mali prelomljivi nožići tzv. britvice. Sanjalo se o mijehovima i ćurominkama (od drva ručno izrađenim sviralicama, počesto vrlo lijepim i znakovito oslikanim rezbarijama). Na nekim se vide berači (trgači i trgačice), na drugima prijenos mijehova do maštila, a na nekima opet zavezivanje mijehova vezicom pomoću kratka drvena štapa (trtajuna).

Gonjači, tradicionalnom fruštom, kožnatim remenom, snabdjevenom, bili su oni jači i spretniji članovi domaćinstava. Baš zbog toga da bi se u slučaju nezgode-prsnuća mijeha na putu od vinograda do konobe, brzo snašli i mast u tzv. »mih od zalihe« što brže prelijeli.

Nepravedno i nepošteno, ali ipak, makar i sporadično, uobičajeno! I danas se za onoga, na kojega se samo u potrebi računa, kaže da je »mih od zalihe«.

Nažalost, sve su ovo samo drage uspomene na ono što je već davno prošlo. Na te naše ograde kamenite: zapuštene i napuštene! Ne čuje se više udar bata i obitilice. Jedinog oruđa kojim su, pretežno iz kamenjara, otimali ono srazmjerno malo, ali dobre zemlje, ruke naših radišnih ljudi. I dok — samo u našim srcima! — odjekuju udarci bata i obitilice, znak raspoznavanja, potpomaganja i prijateljstva među graditeljima ondašnjih naših kamenitih ograda, danas smo svjedoci suvremenih zastrašujućih ograda. Ograde su to vidljivi znakovi raščovječena čovjeka: među pojedincima, u obiteljima i među obiteljima, među najbližim susjedima, u većim i manjim mjestima. — U tim, samo prividno, nedovoljno ozbiljno shvaćenim ogradama, a koje u stvari nagrizaju i, konačno, otupljuju čovječju savjest, začeci su onih ekonomskih, socio-političkih i moralno-vjerskih ograda.

Poželimo, dapače, poradimo ujedinjenim snagama, svaki u svome krugu, da ove nepoželjne razarajuće ograde današnjice u svoj svojoj simbolici budu nadomještene onim našim starim kamenitim ogradama.

Kotarski SOKOL

Bidna moja rič

Bidna moja rič
rosi po paučini noći
neutažno

razapeta u suzama
nebeskog svoda
plačna
kotrlja se bez koturaljki
olujnim brazdama
strmoglava
proročna
sadivena u stog sina
plisniv

I ta rič bidna moja
uronjena do rukava u bol
otvrdla od neshvatljivosti
prostoshvatljive
ispire prljavu plahtu
zamazane trenutnosti bitka

u mrzloj suzi hrastova lišća
nalazi živoodrživost
opija se
u vinu sjetna predvečerja

Jure ŠUTIĆ TOMIĆ

Da nije bilo Marije

Ležala je u krevetu, tek probuđena i otvorenih očiju gledala u bijeli strop, nedavno oličen, i pod njegovom bjelinom umorno sklapala oči, da bi ih čas zatim ponovo otvorila. Svježi dašak vjetra ulazio je kroz širom otvoren prozor u sobu i ravnomjerno njihao sijalicom ispod stropa. Njihanje sijalice ju je uznemiravalo. Činilo joj se kao da je sijalica njihalo koje mjeri vrijeme i kako to njihanje s vremenom ulazi u nju, kako se taloži i kako pecka, kao otrovna žaoka velikog insekta, prijeteći dugačkim nizom nestajanja. Ona duboko uzdahne podigne se s kreveta i sjedne opuštenih nogu. Ni o čemu nije razmišljala, kao da joj je mozak bio uklješten među dvije supke, iz kojih je davno iscijeđena i zadnja klica nadanja. U ustima je osjećala suhoću, a grlo kao vreli dan, kao zemlja spržena srpanjskim suncem, bez ijedne kapi vlage, bez života, sama i suha. kao trava na njoj. Sjedeći naprezala se svim silama, ne bi li u usnoj šupljini pronašla koju kap pljuvačke da bar malo osvježi usta i grlo. Da bi to postigla, silila se da misli na nedozrelo voće, koje je nekad u djetinjstvu žvakala, napose o kiselim jabukama i gorko-ljutim šipcima. Nekad prije to joj je i uspijevalo, ali jutros morala je ustati i potražiti limun. Presjekla ga je na pola i halapljivo u usta iscijedila polovicu. Podjezične žlijezde su proradile. Sad je naoko izgledala smirenijom, ma ne i potpuno, jer bolesno biće, svjesno svoje bolesti, nikad nema potpun mir. On je narušen podmuklom bolešću koja je uvijek prisutna, a u njoj ta tema cvjeta već punih dvanaest godina i iz dana u dan postaje sve teža, ubijajući je brže i jače. Spoznaja da je bolesna, oduzimala joj je plavetnilo i sve ono lijepo što mladost nosi sobom. Bolovala je od dijabetesa i vješto ga krila od svih i svakoga, pa i od rođenog djeda s kojim je živjela. »Zašto da svi znaju za moju nevolju?«, često je misleći glasno izgovarala. Nitko, kad bi je sreo na ulici ili bilo gdje drugdje, nije mogao zamijetiti bilo što neprirodno u vezi s njom. Ali u trenucima kada je ostajala sama, tonuli su svi njeni brodovi, gasili se zadnji plamičci nada i želja. Tada se u njoj rađao nemir sa strahom prožimljući je do dna duše. Duboko u sebi osjećala je prazninu, beznadnu i tešku. Najteže joj je padalo jutro, kao ovo jutros. Buđenje, samoća i saznanje da je sve tako i da se ništa ne može promijeniti, bacali su je u očaj, u mrtvu i potpunu apatiju.

Voljela je mladost, život, zabave, mladiće, ali tajno i da nitko ne zna, zatim djecu, a ona su joj bila najmilija. O svemu i svima snivala je snove, u mašti ih isprepletala stvarajući od njih događaje, koji se nikad neće zbiti. U tom ludom metežu iskala je granu koju nikad neće dokučiti, osim one na kojoj je stajala sa spoznajom koja je bila s njom i u njoj. Ona joj je odnosila sve. Tada se uvlačila u sebe kao školjka u svoju ljušturu, tu ostajala nad ponorom svog crnog ambisa, koji joj se svakodnevno prijetio. Živjela je u spoznaji, ošinuta gromom istine, koja joj je došaptavala: »Tebi je radost oduzeta«! »Živjet ću ja svoj život!« — odgovarala je prkosno inateći se, ali kratko

dok ne bi shvatila da je tako. Tada bi posramljeno, slomljena duhom i tijelom, oborila glavu, pogleda uprtog u zemlju na kojoj ništa nije mogla naći. Bar da je našla viziju, slikovitu, makar nestalnu, trenutnu. Tako je bolest ostajala njen balast, začarani krug u kojem se kretala, a sve oko nje trpko, nemilo, mrtvo-umorno, kao što je i sama bila.

Nemoćno ustade s kreveta, popravi svoju razbašurenu, plavu kosu i prođe preko sobe. Nije bila ružna. Iz nje je izbijala nejasna, ali prijatna ljepota, topla i mila. Plavi pramenovi kose padali su joj neuredno niz lijepo građena leđa. Jedan neposlušni upade među nabubrele, okrugle djevojačke dojke. On ju je izgleda golicao, jer ga je nekoliko puta prebacila preko ramena. Pogled upre na stolić u sobi, na kojem je stajala šprica, sinoć sterilizirana, otvori ladicu i izvuče ampulu inzulina te napuni špricu. Komadić vate natopi alkoholom, sjedajući na stolcu zagrne desnu bedru, premaže je alkoholom na jednom mjestu i iglu zabode pod kožu. Lice joj nije izražavalo nikakav bol. Sve je radila rutinski, znalački. U očima ništa, a one plave kao plavet večernjeg neba, bezizražajne i mirne. Ustane, rukom ponovo zabaci kosu, skupa s onim neposlušnim pramenom, brzo se obuče i pođe do vrata. Tek što je dohvatila ključanicu, netko iz hodnika zakuca. Na vratima sretne djeda.

— Dobro jutro dite moje! Već je krajnje vrime! — pozdravljajući će djed.

— Znam, zakasnila sam malo, ali stići ću ja.

— Ja dite moje gren u kupovinu. To me dolazi svakodnevno, a ovi danas dan nije ko svaki drugi. Danas moran posebno mislit, šta ću kupit i kako spremit užinu, jer danas je... — starac vragoljasto namigne unuci ne dorekavši načetu misao.

— A što je danas djede? — ljubopitljivo će Marija.

— Vidin da si zaboravila — s prizvukom tuge u glasu reče djed i nastavi — više se ne sićaš, od kako je umrla baba, a za njon i pokojna ti mater. Kako i ne bi zaboravila, kad smo ostali sami, ja i ti, dite moje — ganuto će starac — Bog in duši oprostija! — i dlanom ruke obriše već orošene oči. — Kad te gledan vidin nju, tvoju pokojnu mater. Iste ste! I ona je imala tako plave oči, kosu, takav pogled, stas. Bila je bjondinka ka i ti. Slične ste ka jaje jajetu.

— Reci mi već jednom, što je danas? — nestrpljivo će Marija.

— Danas mi je imendan i rođendan. Sve u jednom danu.

— Oprosti djede, zaboravila sam. Nek ti je sretno — pruži mu ruku i slatko ga poljubi, zatim nastavi: — Juče sam u školi imala sjednicu razrednog vijeća, a kraj je školske godine, te djeca, svjedodžbe, sve mi to oduzima vrijeme i sve se zbrkalo u mojoj glavi. A koji po redu djede? — s osmijehom će ona.

— Devedeseti, dite moje. Svašta san ja u životu proša, a najviše nevoja i jada, malo lipi dana i sriće! Kad san se oženija, ima san dvadeset i četiri godine. Bilo je to potla rata devestoosamneste. Bija san u ratu, u marini. Dva puta je brod poda mnom tonija, a četrdeset prve bija san među prvin u partizanin. Danas mi je lipo. Lipše nego ikad. Iman tebe, iman moju penziju, kućicu i mir, samo da mi je još doživit praunuče.

Marija se vidno trgne. Riječi djeda je pogodiše. Koliko je ona patila i kako u patnji priželjkivala baš ono što djed očekuje od nje. Tu je ležao njen strah. Najprije je umrla baka, za njom majka od bolesti od koje i ona pati. — Zar da se porodi još neko kao ona? — Često je u sebi ponavljala to pitanje, a odgovor je glasio: — Ne! — Kad bi djed s njom započeo dijalog kao što je jutros učinio, ona bi se najradije skvrčila i tako skvrčena skrila u najdublju mišju rupu da pobjegne od svakoga pa i same sebe, da nađe bar mali dio mira koji joj je oduzet i svoju samoću koja ju je polako ubijala.

— Šta ti bi, dite moje?

— Nisam dobro spavala. Glava me boli! Idi, djede, i kupi što želiš. Uzmi malo više nego obično, možda će netko naići, pa nek se nađe.

— S tobom nije sve u redu. Izgledaš mi tužno. Svaki dan ka da nestaješ, kopniš ka snig na suncu — gledajući u vrh svojih cipela zabrinuto reče starac, onda se okrene i pođe niz hodnik, i ne okrećući se dovikne Mariji:

— Ključ od kuće stavi na staro misto! — prijeđe preko praga i prekriži se, kao što je uvijek činio.

Marija ostane sama gledajući za djedom kroz otvorena vrata, a on je već zamicao za ugao susjedne kuće. Ona se okrene i ulazeći u sobu reče glasno:

— Krijem od njega, a on se nada da će doživjeti praunuče. E tužna ja, e jadni moj djede!

Odmah zatim iziđe iz kuće, zaključa vrata i krene u pravcu škole. Išla je hrleći naprijed s mišlju na djeda, pognute glave kao i obično, bliže djeci, bliže najmilijima. Iznenada je zastala naišavši na mravinjak, tu zainteresirano postane iznad njega i stade zamišljeno gledati mrave kako vuku svoja teška bremena, dvaput veća i teža od njih. Red rada crnih, malih radnika, vuča u koloni sa savršenim poretkom, odvlačili su bremena, koja su sami negdje izabrali, da bi ih polako i sigurno, puni nejasne strpljivosti dovukli u svoj mravlji dom.

»Naći ću zamjenu za oduzeto!« — razmišljala je koračajući ka školi. U njene korake kao da je ušla nevidljiva snaga i kao da je ona nosi, koračala je žustro i čvrsto.

Marijin djed je bio najstariji čovjek u okolici, ali se još uvijek držao čvrsto na nogama i dobro nosio svoje godine. Kroz svoj dugi vijek upamtio je mnoga rađanja i umiranja, promijenio mnogo vladara, ali ne i dobrih. Mnogi se oni izmijeniše, a on je još uvijek stajao tu i koračao starim, dobro poznatim ulicama, vrlo često se prisjećajući vremena iz rane mladosti prvog rata i njegova svršetka, zatim ženidbe i dolaska na svijet Marijine majke, pa drugog rata i njegova kraja. — Kako sve davno, a kao juče, poslije čestih prebiranja po uspomenama zaključivao je starac. Sva vrijednost i skladnost njegova života iščezavala je godinama, a svaka godina ostavljala je dubok ožiljak u njegovoj duši. Jedino dobro koje mu je još preostalo bila je njegova unuka Marija.

Starac nije bio slijepac. Vidio je on da s njom nije sve u redu, pa je zbog toga u sebi nosio tjeskobnu bol i zabrinutost, a svakim danom sve težu i težu, jer nije znao uzrok što je njegovoj Mariji? Teško je starac nosio sumnju vukući je sobom kao magarac svoje breme, mukotrpno i strpljivo. U Mariji je vidio sve, kao nastavak, svoju mladost, život i mnogo velikih nada. Ali sumnja izrasla te isklasala počela ga progoniti. Sve se počelo lomiti, nestajati kao brod poslije brodoloma ili kao bujica poslije kiše, u more, u zemlju, neznano kuda. Koliko je on volio svoju Mariju, sad ju je počeo žaliti. »Di se vrgla njezina negdašnjost? Di je ona moja Marija od prije dvanest godina. Svega je nestalo, sve lagano nestaje. A kako je lipa, kako pametna? Pa plave oči, duboke ko morsko dno«, često je starac razmišljao, pa i sad na putu u kupovinu. Poznavao je on svaku ulicu i uličicu, svaki kamen na putu i koračao je sigurno lakoćom prelazeći ulicu. Jutros je zastao na križanju triju ulica, osvrtao se lijevo i desno kao da ga je neka zla slutnja upozoravala. Onda odmahne rukom i zakorači naprijed s torbom u ruci, odmahujući s njom tamo ovamo. Odjednom iza obližnje okuke izletiše osobna kola. Vozač nije imao vremena zakočiti, a bilo je prekasno i preblizu. Oglasila se sirena, zaškripaše kočnice i odjekne mukli udarac. Tren i sve bi gotovo. Asfalt bi okrvavljen, čuo se jauk jedva čujan. Oči starca bijahu zatvorene, a na asfaltu njegovo zgrčeno tijelo. Na pločniku

krik nepoznate žene, uzvici i negodovanja, sve skupa isprepleteno u jednom trenutačnom vrtlogu.

Vozač brzo iziđe iz automobila, još brže priđe unesrećenom, pa kad vidi da je živ, pozove najbližeg muškarca iz mnoštva znatiželjnika, te zajednički unesoše u kola ozlijeđenog. Vozač brzo uključi sirenu i prije nego su došli organi istrage, nestane punom brzinom u pravcu bolnice.

Kad je Marija čula za nesretan slučaj, napustila je nastavu i žurno, ne misleći ni o čemu, skoro trčeći stiže do bolnice. Starcu već bi ukazana pomoć dok je došla Marija.

— Dobri moj djede! — tiho će ona, a on obradovan njenom pojavom zaplače tiho, starački, onako tiho kao što je i živio.

— Milo moje dite! — dolazeći do riječi teško će starac. — Ti znaš da virujem u Boga, znaš da mi je danas rođendan i imendan, a umalo falilo i smrtni dan, pođi dite moje u crkvu i upali dvi sviće a na oltar u škrabicu stavi lemozinu.

— Hoću djede! — čvrsto obeća ona.

— Zna san ja da si poslušna, moja mala Marija, a oni jadni čovik i nije tliko kriv. Ja san više nego on. Nisan se obazira ni livo ni desno. Mislija san samo šta ću kupit dobra i šta ti najviše voliš, pa eto ... desilo se. I nije me baš jako udarija ... je malo me je nagruva, a likari kažu da ću opet trčat ka zec — tješio je starac Mariju.

— I ja sam mislila isto, šta si ti rekao. Uvijek si bio plemenit. Čovjek koji te pogazio siromašak je i ima petero djece. Dva bliznaca idu u moj razred, ja sam im učiteljica. Dobra su to djeca. Reci da je trubio ali da ti nisi čuo i da ti se žurilo. Zamisli djede tko bi njima petorici donio komad kruha, a ti danas slaviš devedeseti rođendan.

— Imaš pravo, dite moje. Ovo je kušnja moga imenjaka. Dočekat ću ja još koji rođendan, a dugo san i živija.

Poslije dvadesetak dana starac je izašao iz bolnice. Pred istragom je priznao da je on kriv. Toliko je bio ponosan na svoj čin, a još više na svoju Mariju. Odavna je starac znao kako se treba žrtvovati za bližnjega, a to je naučio najviše u partizanima, kad su drugovi izvlačili druga žrtvujući sebe.

Vozač nije ostao dužan starcu i Mariji. Postali su veliki prijatelji i posjećivali se uzajamno. Djedu bi bilo najmilije, kad bi vozač, danas njegov i Marijin prijatelj, pet puta kratko zatrubio u njegovom dvorištu. Znao je djed, dovezao je petero malih i nestašnih veseljaka, učenika njegove Marije.

Tako je prošla godina i ispunila se želja starca. Doživio je još jedan rođendan okružen djecom novog prijatelja. I Marija je bila zadovoljna, a starac videći svoju Mariju zadovoljnom postajao je veseliji i razdraganiji. Kad se dizahu zdravice u slavlje slavljeniku on odgovori zdravicom:

— Da me lani nisi prigazio, ne bi bili svi skupa ode, da nije bilo Marije, opet ne bi bili ode, a da me nisi prigazija bija bi se drugi put oženija.

Duško GEIĆ

Jedno mihovilsko ljeto u Istri

... u tej zemlji
ima jedna gora
jaže zove se latinski Olinfos
daže je Učka.
I tej gori visokost
siže daže do oblaki...

Očekivao sam doživljaj. Onaj doživljaj Istre iz djetinjstva, iz čitanke pučke škole... »sliku milu Istre naše ja u srcu nosim svom, leži ravna i vrletna na tom moru Jadranskom...« pa se sjetih i melodije i dugo, dugo tokom dvadesetsatnog puta do *Terrae rubelae* nametala mi se i hvatao sam sebe kako je u sebi ponavljam. Nekako se tu morala uklopiti i slika »pod Učkon kućice bele, miće kot suzice vele...« i trajalo je dok smo svladavali *tej gori isokost dižući se daže do oblaki.* Ostali su po nama »beli zidići« i »črjeni krovići« i turni koji će me kasnije, u njenom drugom kraju opčinjati danima svojim zvonima. Ipak, prvi susret s njom nakon toliko godina nije bio onako silovit kao što sam očekivao. Ostala mi je, dakle, dužna jer onaj dječački ushit pučkoškolski i sve one vizije što su proizlazile iz pjesama i zanosnih govora učiteljevih nisu mogle biti laž. Moraju se ponovo javiti, makar i nakon tolikih godina. Trebalo je dakle biti strpljiv i osluškivati svoju nutrinu koja će ih prije ili kasnije primiti i modulirati, dati im intenzitet koji će dušu uzbibati kao valovlje mrtva mora moje punta Planke, kada ogromnom silinom a opet bez bijesa udara u žala pješčanih uvala Malog Drvenika.

Sutradan sam u novigradskom hotelu, pritajen u sobi čekao suton. Najavila su ga zvona. Najprije jedno, smireno u A tonalitetu, kao iz nigdine, a kad je njegov odjek stao jenjavati, ostavljajući tišinu tešku od zvuka, javio se drugi, za kvartu viši. »Zašto kvarta?« pitao sam se. Čudan interval za pjev zvona. Dakle ni naša dalmatinska široka terca ni ona istrijanska skraćena, netemperirana, ni seksta čijim paralelama Ćići pivaju na »debelo i tanko« već kvarta koja za divno čudo zvuči sasvim prihvatljivo. Izgleda da zvona, i ova istarska kao i naša dolje, a valjda i posvuda u svijetu, imaju svoje zakonitosti. A bila su to ona ista zvona (prepoznao sam ih) čija mi je umirujuća glazba stizala iz desetaka kaštelanskih zvonika u nedjeljna jutra s izmaglicama, kada smo još sneni, šćućureni u zaprežnim kolima dolazili u Velo poje, sasvim na rubu onog drugog (nama djeci se tada činilo bezgraničnog) Kaštelanskog. Još i sada čujem očev glas: »Dico triba rano leć, ujutro gremo trgat u Divuje«.

Kroz večernju tanku koprenu koja je kao proizvod teškog dana na izdisaju izmučenog žegom mihovilskog ljeta i truda berača iz obližnjih vinograda, nadvisivala gradić u daljini, probijali su se i uzdizali zvonici... »na turneh urice biju...« (o, Drago, o Dragonja bane) a oblaci, sasvim naši oblaci, kao i oni pod

Kozjakom, niz izduženih otoka u poretku north east-south west najavljivali su sutrašnju buru. I ona je dakle tu. Kakvo li će lice pokazati ovdje, visoko, sasvim pri vrhu mora Adrianskog. Hoću li napokon ovdje naći, bar na trenutak, svoj davno već izgubljen mir? Možda ovo iščekivanje snažnog doživljaja urodi katarzom potrebnom za to.

Htio bih već sada, prve tihe i tople večeri, sa zrikavcima srediti i pomiriti sve dojmove koji bujaju i podsjećanjem na djetinjstvo i tako na neki način smiruju. A bojim se. Bojim se promjene. Jedna ciklona sa svojim sumornim, teškim južinama sve bi uništila. Svu ovu blagost djčjeg početka kojem se sve ove godine pokušavam ponovo približiti, strasnim osekama koje otkrivaju njedra mora pa se plićaci sa svim svojim bogatstvom otvaraju kao Crveno more pred narodom izraelskim i onda narod dječji i siromašan njima gaca loveći rakove, zaostale ribice i školjke, a taj dar njedara morskih s mirisom algi uživat će bogati kojima će se ujutro na peškariji prodavati sve te blagodati, »refala san kruv i meso za danas« reći će mater.

Misli ipak ne uspijevam srediti. One imaju svoju logiku i svoj tok i zakone i ne pristaju ni jednog trenutka na moje silovanje kojim ih želim ubaciti u moj sistem. Dovode me do očaja u dvojnom strahu da ne raspršim mir koji se eto nazire i izgubim nešto od onog što mi se smiješi i u ostatku djetinje duše u meni navješćuje.

Ujutro je sve (kao što sam i pretpostavljao) krenulo s burom, laganim burinom iz unutrašnjosti visoravni istrijanske. Gradić nas je dočekao ravnodušno. (A što si mislio? Sezona je prošla, a mi nenavikli još na posezone.) Nagovještaj nekadašnjih zidina gradskih donio je na trenutak tenziju velikih iščekivanja, ali katedrala, prostrano zdanje iz prošlog vijeka (a mi navikli na milenije) u pseudo stilu razbila je svaku iluziju o šetnji kroz vjekove iako u vodiču piše da je grad star nekoliko stoljeća. Ničeg od tih i tolikih godina tu više nema, tek sasvim beznačajne kućice ribarske i težačke koje jedva nose svoje godine puno veće od godina jednog jedinog ljudskog vijeka a i one razbacane po prostoru tu i tamo. Ništa od onih intimno zbijenih pučkih naselja dalmatinskih gdje u nedostatku kućnog prostora dvorovi obrubljeni kućicama predstavljaju zajedničke dnevne boravke za nekoliko obitelji i gdje se, kao u starih Grka i uostalom svugdje na Mediteranu, odvijao sav javni život. U ovaj su sc prostor infiltrirale obiteljske kuće koje bi na nekom drugom mjestu svojom suvremenošću gradnje i planiranja mogle služiti za uzor, sa svojim kamenim ogradnim zidovima, zelenim travnjacima i živicama pedantno uređenim i održavanim. Ovdje one predstavljaju suvremenost u svojoj otuđenosti, građene sa zavišću, taštinom i tako malo ljubavi, skromnosti i topline.

Šetnja morskom obalom, tik do zidina gradskih donijela mi je ponovo mirise djetinjstva, onaj konglomerat mirisa algi u raspadanju, mulja, joda, sumpornih isparenja, ribar je čistio ribu tek ulovljenu tu u škrapama i stavljao je u rešeto od pruća i močvarne trave. Sve to ovdje kao u nekoj dalekoj zemlji iz bajke još postoji, nije dakle sve samo moja bolesna uobrazilja i težnja za vizijama djetinjstva. No i ovdje se nazire kraj. Škrape se počinju nasipati otpadnim materijalom, kameno dno morsko počinje prekrivati mulj kojeg more vuče s tako nasutih obala i život se u nedostatku kisika gasi, prevladava smrt a more i obala kao virgo intacta moje mladosti nestaju. Burin je uskoro pojačao a onda skrenuo na neki drugi smjer pa sada više ne znam koji bi to mogao biti vjetar, jer se u ovoj laguni još ne snalazim u stranama svijeta. Možda je to levanat? Burin najčešće skreće baš na levanat. Ako je to sada slučaj, onda to nije ona levantara moga djetinjstva, gregolevante hladan i neugodan koji ponekad jednakim intenzitetom puše tjednima, uz homogeno oblačno nebo bez

prave kiše i tek sitnom neugodnom kišicom, rosicom zapravo, sivim nebom, vlagom u kostima i neugodnim škripanjem zglobova u staraca koji po tom vremenu nastoje ne izlaziti iz kuća. Bure sa svojim vedrinama i licem prema suncu u zavjetrinama daleko su životnije. I dok sam kod kuće, uvijek znam otkud vjetar puše, ovdje sam sasvim bez orijentacije i prepoznajem vjetar samo po njegovim usputnostima sasvim lišen čvrstih orijentira kao što su to strane svijeta i utjecaj krajeva po kojima je i dobio ime.

Predvečer, ponovo u čekanju, u zasjedi. U daljini ravna crta horizonta spaja nebo i zemlju i more i ne dopušta da prozrem na onu drugu stranu horizonta kamo se uvijek u mislima bezuspješno stremi. Ta druga strana ovog Mare nostruma spaja me s drugim obalama, širokim, koje me mogu odvesti izvan mojih obzora i dosega kojima sam okovan, u neke jedva naslućene slobode. Kroz okvir prozora s unutrašnje strane vidim sliku izvana. »Prozor je okvir za dvije slike. Jedna je vani i vide je oni unutra, druga je unutra a vidi se izvana. A nacrtao ih je isti slikar, istim kistom umočenim u mirise i ćakule malog mista« kaže M. S. — a ja dodajem »izvana se ipak manje vidi ali više naslućuje«. Ja sam ovog puta onaj iznutra i vidim sliku kao igru svjetla i tame visoke renesanse, kao u Tiepolovu Uliksu na otoku Ogigiji, razigrano more, modromaslinastosiva podloga s bijelim debelim namazima u blizini obale gdje more valovima udara u stijene plićaka, a gore skoro u istom tonu oblaci s prorezima iz kojih se probijaju zrake svjetla kao koplja usmjerena na sasvim uske dijelove površine morske i crvenice istarske. U prednjem planu koji zahvaća trećinu slike nekoliko jela posađenih tko zna čijom nemarnošću (valjda umjesto čempresa) likovno uravnotežuje sliku ali meni razbija cjelovitost dojma. Nedostaju čempresi. Ipak je ovo Mediteran.

I zemlja me zbunjuje. Ogromni kompleksi crvenice koju nitko ne obrađuje ne uklapaju se u moju iluziju Istre, terrae aureae. Toliko zapuštene zemlje značilo je u viziji mog djetinjstva isto što i umorstvo hranitelja (»ne bacaj se stinon na onoga koji te kruvom rani« kaže baba, a dida dodaje: »kuće koliko glavu zaklonit, a zemlje koliko okon zapasat«), kao svetogrđe najgore vrste. Zar mi je suđeno razočaranje gdje god stignem? Zar na bogovima Trudu i Hrani ne počiva opstanak svekolikog svijeta?

Kao lovac na čeki, u skučenoj sobici koja potencira i moje vlastite skučenosti sutradan, ležeći nauznak, kroz okvire prozora (opet taj okvir za sliku, ipak je najveći broj slika vani a promatramo ih kroz svoje subjektivne okvire i tek poneki velikan duha u stanju je gledati prema unutra, prema svojoj nutrini) balkonskih vrata i naslona starinske, hrastove stolice ponovo viziram svijet. More i nebo kao vječna cjelina sada su razdijeljeni na šest, sedam vertikala što ih čine čempresi (otkrio sam ih konačno) u daljini i drvene letve naslona stolice. U jednoj od tih pravokutnika više nalik na traku, dva ribarska čamca usidrena iznad nevidljiva ali nazirućeg kamenog plićaka a u skučeni okvir uplovljava i odmah zatim isplovljava krstaš s dva jarbola (još dvije vertikale) i trokutastim jedrima i križevima na vrhu. Sve se sada ispreplelo. Niz traka modrih i smeđih, horizontale križeva na jarbolima i bijeli trokuti jedara, žarka kugla sunca na zalazu, linija horizonta, čitava geometrija kroz naslon stolice i odjednom od laganog, jednostavnog i prozračnog akvarela nastaje Braque s platnom što opterećuje masom i informacijom.

Večeras ponovo očekujem zvona, zdravomariju s dalekih zvonika, zvuke što se šire na sve strane i na svom putu u beskraj, kratkotrajnom putu kao što je i ljudski, s istim onim postupnim nestajanjem, osvajanjem ali i neizbježnim zamiranjem izazivaju treperenje fluida zračnog, pokojeg lista jesenje umornog i djelića duše ponekog senzibilnijeg, suptilnijeg sretnika ili možda

nesretnika. Zar su mi ta zvona postala opsesijom ovih dana tople jeseni u ovom malenom gradiću bez duše ili su ona jedina konstanta, jedini još pre-ostali orijentir za kojeg još sa sigurnošću mogu reći da će se oglasiti neizostavno, bez kašnjenja i uvijek izazivajući povjerenje i donoseći smiraj. Jer, evo četvrta večer kako ih očekujem sa strepnjom i zebnjom kao da bi moglo doći do kakvog nesporazuma između mene i njih i svijeta koji nas okružuje pa da i ova jedina sigurna točka iznevjeri ono djetinje još preostalo u meni zamuknuvši zauvijek. A bila su mi potrebna jer čekajući ih od zalaza sunca do pojave njihova zvuka, nastajao je u meni nemir koji je rastao i pokretao neuro-vegetativni sistem na akciju, želudac je postajao centar neke nedefinirane tenzije što je onda, po tko zna kakvoj zakonitosti, rasla, bujala i rađala strahom od kataklizme tjelesne koja bi mogla nastati pod utjecajem unutrašnjih sila i rasprsnuti tijelo u tisuće krpastih djelića kad se kojim slučajem ne bi javilo smirujuće djelovanje zvuka iz daljine koji bi obavio tijelo i nepoznatom energijom, kao kakav ekstrasens primirio sve energetske suprotnosti u njemu. Nikada me do sada zvuk nije iznevjerio.

Buje

U Buje smo stigli u kasno jutro. Trebalo je posjetiti suvremenu Tvornicu elektronskih sklopova. Suvremena tvornica zapravo ima deset godina staru tehnologiju i to u grani gdje se promjene i zastare događaju tako reći dnevno, iz sata u sat. Kaskamo dakle za svijetom stoljećima i bivamo od njega sve dalji i dalji bez ikakve nade da mu se približimo ili barem zadržimo rastojanje. Maleni gradić se skutrio na vrhu brijega, star, s kućama koje čvrsto prijanjaju uz strminu grčevito se držeći tla u strahu da ne kliznu niz hridinu prema udolici s lijehama kupusa i pokojim trsom. Milenijima su naši stari gradili svoje gradine ovako, na kamenitim vrhovima i rubovima krških polja štedeći polje što život daje, i gradi pučke kućerke ali i velebne katedrale (zajedničke dnevne boravke za čitav grad), vitke zvonike (kao vidilice) isprepletene kamenim povijušama, kamene cvjtnjake što sjedinjuju velike i male, bogate i siromašne u ljepoti i ponosu, a mi u par decenija rasprodali sav taj trud i napor. Polja pretvorismo u betonske spomenike našem nemaru, gluposti, gotovanstvu i tako potrošismo kredite što su nam ih dali oni koji dolaze poslije nas.

Zvonik na vrhu svojim šiljkom ostvaruje vezu s beskrajem neba, a stara katedrala je zatvorena. Pozvonismo. Pojavila se ostarjela, pomalo nagluha ali ugodna časna. Zatvoreno je, veli, zbog renoviranja a i podne je već. Pustit će nas kad već toliko želimo i kad smo iz daleka, ali prije mora zvoniti podne pa ako bismo bili ljubezni da joj pomognemo, brže će. Nije nam znala reći ni riječi više od onoga što smo i sami vidjeli (čak ni toliko) pa je veliko iščekivanje, kakvo uvijek stvara posjeta starini, urodilo razočaranjem poslije bogatstva naših katedrala u Trogiru, Splitu, Šibeniku. Tek nekoliko slika nepoznatih autora baroka, nevješta igra svjetla i tame bez impresivnosti (neki je barok stigao tu sa zakašnjenjem od čitava vijeka) i jedna plastika u kutu koja ipak ostavlja dojam i na koju nas je i časna upozorila. Pokolj nevine dječice, niz figura u pokretu, koloplet ljudskih tjelesa u odjeći dubokih, vehemenelemente baroka, dinamizam likova i djela kao cjeline još uvijek se provlači nešto patetike iz ranijih epoha. A časna ništa ne zna reći o mogućem autoru pa ni o tome tko je djelo između dva rata restaurirao. Prodala nam je razglednice s detaljima: drveni kip svetog Servula, zaštitnika crkve, jedno Navještenje Marijino, portal iz kraja 18. vijeka i panorama starog grada. U jednom kutu nevještim rukopisom na tri jezika s nizom grešaka zapisano je da je katedrala sagrađena u 18. vijeku na temeljima trobrodne bazilike iz 14. vijeka, a u zidove su ugrađeni rimski ulomci iz 1. i 2. vijeka. Na rastanku stara časna šapće: »Imate vi u Trogiru lijepu crkvu«, nije bila u njoj, samo je o njoj čula. Polaskalo nam je. Platili smo razglednice i dodali nešto novaca za nju, sigurni da će u svojoj skromnosti i pobožnosti i taj sasvim neznatan prilog dati u fond za restauraciju crkve. Razglednice ćemo poslati. Šalju se uvijek, odasvud i mnogima, bez puno razmišljanja, ali po svoj prilici, podsvjesno sa sasvim određenom svrhom. Možda da bi nam zavidjeli na putovanju a u sebi se nosi istina o žurbi od grada do grada po pripekama, pljuskovima, burama i mučninama u želucu od autobusa i vlakova, stanica, ranih ustajanja, u hitnjama da se vidi što više (»kad ćeš više u životu imati priliku«), u željama da se u trenu upiju tisuće bića informacija što su se sasvim bez žurbe utiskivale u kamen, platno, drvo, zlato od prapovijesti do ove tvoje sićušne individualne povijesti. Jednu razglednicu s detaljima katedrale svetog Servola di Buie poslat ću nekome tko će je primiti s radošću nevinog djeteta i tako, nadam se, ova mala slika na dopisnici kod nekog jednostavnog bića ipak može izazvati radost umjesto bezrazložne zavisti iako bi bilo sasvim nerealno očekivati da ne završi na kuhinjskom kredencu izložena napadima muha i isparenjima iz lonaca na štednjaku.

Nasuprot crkvi starinska kuća s krovom čije umjetnički obrađene grede prelaze preko zidova fasade. Pokušavam odrediti starost građevine koja me svojim karakteristikama i izgledom zbunjuje. Ne znam gdje bi se, u koje vrijeme i stil, mogla smjestiti. Zašto li nas toliko zbunjuje ono što ne možemo smjestiti u standardizirane klišeje? Prema krovnim gredama (rogovima) trebala bi biti romanička, ali jedan prozor pri samom vrhu s lukom je cvjetne gotike. Ovo je, izgleda, jedina kuća na svijetu koja se gradila od krova prema temeljima jer sasvim na dnu, u prizemlju ima barokni prizor. Nisam riješio zagonetku. Odlazim.

Bijeg

Sa zidina grada pogled puca na Bujštinu. Nepregledni brežuljci s tornjevima, plodne udoline, sve se izmjenjuje i ponavlja u nedogled do mora koje se ne vidi ali naslućuje iza horizonta (»leži ravna i vrletna na tom moru Jadranskom...«), a more se zaista ne vidi, ali prisutno je svojim duhom i ta prisutnost, taj dodir duha mora i kopna stvaran je i dubok i dojmljiv. Upoznajem li ja to nju (Istru) ili je prepoznajem knjišku? Jer za upoznavanje se treba uzajamno razotkriti, razgolititi, rastvoriti, a Ona mi ostaje i dalje jednako tajnovita, zatvorena, nepristupačna. Od nelagode i nekog otajstva što mi struji iz nutrine ni ja se ne usuđujem otvoriti i tako ostajemo i dalje stranci, oprezni u iščekivanju nove prilike. Hum i Roč su ključevi koji bi mogli odškrinuti vrata ove tajne i nepovjerenja, ali trebalo bi do njih stići. A oni su se izolirali, ogradili i svako putovanje u unutrašnjost pokazuje se kao nova avantura u nepoznato s mogućim posljedicama, sa strepnjom u duši ali i znatiželjom (koja zna ponekad nadjačati i prevladati strahove) i onom mješavinom istraživačke groznice i bojazni da se ne razočaraš ili pak zaglibiš u nepoznatom, ostaneš tamo možda zauvijek opčinjen onim što si otkrio. Potrebno je, ipak, otisnuti se u nepoznato jer to je jedini način da se pomire suprotnosti (ponekad i krajnosti) u sebi. Osjećam da nemam dovoljno hrabrosti za taj korak. Kad bi

barem mogućnost odluke bila izvan mene! Stići u Roč, uputiti se i stići domalo postaje imperativ i nova napetost se stvara između htijenja, želje i voljnosti. A žakan Jurij čeka. Onaj Jurij koji tridesetak godina poslije Gutenberga iz svog kloštara u Roču javlja Evropi i svijetu: »Vita, vita, štampa naša gori gre, tako ja oću da naša gori gre!« I štampa naša zaista gre. Turci u dvorištu, u Modruši, a glad i oganj svugdje unaokolo (»miseca pervara 8. tekućih let božjih tisuću petsto i pet. I tada biše mnogi glad... ne biše pšenice ni ozimca ni prosa ni sirka ni nijednoga žita. Ne biše ga ni zrna kupiti, i tada nevoljni hršćane gladom mrahu. I tada činijahu kruh od boba i ne biše ga...«). A u Baškoj, Roču, Žminju, Humu, Grožnjanu štampaju se misali, brevijari, zbornici, traktati, lucidari. I pita se »zač su edni ljudi dugi, a edni kratki, a edni brez pameti? Kakove su naravi zvizde? U koliko dan more bit dite stvireno u materi? Zač sidine ljudem restu? Kakov est misec? Ča je ono na misecu čarno? Ča est zvizda kometa?« I tako Jure u kalendarskom dijelu brevijara popa Mavra izrađuje krasan krug nedjeljnih slova u zlatu, a na jednom listu brevijara, na onom dijelu koji će biti uvezan rukopisom ispisuje tajnu koja će tek nakon pola milenija, kad uvez popusti, biti otkrivena: »Mili Bože, gladan ti san, već tri dana nisan jil«. A štampa naša gori gre. Oslikavaju se crkve, meštar Anton iz Padove u Draguču izrađuje fresku u crkvi sv. Roka i »v to vrime bihu u Draguču muži dobri ki to storiše blagom svojim i vsega komuna«: dva župana imenima i prezimenima, jedan podžupan imenom i prezimenom »i jedan župan ki biše guverner crikve i ostali dobri muži v Draguči«. Slijede tako kompozicija plesa mrtvaca u Hrastovlju, Humski triptih (isti onaj majstor iz Padove) »i v leto pokriše crikav s... figuru... na ntar svetoga Antona... i mali zvon postaviše i veće dobra storiše zać bihu v Humi muži dobri Juraj Gržinić i njega podžup Grgur Bakšić i ostali. *I v to vrieme car Selimbeg Zauje Ugrsku zemju i biše po svem svitu rat, nevera, neljubav, hinba, užura. I to zapisah ja pop Andrij Prašić rodom iz Bužan.*

I sve to storiše muži dobri, Petri i Jurij i Andrije i Vitki i Grguri ki lozu rizahu i ovce strizahu i stavljahu in zlamenje da se ne izgubu i ta zlamenja »krnjuho, rez, šupluho, počik, vrtljuho, brdun, zmacuho, prancuho...« ki su zapisana leta ijadu četiristo i nikega koristi se i danas.

»Štanpa naša gori gre« a Istrija, Modruša, Krk glagoljaju, zapisuju, slikaju, štampaju a svuda oko njih palež i glad i antikrist i mač i prijeti svemu svijetu totalni mrak.

»Štampa naša gori gre jer tako ja oću da naša gori gre« i sve se skupa pretvara u moje hodočašće, ne Istri već riječi, misli, hrvatskoj našoj pismenosti, jer tako *ja oću,* na marginama *»mili Bože gladan ti san«*...

Tjeskobe su nestale i jednog trenutka osjetih se lagan, rasterećen, sretan kao da sam zaista bio u tom Humu, Roču, kao da sam zaista napravio prodor u dubinu zemlje istrijanske. Uto naiđe i autobus kojeg smo čekali, pun djece što su se vraćala iz škole, radost, žagor i graja mladenačka potpuno me povrate i prepustih se njihovom optimizmu na svom povratku u hotelsku sobu koja eto posta ishodište, polazište za moja fizička i duhovna lutanja ovom terrom magicom.

Grožnjan

»Bože davno ti san legao
i vele ti mi je ležati...«
(Nepoznati glagoljaš)

Od početka je ovaj moj uzlet bio u znaku težnje da se probijem što dublje u unutrašnjost poluotoka ali i u strahu da zbog loših veza zaglavim negdje u njegovom beskraju, bespomoćan i bez mogućnosti povratka ili čak, opsjednut Zemljom, očaran ostanem jednostavno bez želje za povratkom. Jer kad si jednom krenuo, nikada nisi siguran kako i hoćeš li se vratiti.

Tjeran i strašen ovim neizvjesnostima i magijom nepoznatoga a naslućenog ne odolih kušnji i krenuh u Grožnjan. Nekoliko dana sam odgađao taj put. Bila je subota i taj dan, rekoše, autobus vozi samo u pravcu gradića a ne i natrag. Veze za povratak nema sve do ponedjeljka. Moje slutnje nisu me dakle prevarile. Rizik je bio sada stvaran, skoro opipljiv. Tražim li to ja avanturu? A što ako budem morao tamo ostati cijela dva dana? U avetinjskom gradu bez prenoćišta, svratišta. A sutra treba krenuti dalje, karte su rezervirane, isplanirano sve. Ipak krenuh. Primio me je hladno (što li sam očekivao od mrtva grada) bez dobrodošlice, bez pokušaja da se nasmiješi došljaku, reklo bi se sasvim indiferentan prema posjetiocima, ali i prema svemu što se oko njega događa. Na visokom brijegu, okružen strmim padinama i moćnim (još uvijek) zidinama kao da još uvijek ima u njemu nešto od onog srednjovjekovnog, rekao bih skoro bezobrazluka, arogancije, samouvjerenosti koja proizlazi iz uvjerenja da je neosvojiv, da mu vojske i vojne ne mogu nauditi pa i sada kad je sasvim onemoćao, kad njegovim žilama krv više ne struji osjećaš tu njegovu pozu. Ono što nisu mogle vojske, ratovi i moćnici učinilo je vrijeme. Odozgo, s visoka, kao što i on promatra svijet, i ja preskačući pogledom od brežuljka do brežuljka, od tornja crkvenog do tornja u beskraj, nazrijeh, dotaknuh tajanstvenu istarsku zemlju (terram istrianam) kao da u nedogled pruža svoje mlijekom bogate dojke. Sam grad je tog subotnjeg popodneva bio okružen tamnom maglinom koja je zapravo izbijala iz njega samog, iz njegovih mira, zdanja, stepeništa jačajući onaj prvotni dojam neljubeznosti spram došljaku. Srami li se on to što ga zatičem u tako jadnom stanju, gotovo na samrti pa namjerno oko sebe obavija aureolu nelagode da se stekne dojam kako se zapravo radi o začaranom gradu u kojem zločesti čarobnjak upravlja nevidljivim silama svog nečastivog svijeta. Nije mi baš jasno kako se tu u novije vrijeme skrasiše toliki umjetnici i kako to on stimulativno djeluje na njihovo stvaranje. Kako tu muze tako izdašno nagrađuju svojim sokovima kao što to tvrde turistički poslenici na reklamnim plakatima i u vodičima.

Sablasti kao da su samo čekale mrak pa da izlete iz svojih skrivenih kutaka, gomila i mira i započnu svoje jezive igre, a dotle stotine mačaka (u koje su se možda preselile duše pokojnika) u čoporima igraju uvertiru prikazanju koje će se odigrati kada mjesec zabijeli fasade. Sjetih se onda Prečkopoljanina i njegova slova za Ivana: »Se leži Ivan na svojej zemlji. Bratja i družíno-žalite me! Ja sam bil jako vi, a vi ćete biti jako i ja.« I sama crkva, neprimjereno prostrana, visoka i ogroman zvonik kao da daju naslutiti da tu nikada nije bilo bez vraga. Jer zašto u bilo koje vrijeme graditi takav ogroman kompleks duhovni sasvim nesrazmjeran veličini mjesta i broju njegovih stanovnika. Ta grad, kad je bio u najvećoj snazi i procvatu, kad je bio najnapučeniji nije mogao imati više od dvije tisuće duša. Ostaje dakle pomisao da su se demoni mogli stišati i primiriti samo monumentalnošću svetišta koje će svojom moći nadići njihovu snagu. Izmjenjuju se tako palače vlastelinske, ulice i trgovi, mala dvorišta sa sularima, balkoni i pučke balature, bez cvijeća, sve u minijaturi, javne zgrade kao nijemi svjedoci nekadašnjg sjaja. Mnoge fasade nedavno su obnovljene. Njihovi novi vlasnici tu ne žive stalno bojeći se njegovih jeseni i zima. Tek jedan od nekoliko desetaka umjetničkih ateljea i salona otvoren je. Dugo je trebalo dok se pojavila vlasnica. Radi u keramici. Lijep

izbor suvenira, likovi u narodnim nošnjama, plastike, skulpture, različiti upotrebni predmeti, zdjele, vaze i nekoliko slika. Kupio sam nekoliko plastika s istarskim nošnjama. Negdje na zidu kod kuće podsjećat će me ovaj grad-avet i, ukoliko dojmovi ne izblijede i ne izgube na intenzitetu mogao bi to biti još jedan teret što ću ga tko zna koliko dugo morati nositi u sebi. Vlasnica, naravno, ne zna kako bih mogao otići iz grada. Zapravo, sasvim je mala mogućnost da se to ostvari jer subota je i autobusi ne voze pored mjesta do ponedjeljka kad radnici i đaci iz okolnih sela odlaze u Buje (što sam znao i sam), a da netko naiđe osobnim automobilom također je malo izgleda. Moglo bi se upitati gostioničara čija je radnja doduše u ovo jesenje doba zatvorena ali tko zna, kod njega uvijek netko naiđe. Nastavio sam lutanje i sreo dva starca koji su se kao nekom čarolijom stvorili pred jednim sularom (osim vlasnice ateljea jedina dva stvora do sada) i gledali su me s mješavinom čuđenja i sumnje (čak mi se učinilo i odbojnosti) i na moj pozdrav odzdraviše sasvim suzdržano kao da su mi htjeli dati do znanja da sam tu uljez a tako sam se nekako i osjećao. Izvan grada popravljao se trijem malene crkvice. Osvrnuvši se unazad, u svega tri ili četiri kuće, od kojih stotinjak što su se skutrile jedna uz drugu u strahu, uspio sam naslutiti život. Pri samom odlasku, samo na tren sam vidio dvije djevojke koje su se odmah sklonile kao da su zatečene na nekom zabranjenom mjestu ili u nekom zabranjenom poslu. Žive li tu stalno? Ili su došle samo na dan dva preko vikenda? Nekoliko automobila različitih registracija (jedna čak iz Ljubljane) odavalo je da su i ovdje stigli vikendaši u svojim bjegovima. Nikada neću saznati jesu li i njima tu dani ovako turobni i sumorni kao što je ovaj meni. Valjalo se dakle vratiti. Bilo kako. Vratiti se iz ove slijepe ulice, grada koji ne postoji. Doduše, ljeti je tu živo, puno mladosti. Postoje planovi kako gradu udahnuti život. Ali kako vratiti život mrtvacu? To što se tu ljeti svira i pjeva, slika i kleše nije dovoljno za život jednom gradu. To ne može oživjeti grad u jesenja i zimska jutra i predvečerja, ne može vratiti zvuk klepetala i zvona s istrijanskih dugorogih volova, mukli bat mlatila s gumna u srpnju, glasove dozivanja i pjeva čobanica s padina i zvuke sopela s fjera i fjesta, bat potkovanih istarskih magaraca (sjećam se djeda koji je na njega prtio i po dva kvintala) opterećenih mješinama s moštom kamenim strmim uličicama u ranu jesen. Ogromna katedrala nikada više neće biti puna vjernika i nikada više zvuci njenih orgulja neće preko pognutih glava probijati dim tamjana i širiti se prema dolini i stremiti u dubinu Zemlje i prema moru, a sijede starice, klečeći strpljivo, čekati pričest dok bjelina halja ministranata razbija gustoću tame što se zbog tmurnih oblaka zimskog dneva uvukla u svetište. Vratiti se ne mogu mirisi janjetine s ražnja što se šire iz dvorišta i kuća i ispunjaju atmosferu oko fasada na dan sveca zaštitnika. Pustimo grad neka tiho umre, neka se dogodi ono što mora jer transfuzije samo produžavaju njegovu agoniju, a propast njegova je neminovna.

Krenuo sam cestom koja vodi iz grada. Jedna sredovječna žena, s balkona jedine nove kuće sagrađene stotinjak metara pred gradom razgalamila se radi jednog oraha ubranog sa stabla pored puta. I bio bih prisiljen pješačiti cijelu noć ili ostati tu u toj pustinji čitave dvije noći i jedan dan napušten, neprihvaćen, neponuđen da nekom čudnom providnošću nije naišao jedan automobil vlasnik kojega me povezao uz primjerenu nagradu, dakako. Što li je radio u gradu, kuda se zaputio baš u ovo doba, nisam se usudio pitati, a ni volje baš nisam imao, sretan što napuštam grad čarobnjakov još uvijek u sumnji nije li i moj izbavitelj kakvo biće iz drugog svijeta koje me kuša i koje me u još veće neprilike može uvaliti. Osvrnuo sam se posljednji put i još jednom na vrhu brijega kroz maglu i smog što su ga obavijali (usprkos neprestanim

strujanjima zračnim) ugledao prokletnika osuđenog na samovanje i tešku smrt, s hotelom koji ne radi, poštom koja je zatvorena, bez dućana, zatvorenom crkvom i ogromnim grobljem koje se besmisleno bijeli jer nitko tu više ne umire osim palača i pučkih dvorova sa sularima. Umjetnici se tu neće zakopati. Oni imaju svoja neka groblja u mjestima koja žive. Noćas se u njemu održava ples na mjesečini baš kao što ga je prije dobrih pet stotina godina organizirao u Bermu majstorVincent od Kastva.

Poreč

Dočekao me je hitnjom, iako je jesen već odavno bila tu, čistoćom, poslovnošću koja ipak nije bila lišena topline. Maestral se uspijevao probiti preko otočića što brane prilaz gradu s mora i za divno čudo bio je topao, blag, bez traga onoj svježini što je ima u našim stranama (možda je ljeti i ovdje takav?) a onda se sjetih da je vrijeme kada zapravo i ne bi trebao puhati i znao sam što je to od početka bilo čudnovato u zraku tog kasnog popodneva sa suncem na zalazu i ostarjelim turistima bijelih vlasi i lica što koriste pogodnosti posezone ili blagost babljeg ljeta jer im bjelina staračke puti ne bi bez posljedica izdržala vrelinu srpanjske ili kolovoške žege. Prepoznao sam u njemu šarenilo fasada i reklamnih plakata desetaka agencija što nude kojekakve aranžmane turističke, ono šarenilo malih gradića Mediterana čije građevine nikoše posljednjih stoljeća i onako ožbukane i obojane odudaraju od kamenih zdanja milenijskih mog Trogira. Prepoznao sam i poslovnost susjedne Italije koja je naprosto zračila iz svih detalja gradskih pa i ljudi što u njemu žive. Krenuo sam rivom uz zidine oko grada i kao da sam se bojao zakoračiti u njegovu nutrinu. I zaista, postojao je razlog za taj strah. Podsvijest nije ni ovaj put zatajila. Bio je to strah od mogućeg preobilja informacija s kojima bi se čitavo moje biće onda moralo nositi ne mogući ih srediti, obraditi i svrstati u pretince svijesti, i koje bi onda tako kaotične mogle rovariti po nutrini kao mrtvi što ponekad od živih traže da im olakšaju muke onog svijeta. Mnoge od tih informacija, kao što se kasnije pokazalo, zaista se tiču mrtvih i uvijek se iznova pitam nije li to neka njihova osveta, a ja prikladan medij na kojeg s lakoćom i uspješno djeluju. Skrenuvši u jednom trenutku u unutrašnjost grada, u jednoj maloj uličici naiđoh na Jurja Dobrilu. Kaleta nosi njegovo ime, a sljedećom dominira Istarska sabornica koja je ustvari gotička crkva iz XIII. vijeka, ali i vinski podrum u koji je svojevremeno pretvoren jedan njen dio, te muzej... Tu smo. Naša balkanska povijest, zajedno: kultura, politika, vino... Bio sam dakle sasvim u pravu. Košmar je počeo. Sasvim nenadano, bez vidljiva nagovještaja, kao kakav udar dogodila se preda mnom Eufrazijana. Isprepleli se vjekovi, antika, kršćanstvo, Slaveni, mučenici, biskupi, bazilike, mozaici, pozlate, bizantinski kapiteli, krstionice... Moji demoni kojima sam sve ovo vrijeme, kako-tako, uspijevao vladati sada su se uskomešali, uzbunili. Uvijek je to tako kad moj razum ne uspije srediti dojmove i činjenice. Oni tada nastupaju agresivno, obilato koristeći moju slabost. U naporu da ponovo uspostavim ravnotežu, ponekad se potpuno iscrpim a onda nemoćan da išta više učinim bivam prepušten elementu kao lađa s polomljenim kormilom za ljetnje nevere. Ostaje mi tada samo čekanje da se nevrijeme stiša i da vrijeme svojim zaboravom otupi žestinu dojmova i doživljaja a njima (onima u meni) oduzme svježinu i energiju poslije čega se u nemoći primire do nove slične prilike. A posljedice ostaju. Još jedno stanje stresa koje se akumulira u tijelu i umanjuje i onako tanane obrambene mehanizme prirode pa se još šire otvaraju vrata novim naletima olujnim.

Napuštam poslije razgledavanja žurno ovo poprište mojih nevolja a ispraćaju me mozaički biskupi Mauro (SCS MAVRVS), Eufrazije s maketom bazilike (EVFRASVS EPS), arhiđakon Klaudije s knjigom (CLAVDIVS ARC), te njegov sin (EVFRAZIVS FIL ARC). U muzeju, odmah nasuprot, sreo sam Višanku Veliju Marciju, ženu Kancija Septimija, čije je pogrebne troškove, zbog njenog kreposnog života platila općina (D/is/ M/anibus/ Coeliae M. F. Marciae Issae Canti Septimi/ani/ uxoris hic sita ossa. Huius sanctitati funus publ/icum/ decr/etum). Morao sam pobjeći i odavde. Pobjeći pred novim naletom informacija i mrtvaca koji su mogli ponovo pokrenuti lavinu u mojoj nutrini. A i vrijeme je bilo za odlazak, zatvaralo se. Vani jesenje predvečerje, blago i podatno i krvav zalaz sunca, nestvarno kao kič razglednica i Oni u meni što su dugo, dugo u noć i sutradan rovarili uznemireni mojim pokušajem da tek zirnem, kroz odškrinuta vrata, u povijest i vrijeme i mrtve i tragove što ih ostaviše živima kroz milenije. I sam taj pokušaj bio je dovoljno bogata trpeza za Njihove orgije, a ja sam, ne znajući kako ih potpuno umiriti, ulazio tih dana s Njima u dijaloge znajući unaprijed da ću biti pobijeđen i praveći tako grešku za greškom stalno pogoršavao svoje stanje. A toliko puta sam se zakleo da im neću pružiti prilike i toliko puta već pogazio obećanje valjda u podsvijesti priželjkujući sukobe s Njima. Oni su svaki moj znak slabosti obilato koristili zloupotrebljavajući protiv mene godine, datume, imena, mitologiju, legende, činjenice a moj razum sa svojim krhkim, oskudnim i nesređenim znanjem nije im mogao parirati. Trebalo mi je mnogo, mnogo vremena i mnogo životne energije i fizičke aktivnosti da ponovo nađem svoj mir. Znao sam, kao i svaki put u dodiru s vjekovima i pobunom mojih demona, da će i ovaj put ostati posljedice u meni u vidu još jednog nanosa podsvijesti, novog sloja kao namaza pastele na slikarskom platnu, nove patine na ličnosti koja će me opet dodatno opteretiti. Ali bio sam to ja i moji slojevi i namazi i moji tereti, a i demoni su bili moji i ništa se tu nije dalo učiniti. Tek, svaki put sam bogatiji za još jednu bitku, dobivenu ili izgubljenu svejedno (iako su moje najčešće izgubljene) i za novi trag u moće bitku.

Vjekoslav MAGAŠ

* * *

Kardinalu

Kad satreš u prah
i sjeme sjemena moga,
kad rasplodiš svoja
pobjednička ljeta,
čudit će te ipak
neko pozno bilje,
što u tvojem vrtu
mojim dahom cvijeta.

T. J. H. MAR

Čekajući Odiseja

Spavuckao je na osunčanoj hridi povrh luke, osluškujući žamor na pristaništu. Po šumu zaveslaja, lepetu jedara i škripi brodske opreme raspoznavao je vrste brodova i njihove vlasnike. Brod koji je on očekivao nije se pojavljivao.

U budnostaju između dviju pospanosti, probuđene gladi, sladio se slanim srdelama. Dugo ih je grickao i prevrtao ustima, da pod ostatkom zubi osjeti slasni hrsak krupne morske soli. Obliznuvši se poslije posljednjega zalogaja, popio bi potom dobar gutljaj tamnorujna vina.

Danima je ispražnjenim pogledom bludio praznim morskim obzorom. Oči ga više nisu služile kao nekada. Ispržila ih žarka tropska sunca, isprale slane kiše, zamutila olujna juga, razvodnilo vrijeme, iskljuvali gavranovi protuzvjezdanih noći, ispile vjetrušine morskih pijavica.

Ali sluh ga nije iznevjerio. Njemu se on povjeravao kao pouzdanu kompasu. Na njega se oslanjao čekajući svoj brod, koji nikako nije dolazio.

Pokatkad bi zajutarkovao ili užinao soparnik. Taj najmiliji mu kolač, ispunjen blitvom i premazan maslinovim uljem i češnjakom, podsjećao ga na ugodu i toplinu pradjedovskoga ognjišta. Od kojega je pobjegao u potrazi za obmanom drukčijega i uzbudljivijega života. Iznevjerenoga i razočarana, soparnik mu dočarava izgubljeni sjaj djetinjstva.

Luka je živjela svojim životom, ne vodeći računa o njemu. Brodovi su dovozili svilu i pomasti, oružje i frule, nevjeste i robove. Vonj ulojene bravetine miješao se s dišajima bosiljka i kadulje. Popijevke i opijevke slijepih pjesnika nadjačavalo je vučje ojkanje pijanih mornara. Njegova broda nigdje na vidiku.

Nesan grozničava iščekivanja kratio je lutanjem po lučkom pristaništu. Veselio se doplovu brodica s obližnjega otoka, koje su dovozile janjetinu i bravetinu, maslinovo ulje, ovčji sir i vino. Volio se omrsiti kuhanom bravetinom, založivši je zaslanjenim i pouljenim bobom. To mu je olakšavalo čekanje. I krijepilo ga, da ustraje u nadi.

Brodovi iz bližih zemalja uplovljavali su u luku žustro i čak prpošno. Zaveslaji su im bili brzi i ujednačeni, jedra su radosno klopotala na vjetru. Brodovi iz daleka svijeta uvlačili su se u lučku zavjetrinu tromo i umorno, razderanih i pocrnjelih jedara, oštećena pramca, pokidane i slanoćom izgrižene užadi. Ali ni među njima nije bilo broda koji je on očekivao.

Ugrizima jesenjih i zimskih bura prikovan u zavjetrini, pitao se što i koga on to očekuje? Rajsku pticu izgubljena prazavičaja? Vijest da je presušila rijeka smrti? Vrača, koji će okrutnu stvarnost premaštoviti u priču sa sretnim završetkom? Ili priželjkuje opojni pjev ljepolikih sirena? A možda mu je dosuđeno morsko čudovište kojemu je davnih dana jedva izmaknuo.

Pitao je brodske kapetane. Pitao mornare pričalice. Pitao je dobro obaviještene guslare. Pitao lučka potrkala. Pitao je zastupnike osiguravajućih društava. Pitao pijance po lučkim krčmama. U očaju je pitao čak i žene koje su na uglovima prodavale uličarsku ljubav. Nitko mu ništa nije znao reći. Odgovor nije uspio izmrežiti iz zagluhnjena paučja.

Jednoga dana (ah, jednoga dana) na udaljenu jedva vidljivu obzorju pojavio se neobičan brod. Konačno njegov brod? Bio je uzbuđen. I radostan i zabrinut. Prije no umre, odgonetnut će napokon tajnu skrivenu ispod sedam pečata. U kostima ga zazebe pri pomisli da bi za njega odgonetka mogla biti kobna.

Ne može biti ni dvojbe ni sumnje. To je taj brod koji on priželjkuje beskrajnu vječnost. Isti onaj jarbol, sada samo izbrazdan vjetrovima i opržen munjama. Isto široko jedro, možda tek malo otrcano. Na pramcu poznati drveni morski bog, kome je orkan odlomio nos i polomio uha.

Zagrlit će zabradavljena i prosijedoga zapovjednika i prijatelja. Pošto se izgrle i izljube, dobrodošlicu će zaliti nektarnim prošekom iz brižno čuvane boce. Iznenađenje je bilo obostrano. Bezbradi kapetan začuđeno je pogledao nepoznata starca koji mu je raširenih ruku pošao u susret.

Dugo potom prevareni očekivatelj nije dolazio u luku. Pomalo su ga već i zaboravili. Novi su neobičnici zaokupili pažnju lučana. Njegov je slučaj svjetina izbrisala iz svoga sjećanja.

Ožučila su mu jela i pića. Pod krnjatkom zubi morska sol je bila gorka. Kosa se zgrušavala poput mliječne gruševine. Obrve se bodljikavo kostrušile kao u naježena ježa. Drhtave ruke nisu više mogle lulu napuniti duhanom i pripaliti je kresivom.

Morska plavet sijedjela je skupa s njegovom bradom. Jutarnja buđenja bila su sve kasnija, sve bolnija, sve ranjavija. Prazne su mreže gnjilile u ustajaloj vodi. Galebovi su napustili hrid s koje je promatrao pučinu. Nije im više mogao ponuditi dnevni obrok ribe.

Koliko je od njegova povratka proteklo vremena? Vraćali su se iz rata davno napuštenim domovima. Predvodio ih je pobjednički Kapetan. Bila je to tužna povorka u nebrojenim bitkama oštećenih brodova i izranavljenih mornara. Noću su se iz košmarskih snova budili na svaki šum, trčali k oružju i opremali se za obranu i napadaj. Bile su to lažne uzbune. Neprijatelji se nisu pojavljivali. A nisu ni mogli, jer su bili ili u grobu ili u ropstvu. Nu duhovi poraženih stalna su pratnja pobjednicima, dok ih grob ne spoji u neraskidivi zagrljaj.

Rat su zapodjeli bez povoda i bez najave, misleći da će u njemu osvojiti eliksir vječne mladosti. A po njihovu poimanju, vječna se mladost mogla roditi samo iz krvi nedužnih. Zato i nisu ubijali stvarne i moguće neprijatelje, već nevini ljudski porod. Činili su to hladnokrvno, bez uzbuđenja. Ruka im nikad zadrhtala nije, niti im se suzama zamutilo oko. Kao da su obavljali svečani žrtveni obred u čast nemilosrdnoga i neosjećajnoga boga mraka.

Koliko li su samo prolili krvi, popalili selâ i gradovâ, izgazili usjeva i uništili hramova posvećenih Dobromu Bogu. A ipak napitak vječne mladosti nisu našli. Izmicao im je, kad se činilo da je nadomak usta. Ono što su popili bilo je bljutavo i otrovno. Umjesto okrepe, nepodnošljiva žeđa. Umjesto snage, staračka slabost. Bijesni i razočarani, još više su ubijali, još više palili, još više razarali.

Kada su galebovi već naviještali domovinsko kopno, Kapetan ih je iznenada napustio. Okrenuo je pramac svoga broda put otvorena mora. Po glasniku im je poslao kratku poruku. Ne vraća se domu svom, dok ne nađe napitak vječne mladosti. Zbog kojega su ratovali i ginuli. U potrazi za njim oplovit će sva mora i obići sve zemlje svijeta. Spustit će se i na dno samoga pakla. Jer bez toga napitka njihovi su ratni napori bezvrijedni, žrtve uzaludne, život ništavan.

Otada je on čekao Kapetana danju i noću, zimi i ljeti. Bez napitka vječne mladosti ni njegov život nema ni smisla niti opravdanja. Samo on mu može opravdati zločinački život. Samo on mu može očistiti krvave ruke.

Izgubivši svaku nadu, posljednji put je naslijepo pošao u luku. Uz lukobran je bio usidren jedan jedini brod. Na kapetanskom mostu ugledao je njega, dičnoga Odiseja. Pao je na koljena, očekujući čudo. Nije vidio da to nije brod već olupina. I da to nije Odisej, već utvara bez sjaja u očima i života u pokretu.

Nije poznato da li je shvatio što se dogodilo. Vidjeli su ga kako tupo zuri u Odisejev brod koji je plovio put otoka, gdje je Odiseja čekalo mučno suočenje s Penelopom i njezinim proscima.

Tomislav DOROTIĆ

Na šentodi

Dohodidu svaki don
na svoju šentodu
u repor.
Pod ložu sididu,
svaki svoju štoriju
na suncu grije,
fumodu
i ćakulodu,
brontulodu,
kuminodu...

Jedon načme,
ko da iz libra štije,
drugi nadožunto
kako je rabotat tukalo uvik,
olkad je svita,
i, po temu kako lavuro niki čovik,
zno se svačihova dita!
Ko jemo dobro lozje,
na dobro mu u konobi vino,
a ko zapušćo maslinode,
jemo manje od introde,
a komu je ol potribe,
gre na more,
navigo, lovi ribe...
I tako:
ol u poje, ol u more,
— di je roda, nimo gloda.

Ma dohodidu
svaki don sve težje,
sve stariji,
fumodu
i kuminodu
kako znodu
zoč mlaji gredu
na skule,
potribno je znonje,
ma ko će lavurat
kal vej ni težoka
i ne more se noć junoka,
propale su mriže i brodi,
prosuće se stonje,
sve je manje,
sve je tanje,
ni meštor ol zanota,
maranguna, kalafota...

Svaki don dohodidu
sve težje, sve stariji,
jedon po jedon olhodidu
sa šentode...

RJEČNIK: šentoda-klupa, don-dan, repor-zavjetrina, loža-zaštićeno i, obično, natkriveno sastajalište ljudi u središnjem dijelu mjesta, štorija-povijest, životna priča, fumodu-puše, ćakulat-razgovarati, brontulat-prigovarati, kuminat-potiho izražavati nezadovoljstvo, načet-započeti, odrezati, nadožuntat-nadodati, rabotat-raditi, libar-knjiga, štit-čitati, tukalo-trebalo, olkad-otkad, lavurat-raditi, niki-neki, svačihova-svačija, dita-rod, porijeklo, jemo-ima, lozje-vinograd, konoba-podrum, introda-prihod, ol-od, navigat-ploviti kao mornar, rod-rad, glod-glad, nimo-nema, zoč-zašto, mlaji-mlađi, gredu-idu, skula-škola, kal-kad, vej-već, more-može, junok-junak, ali i nadničar,stonje-imanje, meštor-učitelj, majstor, marangun-drvodjelac, kalafot-brodograditelj, olhodidu-odlaze

Moj otac

U danima odlaska
tišine
i gugut grlica dviju.

Bile su mu tako mile
da su jednog svijetlog dana
na orahu gnijezdo svile.

Na gozbi života pripalo mu nije
radosti i sreće željkovano voće,
pa dođoše bliže k njemu
da liječe mu bol samoće.

I gane ga često ta ljepota,
razvedri mu dane pri kraju života.

* * *

Nad posteljom stari mlin na Muri,
a kazaljke na crnoj uri,
bezdušni koljači mrki,
kolju dane i godine.
Zaustavljeno mlinsko kolo,
mrtvog doba,
pregaženog,
ganutljiva slika nijema,
i srcu i umu kazuje sjetno
da povratka više nema.

Nema novih staza k mlinu,
pa je prošlost pretvorio
u ljepotu i tišinu.

* * *

Na stolu Vjesnik, Međimurje, Varaždinske vijesti.
u razdrtom svijetu
mržnjom
stisnute pesti.

U bespuću stoljeća mesijanskog
tjeskobne misli, uzdah bezutješni:
zašto sive ceste za nove daljine
nisu svijetle staze za put u visine?

Da li će ikad ljudski ponos biti
kraljica Dobrota,
to sâm sebe često pita
s gladnim srcem Don Quijota.

Zaboravlja naslove velike i bučne
zagledan u neka vremena daleka,
ljudsko ih srce dugo, dugo čeka.

Na rubu života rubne vijesti čita,
one u kojima dobrota je skrita,
i ganu ga objavljene sućuti i tuge,
smrti ljudi njemu nepoznatih.

* * *

Mojega oca nema više.
Obasjana suncem moćna Zemlja diše,
a grlice dvije
na najvišu granu sjele,
gledaju nebo beskrajno, visoko,
i guguču opet, guguču tiše.

Daleko, oh zašto još uvijek tako daleko,
daleko iznad grličina gnijezda,
jedna budna i nemirna zvijezda,
u noćima sna i zaborava,
rastuženom zrakom miluje mu grob.

Gle, da bude Zemlji bliže,
na put, tegoban i dug,
ona se ipak sprema!

I ne mogu opet reći
da ga više nema.

Školjka što srcu sliči

Da li još u velikom Moru
što se ljeska pod srebrom mjesečine
i zvoni tajanstvom tišine,
i čijom pučinom plove mnoge lađe —
diše srce školjke
i tko joj pripremi san?

Da li još u velikom Moru
čije vode pokreću vihori i oluje,
i talasi se propinju
i talasi se udaru otimlju,
i talasi se k nebu izvijaju
i talasi se o hrid razbijaju —
miruje školjka
ili su je otrgnuli od dna?

I zovem je...
I tražim je po pijesku...
Jeste li je vidjeli...?
Suze joj u zjeni blistaju,
suze je sveg Mora oblivaju...
A poznat ćete je:
Srcu sliči.

...O ne, ona nije na pijesku...
Ona osluškuje sve daljine,
ona upija sve zvukove i tišine;
ona diše veličanstvenim mirom.
U njoj su svi svjetlosni zvuci
mjesečine,
od kojih tka biser —
kada je izrani bol.

O ne, ona nije na pijesku...
Nemojte je otrgnuti od Dna:

— od njenih iskonskih dubina,
od njenih srebrenih tišina,
i njenih slobodnih prostorija...

Jer u njoj je sve **blago Mora...**

U njoj je čežnja svih obala,
u njoj su dozivi beskraja,
i bistra ljepota visina
i jeke i boli daljina.

O nemojte je otrgnuti od njena Dna...

Jer ona je sva od sjaja —
od krasote i — sna!

Josip ANTOLOVIĆ

Gerard Manley Hopkins — najveći isusovački pjesnik

Opće je poznata činjenica da su isusovci kao izrazito intelektualni red dali svijetu znanosti i kulture velikih učenjaka i pisaca. Dosta je samo sjetiti se imena kao što su: José d' Acosta (1539—1600), nazvan *»Plinijem novog svijeta«;* Cristofor Clavius (1538—1612), *»Euklid XVI. stoljeća«,* kome se duguje obnova kalendara za vrijeme Grgura XIII; Christoph Scheiner (1575—1650), velik u optici, *»u letu misli«* manji od Galileja, no veći od njega *»u sposobnosti zapažanja i u točnosti metode«;* Orazio Grassi (1538—1658), fizičar i zvjezdoznanac; Atanazije Kircher (1601—1690), matematičar, fizičar, egiptolog koji je prvi uspio barem djelomično odgonetnuti hijeroglife, pisac rasprava iz optike, magnetizma, astronom, vulkanolog, ostavio iza sebe 44 sveska znanstvenih i drugih radova i spoznaja; naš Ruđer Bošković (1711—1787), kome se divio i sam Nietzsche; u najnovije doba Teilhard de Chardin (1881—1955).

Manje je poznato da su isusovci dali i pjesnika. Neki od njih bijahu i veliki kao naprimjer sveti Robert Southwell (1561—1595), vjerojatno je prijateljevao sa Shakespearom; blaženi Jose Anchieta (1534—1591), ispjevao u savršenim latinskim dvostisima poemu »De Beata Virgine Dei Matre Maria«, ništa manje nego u 5.700 stihova, djelo mu je doživjelo više izdanja; Thomas Stephens (1549—1619), misionar u Goi i sjevernom Malabaru, klasik književnosti u jeziku konkani; Matija Kazimir Sarbiewski (1595—1640, pjesnik himana i epigrama, nazvan poljskim Horacijem; Jakob Balde (1604—1668), jezično najgenijalniji neolatinski pjesnik, *»njemački Horacije«;* Friedrich von Spee (1591—1635), klasik katoličkih crkvenih popijevki; Giuseppe Costanzo Beschi (1680—1747), veliki klasik tamilske književnosti. I hrvatski isusovac, Antun Kanižlić (1699—1777) velik je pjesnik rokokoa. Književni kritičari neke njegove tekstove, osobito iz njegova spjeva *»Sveta Rozalija, panormitanska divica«* ubrajaju među najbolja ostvarenja čak europskog rokokoa. Milan Pavelić (1878—1939) bijaše isto tako pravi pjesnik i nenadmašiv prevodilac himana. Međutim u povijesti poezije nitko od isusovaca nije toliko izišao na glas te u novije doba kao pjesnik stekao toliki ugled kao Hopkins.

Gisbert Kranz naziva ga *»eratičnim, od ledenjaka nanesenim kamenim blokom u krajoliku europskog pjesništva«.* Upoznat ćemo se s tim neobičnim čovjekom, redovnikom i pjesnikom, koji se svojim pjesničkim opusom uzdigao nad svoje doba, nad XIX. stoljeće u kojem je proveo svoj životni vijek, djelujući avangardno i upravo revolucionarno. On se nije pokorio nijednoj pjesničkoj školi, nijednom smjeru. Postao je i ostao svoj, originalan i samosvojan. Svojom snažnom maštovitošću *»smrvio je«* sve baštinjene jezične oblike te ih slio u nove neslućene mogućnosti pjesničkog izražavanja; satkao je, ili još bolje rečeno, skovao posve nove pjesničke figure. Postao je pravi čarobnjak

riječi, dajući im novo značenje, budeći iz njih ono što je u njima drijemalo i čekalo na buđenje. On je bio taj buditelj, koji je svojom pjesničkom vještinom, umijećem obogatio europsku poeziju. Kažem europsku, jer je Hopkinsova lirika postala učiteljica književnih stvaralaca u Engleskoj, S A D, Francuskoj, Holandiji, Italiji, Španjolskoj. Biskup Đuro Kokša uvrstio je Hopkinsa u svoju vrijednu antologiju »Zapadna duhovna lirika« i tako ga barem malo upoznao s našom čitalačkom publikom, koja još znade cijeniti lijepo pjesništvo.

Gerard Manley Hopkins rodio se g. 1844. u engleskoj pokrajini Essex. Nije bio katolik. Pod utjecajem velikog Newmana g. 1866. stupio je u Katoličku crkvu, a dvije godine kasnije u Družbu Isusovu. Iako po naravi bijaše veoma spekulativna duša, izvanredno sposoban za teološke i filozofske intuicije, bio je ipak neko vrijeme zbog svoje simpatije prema Duns Scotu držan daleko od poučavanja na višim učilištima. Danas nam to izgleda neshvatljivo, ali tada je tomizam bio kao službena nauka na crkvenim učilištima. Nije, dakle bilo posvuda mjesta i za jedan filozofski i teološki pluralizam. Stupivši u Družbu Hopkins je na neki način, barem djelomično, morao žrtvovati svoju dvostruku genijalnost: spekulativnu i pjesničku. Prvu je morao žrtvovati po diktatu odozgora, a drugu je žrtvovao sam od sebe bez ikakve prisile od poglavara, koji su ga u pjesništvu čak podržavali. Zašto je učinio ovu drugu, koju je sam nazvao *»veliku žrtvu«*?

Učinio ju je iz viših duhovnih motiva u duhu *»poništenja«* same Božje Riječi, o kojoj piše sv. Pavao: *»Krist, božanske naravi, nije se ljubomorno držao svoje jednakosti s Bogom, nego se nje lišio uzevši narav sluge i postavši sličan ljudima. Kad postade kao čovjek, ponizi sam sebe postavši poslušan do smrti, i to do smrti na križu«* (Fil 2, 6—8). To *»poništenje«* gledao je Hopkins u utjelovljenju Božjeg Sina i u euharistiji, u kojoj ga je promatrao zaobličena, uprisutnjena u komadić kruha, u čaši vina. Na tu veliku žrtvu Isusa Krista htio je odgovoriti svojom *»potpunom žrtvom«*. Tu se već radi o mistici, neshvatljivoj za čovjeka, kojemu bi literarno stvaranje bila vrhunska vrednota. Sam Hopkins je zapisao: *»Krist nije mogao ne vidjeti ono što bijaše, tj. Bog, a ipak se na neki način lišio svoje jednakosti s Bogom uzevši narav sluge. I u tome se, čini mi se, sastoji korijen sve njegove svetosti, a u nasljedovanju takvog držanja sastoji se korijen svakog moralnog dobra u nama ljudima.«*

To isto bijaše trojstvena mistika i najvećeg franjevačkog mislioca Ivana Duns Scota (oko 1265—1308), ali i sv. Ignacija Loyole. Hopkins ju je prihvatio te je, barem što se njega tiče, želio ostvariti nasljedujući Krista, žrtvovavši sve, pa tako i umjetnost. Stoga je stupivši u red spalio svoje pjesme i kroz 7 godina nije ih više htio pisati. Napisat će prvu pjesmu na prijedlog svog poglavara. Kao student teologije, u jednoj godini, koju je nazvao *»divnom«*, ispjevao je tako reći u hipu predivnu pjesmu *»Sokol«*, a g. 1875. *»The Wreck of the Deutschland«*, poemu o brodolomu njemačkog broda, na kom je za vrijeme *»Kalturkampfa«* bilo i pet redovnica protjeranih iz Njemačke. Ta je poema jedino djelo objavljeno za njegova života, dok će njegove *»Poems«* biti objavljene znatno kasnije, tek 1918. godine. One će mu donijeti slavu.

Guido Sommavilla, isusovac, književni kritičar, profesor filozofije i urednik revije »Letture« piše da će Hopkinsa njegovi pjesnički sastavi *»50 godina kasnije učiniti besmrtnim u engleskoj književnosti. Da ih je pisao predviđajući tu veličinu, vjerojatno ne bi bili tako veliki, tako čisti i tako očajno lijepi.«*

A sam Hopkins piše o sebi: *»Uspijevam razmišljati s naporom da bih se jednog dana mogao odlučiti zamoliti poglavara za dopuštenje objavljivanja poezije... Više koristi svetosti ako nismo glasoviti. Znam da se neću pokajati zbog tog odreknuća. Slava nije prikladna za nas. Glasovitost i sjaj nisu za nas isusovce, mi na vani moramo tražiti 'the common place' — mjesto običnih ljudi — te željeti da ljepota kraljevske kćeri bude iznutra.«*

Napisao je to u jednom od pisama svojim prijateljima, koji su se čudili njegovoj pjesničkoj šutnji. On je šutio, vjeran svojoj *»velikoj žrtvi«*, i stvarno za svog života nije doživio slavu velikog pjesnika. Slava će doći kasnije, kad on više neće biti među smrtnicima.

Završivši u svome redu uobičajeni studij filozofije i teologije, Hopkins je g. 1877. bio zaređen za svećenika. Sam je tada zamolio da kao svećenik djeluje među malim ljudima, *»žrtvama«* industrijske periferije. Nakon toga rada po odredbi svojih pretpostavljenih predavao je grčki i latinski na srednjim školama svoga reda, a nešto kasnije i na sveučilištu u Dublinu, gdje je 8. lipnja 1889. i umro još prilično mlad u dobi od 45 godina. Može se reći da su neuspjesi u životu, pa onda premještaji prilično slomili njegovo ionako krhko zdravlje i njegovu pjesničku kreativnost.

Sommavilla kaže da je *»Hopkins, taj besmrtni dijamant, postao i zemaljski dijamant, jer ga je sam pokopao i žrtvovao.«* Da se dođe do slave i uspjeha, do ostvarenja posljednjeg životnog smisla, potrebno je da pšenično zrno bude pokopano u zemlju te da umre. To bijaše proces Hopkinsova života. »U njemu je živio germanski poriv za beskonačnošću, dok mu je u isto vrijeme srce bilo ispunjeno grčkom ljubavlju prema lijepom, prema savršenim oblicima. Njegova narav bijaše sazdana elementarnom osjećajnošću i asketskom stegom« (Gisbert Kranz).

Hopkins je bio i Marijin pjesnik. U jednom himnu uspoređuje ju sa zrakom koji udišemo. Kao što je zrak potreban za život, tako nam Marija za nadnaravni svijet posreduje milosti, dakako one što ih je Krist, jedini posrednik između Boga i ljudi, zaslužio i što nam ih preko Marije daje. Njezino, teološki gledano, drugotno posredništvo zrak je što ga mi Marijina djeca udišemo. I kao što plavetni zrak ublažava sunčev sjaj što bi nas mogao oslijepiti, tako i Marija kao Bogorodica daje čovječanstvu u vidljivu, čovjeku prikladnom obliku, ono što bi mu inače ostalo nevidljivo i nepristupačno. Dakako da je Hopkins te misli izrazio majstorski u jednom lijepom pjesničkom obliku.

Hopkins je imao najistančaniji osjećaj za ljepotu i stoga je otkrivao ljepotu i stvarao je ne samo u pjesništvu nego i u glazbi skladajući i muzicirajući, te u likovnoj umjetnósti crtajući i slikajući. Kao dubok kršćanin, redovnik, bio je također veoma duboko svjestan da su sve te zemaljske i vremenite ljepote, kako god bile lijepe i vrijedne, ipak prolazne i stoga ih nije apsolutizirao, već se iz njih izdizao prema nestvorenoj apsolutnoj vječnoj ljepoti, uzoru i izvoru svake druge ljepote. Ali je isto tako već u svoje doba osjećao ono što mi danas zovemo ekološki problem. On je stajao na početku tzv. industrijske revolucije i boljelo ga je svako nasilje nad prirodom, njezino vrijeđanje i oštećenje. Što bi tek danas rekao?

Kukao je ovako: *»O, kad bismo samo znali, što činimo, kad kopamo i udaramo, siječemo i mučimo ono nabubreno zelenilo!«*

I on je poput pjesnika William Cowpera (1731—1800) i Francisa Thompsona (1859—1907), *»pjesnika povratka k prirodi«*, pred porušenim stablima osjećao žalost i pjevao: *»Nije li zemlja ipak tako nježna za doticaje, budući da je tako osjetljiva?! Kao što glatku očnu zjenicu već samo jedan ubod uništava te potomci ne bi mogli ni slutiti kakva se ljepota u njoj krila.« Uboda nad zemljom i onim što nosi ima previše, a sve na štetu ljepote.*

Uživljavajući se u Hopkinsa sad bolje razumijem jednog svog subrata kad je pred nama studentima teologije pokazao žalosno lice nad posječenim grana-

ma sa stabla kestenova. Nama to tada ne bijaše razumljivo, ali je dotični subrat bio umjetnička duša, istančana za svaku ljepotu, pa tako i za drvored kestenova u jednom vrtu u Palmotićevoj ulici u Zagrebu, te osjećao i ono za što mi nismo imali osjećaja.

Hopkins je očima vjere dobro uviđao gdje se nalazi razlog žalosti zbog nasilja nad prirodom. I stoga je maloj Margareti što se žalostila nad opustošenim gajem govorio da je izvor svih takvih žalosti jedan te isti: čovjekovo prokletstvo nakon izgubljenog raja. Bog je tada rekao čovjeku: *»Zemlja neka je zbog tebe prokleta«* (Post 3, 17). No Hopkins ipak ne očajava, on poznaje i nadu: *»Priroda je kao Heraklov oganj što se neprestano obnavlja, a čovjek je određen za uskrsnuće.«*

Hopkins, jedno vrijeme dušobrižnik zamazanih i zapuštenih periferija Liverpoola i Dublina, tih mjesta ljudske bijede, doživljavaše kako sloboda ljudske volje razara duše. *»Ono što je najbolje postaje najgore!«* Sve ga je to duboko pogađalo pa on opet daje oduška u stihovima, u kojima plače nad izgubljenom čistoćom duše, opominje da se očuva ono što se još može spasiti. Poput Krista pun samilosti osjeća *»s nezaposlenima, prosjacima, skitnicama dangubama, očajnicima, umornima, radikalnim ljevičarima i obješenjacima, fukarama što okužuju vrijeme«*.

O tome svjedoči njegova potresna pjesma *»Trubačeva prva pričest«*. U njoj ulazimo u samo pjesnikovo srce što krvari i bori se s Bogom između straha i nade za spas jedne duše. A najosobniji su oni njegovi kasniji elegijski soneti, u kojima opisuje stvarnu borbu s Bogom za svoje vlastito spasenje. On, iako mistik koga već odbljesak božanske ljepote u njegovim stvorovima baca u zanos, kao svi pravi mistici osjećao je *»tamnu noć duše«*, što ju *»prvak mistika«* sv. Ivan od Križa opisao nedostižívim stihovima. Hopkins je ovako izražava:

»Budan sam i osjećam osjet mraka, ne dana.
Kakve li sate, o kakve li probudismo strašne minute.
Te noći! Kakve si prizore vidjelo, srce, prošlo pute!
I moraš više u još duljem zastoju obasjanja«.

Pjesnik u »tamnoj noći svoje duše« osjeća Božju udaljenost te daje oduška bolnim krikovima:

»Gdje bjehu
Sati, mislim ljeta, mislim život. A moja kukanja
Krici su nebrojeni, krici ko mrtva pisma slana
Najdražem, onom koga, avaj, nema više!«

U svom duševnom jadu osjeća se kao zatvoren u nekom začaranom krugu:

»Ja sam jed, ja sam čemer. Božja volja nedokučiva
Teško me želi iskušati: iskušenje moje bijah ja:
Kosti urasle u me, put ispunjena, krv prokleta,
Samokvas duha kiseli tromo tijesto. Vidim da
Propali nalik su njima, a pokora bit će njihova
Kao i moja, njihov vlastiti znoj; ali i gora.«

(Stihovi iz Soneta 44 u hrvatskom prijevodu Krešimira Mlača)

Gisbert Kranz kaže da taj ponor *»tamne noći duše«* možda osjeća i suvremeni moderni čovjek, ali da li može vjerovati da je taj ponor blagoslovljen?

Hopkins je znao i vjerovao da tjeskobna noć duše može biti na blagoslov. On ga je izrekao u poemi *»Brodolom njemačkog broda«*. Pet redovnica franjevki, prognjenih od Kulturkampfa bježi u tuđinu, a njihov brod u sniježnoj mećavi tone na ušću Temze, tako r[illegible] na dohvat cilja, gdje su se nadale dobiti utočište. Pjesnik se s pravom pita nije li Bog kome one velikodušno posvetiše svoj život, također njihov progonitelj i zatirač? —

Nije, jer dok brod tone u dubinu, jedna od tih Božjih zaručnica kliče: *»O, Kriste, Kriste, dođi brzo!«* Lice je onog što *»zatire«* lice onoga što blaženstvo daje. Takove misli iznose 24 kitice *»Brodoloma 'Njemačke'«* — tako se valjda zvao taj kobni brod što potonu s nevinim žrtvama ljudske bahatosti i nasilja. Bog, koji je prema pjesniku *»munja i ljubav, studen i toplina«* udara i miluje, ranjava i iscjeljuje. On je nemilosrdno milosrdan, on poput kovača na nakovnju kušnje kuje velike, svetačke, herojske duše. Kuje ih jednim jedinim nenadanim udarcem kao nekoć Pavla iz Tarsa ili blažim mnogobrojnim udarcima kao Augustina. U svim tim kovanjima božanskog kovača pjesnik Hopkins moli Boga za milosrđe i da se očituje njegovo gospodstvo. Njemu Kralju neka se uvijek sve pokloni.

Gisbert Kranz u svom *Leksikonu kršćanske svjetske književnosti* završava svoj prikaz o Hopkinsu ovako: *»Taj umjetnik jezika bijaše jedan od najgenijalnijih u cjelokupnoj svjetskoj književnosti.«* Smion sud! Prihvaćam ga kao kršćanin i kao isusovac, ponosan na svog subrata koji je kao i svaki pravi pjesnik svakome brat, prijatelj, životni sudrug i suputnik, koji je svakom što traga za beskonačnom ljepotom pouzdan i drag vodič.

NARUČITE PRAVOVREMENO

1. **DANICA,** hrvatski katolički kalendar za 1988. 2 priloga u boji s nagradnim natječajem. Cijena 1.500 d.
2. **DŽEPNI KALENDAR »DANICA«** za 1988. sa slikama svetaca. Cijena 200. d.
3. **ZIDNI KALENDAR** za 1988. (s 2 motiva) Cijena 60 d.

Narudžbe prima izdavač: **HKD sv. Ćirila i Metoda, 41 000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21,** telefon (041) 440-697 ili (041) 431-950.

Tanke*

1.

Na zapadu se
sunce u gustoj krošnji
jabuke runi,

odlijeće zajedno
s bijelim laticama.

2.

Motreć iz vlaka
drugi vlak jurimo uz
zveket kotača.

Gle, nesta ga! — Stojimo
u prašnjavom mjestašcu.

3.

Pučina mora
nepomućena, glatka
ko ulje. Jedan

galeb širokih krila
lagano tek nakošen.

4.

Hobotnica u
rupi, da li se smije?
Na drugoj strani

ostiju razočaran
pluta čamac s licima.

5.

Na rumenome
nebosklonu luduje
jato šišmiša.

Boće nasred dvorišta
jedva se još naziru.

6.

Prepuna riva.
Dok brod pristaje uz mol
netko me pozva!?

Tražim ga usred mnoštva.
Sunce na svim licima.

7.

Na razrezanoj
dinji na klupi splitske
tržnice pčela

prije pet šest godina,
sad me sjeća na tebe.

8.

Vjetrovita noć.
Gacam po plićacima
kratak: previše

su visoko, previše
duboko — zvijezde!

9.

Dugačke zrake
sunca. Dok koračam
sivim hodnikom

bolnice, moja sjena
je uvijek jednaka.

10.

Mjesec u praznoj
krošnji kestena, lišće
pod nogom šušti.

»Ne čini ti se kao
da nas netko promatra?«

11.

S visokog tornja
razliježe se zvonjava
nad donjim gradom.

Nevidljivi konopac
netko nevidljiv vuče.

12.

Tomislavov dom
u jesenskom sumraku
na sitnoj kiši.

Dogorjeli ostaci
naših djetinjih snova?

---

*Tanka ili waka je najstarija klasična forma japanskog pjesništva pretežno lirskog karaktera (s brojem slogova, 5/7/5;7/7) iz koje se kasnije razvila lančana pjesma, takozvana *renga*. Osamostaljivanjem prva tri stiha renge nastao je u 15. stoljeću haiku. Tanka je i danas jedan od najpopularnijih pjesničkih oblika Japana.

Blago VRANKIĆ

Prag

E kad bih bar
na prag mogao doći
zagrliti onu bol
kojom je život
svoj pleter pleo
veliko ja ispriječio se
kao aždaja na kapiji
ne da blizu ognjištu
razgrnuti trpki lug
oživjeti davno ugasle glavnje
prosuti glazbu podnevnog zvona
prikladu prići naćve otvoriti
rastočiti sjećanja
stare pod grabima pohoditi
poletjeti po krčima zgonima
okrajcima videljcima
lazinama bodenicima
zajedriti plavim dragama
pohrliti obođama
odletjeti i nestati
teško je o zvizdanu
pred staru kapiju doći
kad karakun stražarski upozorava
uberi stručak uspomena
nestani i prestani dolaziti.

Blago VRANKIĆ

Traganja

Zvijezde se prosule po plesnu
bakren mjesec na privorac sjeo
sitne uspomene u srebro je pleo
tkao suznu sjetnu pjesmu

krupne kapi zaškropiše po lugu
veliko kolo žubor svoj toči
pogledi se spliću u modru dugu
riječi se smiruju zasuze oči

nikoga nema da siđe u dol
opojnost mišli ljeskanje u travi
bučeći se pretaču u šutljivi bol
endekom i dalje gamižu mravi

sve je u sprezi glavnje i ugarci
traganja teku njivom i rijekom
obilaze me čudni žmarci
srašten sa sigama
u nekom
tkanju mekom.

Ana GASSELICH

Glas

Da li je šapat vjetra
ili zov cvijeća u ljetnoj noći,
javi se meni
dotad nepoznati glas.

Kišilo je neprestano
kad začuh opet isti glas,
ne znadoh više
jesu li to kapi kiše ili plač.

Ima tamo vrlo mnogo
ulica kraj željezničke pruge,
ali samo u jednoj od njih
taj glas postoji tih.

Janko DIMNJAKOVIĆ

Matoš govori

u krčmi kod veselog mrtvaca
ima par stepenica
a i jedna terasa
zbilja
nije bogzna što
u krčmi kod veselog mrtvaca
ljudi sjede i slušaju
jedan stari raštimani klavir
i piju
dosađuju se
u krčmi kod veselog mrtvaca
nikad ne uđe oduševljenje
sve je tako ustaljeno
da ti dođe teško
i mogao bi zaplakati
u krčmi kod veselog mrtvaca
ovih je dana cijela Hrvatska
i tako tu sjedi
a za nju se stalno jedna kocka baca
u krčmi kod veselog mrtvaca

Boris ARAPOVIĆ

Dvije grlice

Eno dvije grlice kraj gnijezda stoje,
eno čuvaju mladunce svoje,
eno jastreba gdje nebom kruži,
eno se strelovito u napadu ruši,
eno krika
i urlika,
eno bljeska munje
i slomljenih krila.

Ante JAKŠIĆ

Tajanstvena ptica

Sve češće u daljini je slutim.
Razgovjetniji je njen srebrni glas.
Kada se javi, stanem i zašutim.
Raste, treperi na mjesečini klas.

Nikad je nisam dirnuo. Tek u snu
sve ljepši biva, ljepši njen je zov.
Lakše mi je kad me zvijezde zapljusnu
i po njima klone u zanosu krov.

Želim da mi nekad na ramena sleti,
pod krilima njenim da je lakši san,
da me, čega nema u stvarnosti, sjeti,

da od njenog pjeva budem obasjan.
Ali kad me stvarnost dotakne i prene,
za zemaljske stvari slijepe su mi zjene.

Iva ČUVALO

Treba nam

Treba nam Volje neizmjerne,
ljudske,
da bismo mogli voljeti
mračna, vlažna jutra
i grčevitu borbu pobješnjelih valova.
Strpljenja nam treba neumrla,
da bismo znali dočekati
prve zrake začuđena Sunca
na njihovu proboju kroz olovne oblake.
Treba nam Snage neugasive,
da bismo htjeli prihvatiti,
s osmijehom pomirenja,
vlastite poraze.
I naučiti izgubljena pravila
već započetih igara Sudbine.
Treba nam Hrabrosti
i smjele i oprezne,
da bismo mogli živjeti!

Jakov KOPILOVIĆ

Kakav vašar...

Šašav vašar.
Strašan vašar.
Ima svašta
živa mašta.

Siva zima
u kutovima,
klone dinar
pod pultovima.

Žurbe nove.
Žurbe ove
oko slave.

Memoare
razne prave
prazne glave.

Jakov KOPILOVIĆ

Golubovi sivi

Ljeti, zimi
žive divlje;
neki gine
s prvim injem.

Od nemara,
od udara;
ljute guje
lude struje.

Ljudi žure.
Krhka krila
nisu živa.

Igra žmure.
Nema mira.
Strah diktira.

Noč je tiha...

Noč je tiha, noč je duga,
Puna mira i tišine,
Slaviček se javla z luga
V sence bele mesečine.

Gdo zna kaj on misli v noči
Dok popevka mu odzvanja.
Kod mu blode onda oči
Dok se toj lepoti klanja.

Morti srce tugu toži
Dok z veje na veju zleće
A popevka mu se duži
Vuz potok kaj tiho teče.

Vsaki list je z rosum zlaćen
Vse z lepotom se napaja
Vsaki glas od srca spraćen
I ne bu mu, ne bu kraja.

Noč je tiha, noč je duga,
Vse ovito je vu sreće,
Daleko je prešla tuga
Dok Slaviček vu noč zleće.

Pismo bratu

Ubili su te, brate moj,
a jedva si navršio dvadesetu!
Navodno je sve bilo po zakonu,
al' dokumenata nema
i za tvoj grob doznati ne mogu.

I bratić Joso je nestao
i on je jedva navršio dvadesetu,
i Luka ujca Frane,
i kao suzu nevini ujac Joso iz Konjskog
bratić naše mame.

Mama je 28 godina lazara ležala
i pred njom ne spominjemo ime tvoje,
a teta se sasušila od žalosti zbog tebe:
danju je radila, a noću plakala i molila do zore
i dvije godine iza tebe odnijela Bogu tugu sa smislom
koji se ne da rastočiť u atome!

Našao sam one novčiće
što mi ih djetetu ostavi ispod stričeva hodnika.
Zauvijek mi se tad na rastanku urezala tvoja slika,
kad sam bježao od aviona put Trnovca,
ne sluteći da će te uskoro skasapiti orgija osvetnika.

Ubili su te, brate jedini,
tek što si navršio dvadesetu!
U ime koga? I po kom zakonu
tako velik bijaše zločin tvoj,
da ti ni za grob doznati ne mogu?

A kad bih doznao, napisao bih na njemu:
pobijedite li ikada, ljudi, ne činite krvoproliće!
Prije svakoga boja naučite pobijediti pobjedu,
jer će vrijeme iza toga proći
i sve će vam izgledati drukčije!

Pod plaštem Nikodemovim

Bliži se Biskupska sinoda, koja će raspravljati o zvanju i poslanju laika u Crkvi i u svijetu dvadeset godina poslije II. vatikanskog koncila. Mjeseci što prethode Sinodi označeni su kao vrijeme priprave na nju. Kakva je ta priprava u Crkvi hrvatskog jezika?

Nekoliko članaka po katoličkim listovima, jedan svećenički tečaj s temom o laicima, gdjekoje predavanje. To bi bilo uglavnom sve. Čuje se i gdjekoji, laički, glas nezadovoljstva zato što je tako. Ali valjalo bi ponajprije ogledati pitanje: *zašto* je tako, i zašto *ne može ne biti tako?*

U razmatranju toga pitanja trebalo bi krenuti od jedne činjenice koja, začudo, počešće nije prisutna u oskudnim predsinodalnim raspravama na ovim meridijanima. To je ova činjenica: nacrti za sinodalnu raspravu — Lineamenta, Instrumentum laboris — nisu pisani za ove meridijane. Pisani su za Prvi i za Treći svijet, ne za Drugi. Nije tako samo s tim predsinodalnim dokumentima: tako je i s većinom smjernica Svete Stolice za konkretnu djelatnost katoličkih laika u svijetu, dapače i u Crkvi. I optika samoga Koncila bila je zapravo optika Prvoga svijeta, nešto manje Trećega; Drugim svijetom nije se ni Koncil osobito bavio.

To ne zvuči ugodno. Ali to je činjenica, a činjenice su tvrdoglave. Ako se ta činjenica zanemaruje, ako se o zvanju i poslanju laika u Crkvi i u svijetu, pa i o primjeni nekih smjernica samoga Koncila, raspravlja kao da te činjenice nema, onda su takve rasprave samo flatus vocis udobno situiranih klerika, i malobrojnih laika smještenih u crkvena ustrojstva, gdjekad i neovisnih o izvancrkvenim izvorima zarade za život.

Upravo takvi »službeni laici«, laici zaposleni u onim crkvenim službama koje su nekad većinom bile službe nižih kleričkih redova, danas tvore problem za autentičan laički apostolat čak i u Prvom svijetu, svijetu organiziranog pluralizma ekonomskog, političkog, kulturnog. Nedavno je o tome bilo govora u Triuggiu kod Milana, na sastanku što ga je, 2—5. travnja, upriličilo Vijeće europskih biskupskih konferencija. Sudjelovalo je na tome sastanku pedesetak osoba: 24 biskupa, ostalo većinom laici iz Europskoga laičkog foruma i međunarodnih organizacija laičkog apostolata. Uvodno izvješće podnio je mons. Derek Worlock, nadbiskup Liverpoola, dakle jednoga od najstarijih industrijskih gradova na svijetu, središta prve industrijske revolucije u prošlom stoljeću. K tome, nadbiskup Worlock ne dolazi iz negdašnjega seoskog ili malogradskog tradicionalno religioznog svijeta: rođen je (1920) i odgojen u Londonu. Zato su zapažanja i pitanja nadbiskupa takve katedre i takve formacije bila još dojmljivija. Laici danas, rekao je u spomenutom svome uvodnom izvješću, rado surađuju u crkvenim savjetodavnim ustrojstvima, privlače ih nove »laičke službe« u Crkvi — ali ne zanemaruju li oni zbog toga svoju odgovornost u svijetu? Nije li uklapanje laika u župna i biskupijska ustrojstva zapravo potisnulo organizacije i pokrete laičkog apostolata? Te organizacije i pokreti, pripomenuo je mons. Worlock, nekad su jače djelovali u Crkvu, a još više u društvu.

Takva pitanja još su teža u situacijama gdje vjernici laici, upravo zato što su *vjernici*, za javnu djelatnost u društvu praktički nemaju druge mogućnosti osim ove: svesti svoje vjerske nazore na puku osobnu privatnost, uključiti se (ako im se dopusti) u ostvarivanje programa u kojih izradbi nisu sudjelovali. Katolički laici, naprimjer, u takvim situacijama ne mogu učiniti ništa za primjenu socijalne nauke Crkve, a ta je nauka sam temelj *javne* djelatnosti katoličkih laika *kao takvih*. Sve i kad bi se stvarno dopustilo da katoličkih vjernika bude u ustrojstvima društveno-političkog sustava i mnogo više nego što ih sada jedva gdje ima, takvim dopuštenjem mogle bi se samo ukloniti stanovite osobne frustracije, zadovoljiti stanovita častoljublja ili vlastoljublja pojedinih osoba koje su privatno katolici, ali time se ne bi mogla otvoriti mogućnost *katoličke* javne djelatnosti tih osoba: mnogobrojni kao i malobrojni, takvi katolici mogu samo raditi na ostvarenju programa društveno-političkog ustrojstva koje ih je primilo, i ništa drugo ni drukčije. To je također činjenica, tvrda kao planina. Stoga pitanje veće ili manje brojnosti privatno religioznih pojedinaca u društveno-političkim ustrojstvima zapravo i nije pitanje.

S katoličkoga gledišta, i općenito s gledišta filozofije ljudskih prava, pitanje je nešto drugo. To drugo pitanje ocrtava se u posljednje vrijeme upravo pri čitanju stanovitih teoloških razmišljanja u Hrvatskoj. Naime: i po nauci Katoličke crkve — preciziranoj osobito na II. vatikanskom koncilu — i po filozofiji ljudskih prava sloboda je savjesti, dakle i sloboda vjere i njezina kako privatnog tako i javnog očitovanja, jedno *naravno* pravo ljudske osobe, to jest samoj ljudskoj naravi urođeno, a ne od ikakve ljudske vlasti podijeljeno ni ičim uvjetovano. Ako bi bilo podijeljeno i uvjetovano, to više ne bi bilo *naravno pravo* jednako za sve ljude, nego tek *povlastica* za neke. I sad, spomenuto teološko razmišljanje u Hrvatskoj kao da insinuira stanovitu promjenu te nauke o naravnom, urođenom, nepodijeljenom, neuvjetovanom, neotuđivom *pravu* ljudske osobe na slobodu savjesti i vjeroispovijesti. U tom razmišljanju polazi se od teze, u sebi ispravne, da je svođenje slobode vjeroispovijesti na puku privatnost zapravo regresija, i da i javni izrazi te slobode trebaju biti prihvaćeni i zajamčeni od društveno-političkog sustava ne samo načelno nego i u praksi. Ali se zatim, u potkrepu težnje za tim prihvatom i tim jamstvom, naglašuje odanost građana vjernika konkretnomu društveno-političkom sustavu (točnije: njegovoj sadašnjoj fazi), dapače se ističe da su mu građani vjernici čak odaniji od nekih ateista. Dakle, proizlazilo bi: budući da su građani vjernici odani konkretnomu društveno-političkom sustavu, neka im taj sustav već jednom dopusti da skinu plahi plašt Nikodemov, neka im dopusti i javne nastupe pod katoličkim imenom, nastupe individualizirane, a ne samo utopljene u hodočasnička mnoštva koja su zapravo također jedan način da se čovjek sa svojim pojedinačnim katoličkim licem *ne* istakne.

Teško se oteti dojmu da takav postavak problema javne prisutnosti katolika zvuči ne kao traženje priznanja jednoga *naravnog prava*, nego kao traženje jedne *povlastice*, i to nekako pogodbene, uvjetovane: ja tebi političku odanost, ti meni mogućnost da i javno, u društvu, nastupam kao katolik. Drugim riječima, do ut des. A što onda s onim katolicima koji takav do ut des po savjesti svojoj ne mogu prihvatiti? Što s onima koji i dalje drže ono što je Katolička crkva uvijek i svugdje vjerovala i naučavala: da se kršćani, upravo zato što su kršćani, nikad ne mogu posve identificirati s jednim vremenitim sustavom, s jednim povijesnim sklopom ljudskih uredaba? Ima i danas, u raznim zemljama širom ekumene, i katolika među ljudima emarginiranim, šikaniranim, na zatvor suđenim zbog njihovih političkih uvjerenja. Sto s takvim

katolicima? Oni se očito ne identificiraju s konkretnim društveno-političkim sustavom u kojemu žive — ali Crkva ih zbog toga nikad nije proglasila javnim grešnicima (peccatores publici). Ako pravo na javnost vjeroispovijesti, na javnost katoličkog lica nije *naravno pravo* ni od koje ljudske vlasti podijeljeno i ničim uvjetovano, nego tek politički uvjetovana i od političke vlasti podijeljena *povlastica*, što s ljudima koji cijenu te povlastice po savjesti ne mogu platiti? I što s politički ravnodušnima, kojih također ima i među katolicima, i to ne malo? Takvi konkretnomu političkom sustavu u kojemu žive nisu ni protivni ni privrženi, prihvaćaju ga naprosto kao činjenicu, i u okviru te činjenice žive svoj život bez osobita zanimanja za ideologiju kojom je konkretni sustav formiran i normiran. Ni takve politički nezainteresirane katolike Crkva nikad nije optužila za paccatum publicum (neke je od njih, i ne baš malobrojne, i na čast oltara uzdigla).

Pred novom tezom nekih teologa o dužnosti identifikacije katolika s konkretnim društveno-političkim sustavom javlja se još jedno pitanje: želi li se tom tezom izraziti jedno *načelo*, ili je pak ta teza smišljena samo za stanovite *kontingentne* društveno-političke prilike? Ako je riječ o načelu, ono bi moralo, po samoj svojoj naravi, vrijediti za *sve* društveno-političke sustave. Samo u tekućem stoljeću promijenila su se u Hrvatskoj četiri takva sustava, međusobno silno različita. Ima još živih ljudi koji su proživjeli sva ta četiri sustava. Crkva im nikad nije postavila kao *kršćansko načelo* dužnost da se identificiraju ni s jednim od njih, ni, susljedno, sa svakim od njih. Dakle takva identifikacija nije kršćansko načelo, nije nauk Katoličke crkve. A ako nije načelo, onda ne može biti drugo nego smišljevina ad hoc u puke utilitarne svrhe, ili pak funkcionalizacija Evanđelja u službi vlastitih političkih opcija. To jest, politizacija Evanđelja u kontingentne svrhe — s time da se politizacija Evanđelja ljuto osuđuje samo kad je pokreću politička uvjerenja drukčija od vlastitih. A Evanđelje Isusa Krista nije ničija politička knjiga.

Prilike za kršćanstvo nepovoljne, kršćanstvu neprijazne mogu se podnositi. Ima već dvadeset stoljeća da kršćani to znaju podnositi, pa i moleći za uzročnike takvih prilika. Ali teologizirati identifikaciju kršćana s takvim prilikama, i uvjetovati tom identifikacijom slobodu javnog očitovanja kršćanskog identiteta laičkih članova Crkve — to je novost nad kojom bi se upravo vjernicima laicima vrijedilo zamisliti.

U konkretnim prilikama u nas, povlasticu individualnoga, osobnog (ne tek u pobožno misarsko i hodočasničko mnoštvo utopljenoga) javnog iskaza katoličkog identiteta imaju praktički samo oni laici koji su na neki način uklopljeni u ustrojstva institucionalne Crkve, ili su zaposleni u katoličkim ustanovama. Neki od tih laika, malobrojni, u stalnom su radnom odnosu na svojim specifično katoličkim radnim mjestima, drugi na takvim mjestima rade honorarno, treći pak obnose neplaćene crkvene službe, kao što je npr. članstvo u župnim i biskupijskim pastoralnim vijećima i sl. Svi oni dakle, na različite načine, obnose ono što je nadbiskup Worlock nazvao novim laičkim službama u Crkvi. I, upravo *kao takvi*, upravo kao obnositelji specifičnih laičkih službi u Crkvi, oni u nas uživaju *kleričku povlasticu*, to jest povlasticu specifičnu za članove kleričkog staleža: povlasticu da smiju javno iskazati svoj osobni crkveni, katolički identitet, i javno, bez bojazni, nastupati sukladno njemu.

Ta *klerička povlastica* privlačna je mentalitetu nekih katoličkih laika. Riječ je o religioznim ljudima koji žele »raditi za Crkvu«, a pritom, ipak, ne riskirati ništa. Sve i kad nisu u redovnom radnom odnosu s crkvenom ili pricrkvenom ustanovom, sve i kad zarađuju svoj kruh na društvenom području, takvi su laici u svojim javnim očitovanjima osobnoga katoličkog identiteta na

neki način, moglo bi se reći, posebno zaštićeni upravo svojom funkcijom unutar institucionalne Crkve ili pri njoj. Naprimjer: zna se desiti da nastavnik izgubi službu zato što je viđen gdje javno ide u crkvu, ali ne rezultira da je itko izgubio službu zato što je član nekoga pastoralnog vijeća. To se čini paradoksalnim samo na prvi pogled. A zapravo, uopće nije paradoksalno: »institucionalne laike«, »službene laike« štiti *klerička povlastica*. Ostali je katolički laici nemaju.

Karakteristično je u tom pogledu mišljenje »običnih« čitatelja vjerskog tiska, očitovano gdjekad u njihovim pismima. Primjerice, pojavi se u katoličkom listu članak potpisan punim imenom i prezimenom nekog laika; nato uredništvo dobije pismo »obična« katoličkog čitatelja, koji zarađuje za život negdje u privredi ili u nekoj državnoj ustanovi, i koji dakako ne želi da mu se ime objavljuje. I piše takav čitatelj: lako je tim laicima koji se u katoličkom listu potpisuju svojim imenom i prezimenom — to su ili crkveni službenici ili su svoje u društvu već odradili pa su sad u mirovini i nemaju se više bojati gubitka kruha. Može se reći da su takva čitateljska reagiranja pretjerana, da puni potpis građanina vjernika danas i ne bi prouzročio otpust s posla, ali tu bojazan građanin vjernik odavna nosi u kostima, i reagira i danas iz nje. »Institucionalni laici« zaštićeni su od te bojazni upravo svojom »institucionalizacijom«.

Zbiva se dapače da se neki kandidati za nove »laičke službe« u Crkvi žele unaprijed osigurati. Tako se zna desiti da mlad katolički laik akademske naobrazbe, koji ima vrlo dobru i unosnu službu u svojoj struci, a kojega biskup želi pozvati za člana nekoga dijecezanskoga vijeća, unaprijed pita biskupa: hoće li ga biskup zaštititi ako on zbog svoga sudjelovanja u tome crkvenom vijeću bude možda imao neprilika na poslu? Takvo je pitanje prilično tipično za laički mentalitet o kojemu je ovdje riječ. Nije to pitanje za Martyrologium romanum, ali je baš zato karakteristično: to je pitanje intimidirana čovjeka koji želi »raditi za Crkvu« ne riskirajući ništa. »Institucionalizirani laici« žele se zapravo osloboditi stare bojazni, »raditi za Crkvu«, ali u sigurnosti, zapravo u stanju povlaštenosti, u užitku *kleričke povlastice*.

Ta povlastica uključuje i neke specifične pogodnosti, koje također privlače stanovite ambicije. Naprimjer, držanje predavanja na raznim crkvenim i pricrkvenim tribinama, što također pridonosi jačanju osobne poznatosti i ugleda u Crkvi. Ili, još privlačnija mogućnost, putovanje u inozemstvo na razne katoličke, međukršćanske ili međureligijske susrete, simpozije, kongrese, gdjekad čak i na sjednice ustanova Svete Stolice koje se bave laicima, gdjekad i na koju Biskupsku sinodu. Sve to također hrani častoljublje i osjećaj posebne »priznatosti«, posebne »važnosti« takvih laika u Crkvi. Zapravo, sve to također još više *klerikalizira* takve »službene laike«.

Zadovoljni svojom *klerikalizacijom*, koja u Crkvi diljem ekumene donosi ugled, a u nas i posebnu udobnost, takvi se *klerikalizirani* laici slabo brinu za specifično *laički* apostolat. Zato nadbiskup Worlock kaže da je laički apostolat bio življi i u Crkvi i u svijetu prije pojave »institucionalnih laika«; osobito u svijetu, koji je *naravni* prostor laičkog apostolata. Institucionalizirani, klerikalizirani laici zapravo ne vrše *laičku* službu, nego službu nekih nižih kleričkih redova, koje je Pavao VI. ukinuo i pretvorio u nezaređene ministerije; k tome, takvi laici obnose i neke službe pripadne redu đakonata (koji se ne može udobno smješteni u crkvena i pricrkvena ustrojstva, katkada i uhljebljeni u njima, takvi laici kao da sve manje mare za specifično *laičke* oblike apostolata i u onim situacijama u kojima je organizirana prisutnost tih oblika moguća.

Gdje ona nije moguća, takvi *klerikalizirani* laici kao da ne mare ni za problem te nemogućnosti. Jednostavnijim riječima: njima je dobro, oni su zadovoljni, a drugim katoličkim laicima kako bude. U nas su oni zapravo jedini laici kojih se novo teologiziranje o uvjetovanju javnosti katoličkoga laičkoga lica političkim opcijama i o dužnosti identifikacije katolika s konkretnim društveno-političkim sustavom stvarno i ne tiče. To se, kanda, tiče samo onih katoličkih laika koji nemaju *kleričke povlastice*.

U institucionaliziranih laika — ne u svih, razumije se, ali ima i takvih, možda i ne malo — javlja se i jedna težnja duboko protivna samoj naravi, samomu bitnom ustrojstvu Katoličke crkve (i svih drugih Crkava apostolskog nasljedstva). Klerikalizirani, i u svome častoljublju fascinirani vlastitom klerikalizacijom, takvi laici — gdjegdje potiho, insinuantno, napol usta, a gdjegdje i glasno — teže k što većem stanjenju razlike između zaređenih i nezaređenih ministerija. Zapravo, nije to brašno iz njihova mlina, jer njihova osobna teološka naobrazba ponajčešće nije visoka ni solidna, ali baš zato oni su podatniji teolozima koji insinuiraju potrebu stanjenja te razlike. Okrećući glavu od *svijeta*, naravnog prostora specifično laičkog apostolata, zainteresirani praktički samo za svoje mjesto u institucionalnoj Crkvi, takvi laici uživaju u unutarcrkvenim službama: biti članovima crkvenih vijeća, katehizirati, predavati, čitati prvo i drugo misno štenje, gdjegdje već i pričest dijeliti i propovijedati. Dosad se na tome zastaje, ali i taj zastoj zapravo znači da se svećeniku ostavljaju, kao samo njemu pripadne, tek dvije bitne značajke reda prezbiterata: sakramentalno uprisutnjenje Kristovo (euharistija) i dijeljenje oproštenja Kristova (sakramenat pomirbe). No već sad ima teologa (ne u nas, barem ne glasnih i poznatih; ali i u nas ih se potiho čita) koji su skloni vidjeti u redu prezbiterata više rezultat povijesnog razvitka Pracrkve nego ustanovu samoga Krista. U ambiciozne glave nesolidno formiranih institucionalnih laika nije teško uvući takva mnijenja. Kao ni, u glave ambicioznih institucionalnih laikinja, veleitete za ženskim svećeništvom. »Službeni laici« već danas su neka vrsta paraklera: nije se dakle čuditi ako se u nekih od njih očituju težnje za stanjenjem — možda sve do nestanka — sakramentalne razlike između svećeničkoga i laičkog bića.

Ima još jedna novija pojava nad kojom bi se trebalo zamisliti: mijenja se, pa i s najviših i najodgovornijih crkvenih mjesta, terminologija o katolicima svjetovnih staleža. *Katoličkim laicima* nekad su se zvali samo oni od njih koji su bili *aktivni* vjernici, *djelatnici* apostolata u svijetu. Takvi su redovito bili organizirani u javna društva apostolata, *mandatirana* od crkvene vlasti. Skupnost takvih mandatiranih organizacija, i samo *ona*, zvala se katoličkim *laikatom*. Pasivnim vjernicima, onima koji su samo privatno nastojali živjeti po katoličkoj vjeri, i koji nisu bili članovima katoličkih laičkih organizacija, nije pripadao naziv katoličkih *laika*, još manje katoličkog *laikata*. Katolički *laici* bili su isključivo *javni i organizirani* djelatnici laičkog apostolata, katolički *laikat* tvorile su isključivo njihove javne *organizacije* mandatirane od crkvene hijerarhije. Samo pasivni, privatni, neorganizirani vjernici bili su tada nazivani »običnim vjernicima«. Sad se ta terminologija, koja možda nije bila najsretnije pogođena, ali je barem bila *jasna* kao oznaka jedne *stvarne* razlike, mijenja.

»Katoličkim laicima«, čak »katoličkim laikatom«, danas se nazivaju svi vjernici svjetovnih staleža. Glavni tajnik Biskupske sinode mons. Jan Schotte, 28. travnja, prikazujući novinarima Instrumentum laboris skore Sinode, izrijekom je precizirao da se »pod laicima razumijeva ne samo one koji pripadaju pokretima«. Sam Papa Ivan Pavao II, u svojim javnim govorima, katkad naziva »katoličkim laikatom« (»il laicato cattolico«) sve katoličke svjetovnjake bez razlike.

Od strane same Svete Stolice dosad nema precizna i specifična tumačenja razloga za tu promjenu terminologije. Moglo bi i to biti jedno pitanje za iduću Biskupsku sinodu o laicima. Jer, ima se nekako dojam da se tom promjenom terminologije možda želi ukinuti *stvarna* razlika između »katoličkih laika« i »običnih vjernika«. Nešto takva pokušalo se nakon Koncila, u nekim teološkim tumačenjima koncilskih dokumenata. Bilo je i u nas takvih pokušaja, koji su zapravo bili naivni veleiteti za *aktivizacijom* svih katoličkih vjernika svjetovnih staleža, i to, zapravo, aktivizacijom samo *unutar* Crkve, praktički poglavito na euharistijskim skupovima. Htjelo se animirati *sve* vjernike da na euharistijsko slavlje (vjekovni katolički naziv *misa*, koji su katolici nekad i svojom krvlju plaćali, bio je u pokoncilskoj euforiji bačen u tmine izvanjske) dolaze kao na osobni, radosni, oduševljeni »sastanak s Kristom«, namjesto da im to bude »puko poslušno opsluživanje jedne zapovijedi«. Htjelo se, zapravo (možda ne uvijek svjesno), ukinuti razliku između aktivnih i pasivnih vjernika. Bio je to kao neki pokušaj uravnilovke, a uravnilovka, zna se, može eventualno uspjeti samo na niže. Ta nije uspjela, nije mogla uspjeti. Jer bilo je to, otprilike, kao htjeti zbrisati razliku između umnoga i fizičkog rada. U Maovoj Kini i to se htjelo: ali moglo se samo prisiliti sveučilišnog profesora da kopa na njivi, nije se moglo postići da neuk ratar predaje na sveučilišnoj katedri. Nekako slično bilo je i s pjenušavim pokoncilskim teološkim pokušajima euforičnog glajhšaltovanja katoličkih svjetovnjaka: pri čemu su, kao i sveučilišni profesori u Maovoj Kini, smetali aktivni laici solidne katoličke formacije i temeljite naobrazbe.

Nije li možda i sad na djelu neki više-manje naivni pokušaj uravnilovke, koja dakako želi izravnati na više, ali mogla bi, ako bi uspjela, izravnati samo na niže, kao svaka uravnilovka koja uspije? Ili, nije li tu možda tiho prisutna, možda osobito baš u situacijama gdje spontana ili ideološko-politički smišljena sekularizacija društva sili institucionalnu Crkvu da se u prvom redu bavi čuvanjem vlastitih tvrđava — nije li, dakle, u takvim situacijama prisutna i želja za stanovitom kleričkom apsolutizacijom Crkve kao institucije? Aktivni laici u Crkvi ipak su, premda duboko vjerni i odgovorno poslušni crkvenom Učiteljstvu, jedan kritički elemenat; osobito laici klasične katoličke formacije, koja je duboko racionalna. S vjernicima neformiranim u katoličkoj racionalnosti, bili oni samo tradicionalno i pasivno religiozni ili pak pripadali novim iracionalnim, entuzijastičkim i više-manje solipsističkim »eklezijalnim pokretima« — lakše je raditi na apsolutizaciji institucionalne Crkve, pa i na njezinoj zaštiti od ne bezopasnih optužaba za »klerikalizam«. Pasivni tradicionalni vjernici, pa ni kad su ih pune crkve i još punija hodočastilišta, ne izazivaju prijetećih optužaba za »klerikalizam«. Ne izazivaju ih ni razna okupljanja »novokarizmatičkih« i inih novih »eklezijalnih pokreta«, pa ni kad su prilično brojna; jer religioznost takvih pokreta može se — i ne s nepravom — podvesti pod blagu rubriku »opiuma za narod«. Pripadnici takvih pokreta zapravo su ravnodušni spram zbivanja u svijetu, pa i u svijetu vlastite sredine. Optužbe za »klerikalizam« padaju na glave samo onih katoličkih laika koji nisu ravnodušni, koji ne smatraju baš tako normalnom činjenicu da u javnosti svoje domovine moraju živjeti pod plaštem Nikodemovim (ukoliko nisu »službeni«, institucionalni, laici s kleričkom povlasticom); i na glave samo onih biskupa i svećenika koji ozbiljno shvaćaju evanđeosku parabolu o Crkvi kao kvascu povijesti. A povijest je vrijeme: vrijeme ovog eona, ove Zemlje Adamove. Povijest će svršiti tek kad Anđeo s Knjigom bude rekao: »Vremena više neće biti« (Otkr. 10,6).

U neobičnim novim teološkim razmišljanjima u Crkvi koja je u Hrvatskoj

čuje se već i bizarno mnijenje da se javno ponašanje katoličkih laika *kao takvih*, upravo *kao takvih*, čak i ne tiče »službene Crkve«. »Službena Crkva«, to je institucionalna Crkva, to je crkvena hijerarhija, to je crkveno Učiteljstvo, to su pastiri stada Kristova. I dakle, nedavno se u jednomu teološkom predavanju u Hrvatskoj čula i ova vesela tvrdnja: »Da li će se laici organizirati i kako, odnosno deklarirati, to je stvar samih laika, a ne službene Crkve«. Tako je navedeno u jednomu agencijskom sažetku toga predavanja. Bilo bi utješno ako možda nije točno navedeno: ali tako je navedeno, tako je pročitano i u domovini i u inozemstvu. Dakle, iz tog bi navoda proizlazilo da institucionalna Crkva, da crkvena hijerarhija, da crkveno Učiteljstvo kanda naprosto diže ruke od katoličkih laika, prepušta ih samim sebi, neka se u društvu ponašaju kako hoće, neka se organiziraju ako i kako hoće (ne kaže se ni: ako se smiju organizirati upravo u svom svojstvu katoličkih laika, ako im politička vlast to dopušta — entuzijastični teolog očito ne mari za takve detalje). Takvim govorom baca se preko palube upravo načelo *mandata* crkvene hijerarhije, tako bitno karakteristično za klasične oblike organiziranoga laičkog apostolata — oblike koji i danas postoje svugdje gdje politička vlast drži javnu organiziranost katoličkih laika *kao takvih* njihovim naravnim i neotuđivim pravom. Gdje ti oblici nisu zakonski mogući, ostaje prostora samo za opium novih »eklezijalnih pokreta«, koji nisu organizacije, koji nisu mandatirani od crkvene hijerarhije, i koji se zadovoljavaju vlastitim užitkom u nekoj samovoljnoj religioznosti na crkvenom prostoru, zatvoreni u sebe, ravnodušni spram povijesti, jedine domenzije u kojoj čovjek može biti pravedan ili nepravedan (kako bi rekao Jacques Maritain).

Iz netom spomenutoga neobičnog teološkog predavanja proizilazilo bi i da zapravo nije toliko važno vjerovati u sadržaj kršćanskih vjerskih istina (ortodoksija), koliko živjeti kršćanski (ortopraksa). Naime, u agencijskom sažetku toga predavanja kaže se i ovo: »Da je Isus nazočan u Euharistiji, *to je ono najmanje u što treba vjerovati*« (podcrtala S. R.). I malo dalje, o euharistijskom kruhu: »A da mi to blagujemo i da jedni drugima postajemo kruh, *to je ono u što treba jako vjerovati*« (podcrtala S. R.). Zvuči nekako poznato... Naime, u prvim pokoncilskim godinama čulo se u Crkvi koja je u Hrvatskoj i nasmiješeno teološko mnijenje da »nije važno što o Kristu vjerujemo, važno je da smo u Kristu zajedno«. O takvim i sličnim teološkim tezama što su se tada u domovinskoj nam Crkvi prikazivale kao »koncilska obnova« (pri čemu se doktoralno persifliralo one katolike koji su uporno držali da koncilska obnova ne može značiti razaranje katoličke vjere i protestantizaciju katoličkog uma), Papa Pavao VI. jednom je rekao jednomu hrvatskom svećeniku: »Idee strane« (»Čudne ideje«). I sad, evo ih opet, tih čudnih ideja.

I dok se te čudne ideje nasmiješeno vijugaju kao neke »posadašnjene« interpretacije Evanđelja, učvršćuje se udobna klerikalizacija jednoga malog broja katoličkih laika, u samoj se Crkvi pogoduje abdikaciji od katoličkog razuma, katolički laici kojima je težak plašt Nikodemov počinju se osjećati kao neka vrsta smetnje apsolutizaciji crkvene institucije, a katolički teolozi na ovim meridijanima, uživajući kleričku povlasticu, učeno raspravljaju o dokumentima Svete Stolice o laicima na takav način kao da smo u Beneluxu.

Hoće li i o tim drugosvjetskim temama biti riječi na idućoj Biskupskoj sinodi o laicima? Ili će i ona biti sročena za Benelux i ini Prvi svijet, k tome prilično i za Treći, a Drugomu — u kojemu katolički laici ipak većinom žive pod plaštem Nikodemovim — neka bude kako mu ne može ne biti?

Smiljana Rednić

Quo vadis »KBF«?

Možda i sam naslov dovoljno govori o čemu bih htio iznijeti ukratko svoje razmišljanje.

Sve više promatram situaciju na KBF i oko našeg fakulteta, i budućnost mi se ne čini nimalo svijetlom. Ne želim bezrazložno sručiti drvlje i kamenje bilo na »jednu« ili »drugu« stranu, ali ne mogu ostati ravnodušan pokraj svega toga.

Neke me stvari začuđuju!

Možda će neki, razmišljajući, reći: »... pa što bi ti htio, ovo je sasvim u redu...«

Ova ustanova, kao najviša na prostorima našeg hrvatskog naroda, trebala bi biti rasadište budućih svećenika i laika sposobnih izvršiti zadaću koja im je povjerena na kraju ovog burnog XX. stoljeća. Da bi to tako i uistinu bilo, nužni su i neki čimbenici koji su preduvjet za ostvarenje opravdanih traženja.

Čini mi se (volio bih da sam u zabludi) da su neke vrijednosti pa čak i do kritične točke degradirane!

Nakon čitanja ovih nekoliko redaka sigurno ćeš se, cijenjeni čitaoče, upitati, što je to što hoću reći, gdje je taj problem, ... ma daj reci ga!

Kao prvo, pitam se *zašto studenti nerado idu na predavanja?*

— Ne želim nikoga imenovati, ali navest ću samo jedan primjer: u jednom od tečaja našeg fakulteta često je prisutno na predavanjima manje od jedne trećine ukupno upisanih. Molim Vas zar to nije zabrinjavajuće? Dobro, pa gdje su one dvije trećine? Pa sad, kad bih poimence pitao »odsutne«, koji je razlog da nije došao, uvjeren sam da bi kao iz topa »bubnuo«: »Pa morao sam ovo, ono; bio sam...« dakle sve je preče nego predavanja. Po tome ispada da su predavanja utočište kad trenutno nema na repertoaru »drugih sadržaja«. Pa dobro koji je to posao preči za nas studente od slušanja predavanja i redovitog polaganja ispita? Nisam protiv toga da se koji put i izostane (uz prave razloge), ali da to postane redovita praksa, smatram da to ne bi smjelo tako dalje ići.

Rekoh o »posjeti« na predavanjima, dakle o propustima studenata. Pitam se dalje *nisu li možda tu krivi i u stanovitom smislu i neki profesori?*

— Koliko sam mogao vidjeti u ovih nekoliko godina studija, čini mi se da se mali broj profesora uistinu i sprema za predavanja. Nije li i to sigurno jedan od razloga da studenti ne žele slušati predavanja? Neki kažu: »... pa što ću ga slušati, čita iz skripta (zalijepio se za njih), a malo ili gotovo ništa to svoje predavanje ne potkrepljuje novim spoznajama, nego po istom kalupu u monotonom stilu čita. Imam skripta, nema frke, ma kakva predavanja,...!« Dakle, profesori, dajte si malo više truda, zainteresirajte studente za ono što predajete, a ne samo sjesti na katedru i to svoje »odmlatiti«.

Zatim problem (ne)odgovornosti nekih profesora i priličnog broja studenata koji *su se pretplatili da kasne!* Samim tim svojim kašnjenjem pokazujete da to i nije toliko važna stvar da bi se moralo doći baš točno. Ne želim sitničariti, ovdje poglavito mislim na one koji čak i više od dvadeset minuta kasne i imaju hrabrosti ući u dvoranu za predavanje. Međutim, kad je utakmica u pitanju, onda se zna i po nekoliko sati prije doći. Zaista krajnja devalorizacija studija.

Potom, mogli bismo se o još nekim stvarima upitati (npr. polaganje ispita, o praćenju kulturnh događanja u našem gradu — različite tribine gdje su

studenti zaista rijetki gosti); no, nije baš zgodno sve odjednom iznijeti na vidjelo. Činjenica je da je zaista nešto trulo i da tu trulež treba što prije otkloniti, inače svako odugovlačenje biti će nažalost pogubno.

I na kraju svega, ne bih želio da ovo krivo shvatite da ja hoću neku promjenu (»in capite et in membris«), nego kao upozorenje da zaista nekim zapuštenim stvarima posvetimo više pažnje kako bi krenule na bolje. Ovaj nehaj prema studiju ne vodi ničemu,... Oprostite,... vodi,... i te kako, ali sigurno tamo kamo ne bi nitko želio doći.*

Student teologije

---

*Ovaj sam tekst ponudio uredništvu »Spectruma«. Ono se složilo da je sadržaj istinit, ali je smatralo da nije pogodan za objavljivanje. No, ja mislim da je svaka istina ili bar traženje istine za objavljivanje.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Ante Sekulić: NARODNI ŽIVOT I OBIČAJI BAČKIH BUNJEVACA.** Zagreb, JAZU 1986.
2. **SVETA CECILIJA 1/87.** Časopis za duhovnu glazbu s notnim prilozima. Cijena 600 d. Zagreb, HKD 1987.
3. **KRUH NEBESKI.** Novo izdanje. HKD 1987. Cijena 2000 d.
4. **Josip Badalić: TAJNA JEDNOG ISUSOVCA.** Zagreb, 1986.
5. **Ante Stojić: USUSRET BOGU OBNOVITELJU.** Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1987.
6. **Neven Jurica: U SJENI TRANSCENDENCIJE,** KS, Zagreb 1987.
7. **Veljko Vučetić: PUPOLJAK CRNIH LATICA,** Split 1987.

Kutić u dvorcu Miljani za miljanski meteorit

Članak u »Nedjeljnom Vjesniku« V. Drobnjaka o zagorskim dvorcima pod naslovom »Velika tuga Velikog Tabora« pažljivo sam pročitao, ali nisam stekao dojam da je V. Drobnjak dobar reporter, o kojem piše M. Hanzlovsky. Članak mu je pisan s određenim tonom neshvaćanja sredine, o kojoj piše svoj izvještaj, pa nije ni čudno da nije shvatio vlasnika Miljane, ni njegove kulturne navike.

Posve je sigurno da ovaj člančić ne bi bio nikada napisan poticajem Drobnjakovog izvještaja, da M. Hanzlovsky nije ispravio Drobnjakovu površnost u članku »Istina o Miljani«, objavljenom u čitateljskoj rubrici »Vjesnika« od 14. listopada 1986. On je samo potvrdio moju pretpostavku da je došlo do nesporazuma između Drobnjaka i vlasnika dvorca.

Selo Miljana je poznato u hrvatskoj mineraloškoj literaturi već više od stotinu ljeta, otkada je tamo pao poznati miljanski hondrit. To je bilo 26. travnja 1842. u tri sata popodne. Po procjeni, koju bilježi Kočevar, tada je palo oko 5-6 kg. meteoritnog kamenja, ali je do Kišpatićevog doba sačuvano samo 2,016 grama. Meteoritni komadi kamenja prodajom i zamjenom postali su vlasništvo raznih svjetskih ustanova i muzeja. U Kišpatićevo doba imali su uzorke miljanskog meteorita 27 muzeja i znanstvenih ustanova, pa čak i neki privatnici.

Točno mjesto pada nije jasno zabilježeno, pa tako uz nazive Miljana, Milena i Milana, zabilježeno je i Pusinsko Selo, koje očevidno nije sinonim za Miljanu i ima neko drugo značenje. Možda je Pusinsko Selo mjesto pada meteorita.

O samom padu i očevicima tog pada ne zna se gotovo ništa i po tom se miljanski meteorit razlikuje od slavetičkog i hrašćinskog čiji su svjedoci u literaturi zapisani. Nešto više podataka je zapisano o Kočevaru, koji nije bio očevidac pada, ali ima zasluga u skupljanju komada meteorita i možda baš po njegovoj preporuci gotovo sve je odneseno u Beč, iako je po pravnim propisima pripadalo »Narodnom muzeju« u Zagrebu, čije zbirke su tada opstojale. Sam Kočevar je odnio komad miljanskog meteorita od 2 i 1/8 funte. Zagrebački mineraloški muzej ima danas oko 71 gram miljanskog meteorita.

To su uglavnom svi najvažniji podaci o miljanskom meteoritu. Kemijski sastav nije naveden u Kišpatićevom djelu (Rude u Hrvatskoj), a petrografski je zastario i nesiguran, kao što je nesigurna kemijska analiza hrašćinskog meteorita. Taj postupak potpuno je u skladu s bečkom politikom zapostavljanja hrvatskih narodnih interesa u doba monarhije.

»Dobro je«, kako to M. Hanzlovsky piše, »što je dr. F. Kajfež obnovio miljanski dvorac i što uređuje prostor za galeriju slika« i nitko ne treba imati baš ništa protiv toga, ali bilo bi dobro, da u tom prostoru nađe neki kutić i za miljanski meteorit. Možda je to baš po svojem imenu zaslužio.

Teško je sugerirati dr. Kajfežu da nabavi komadić toga meteorita, jer je to vrlo teško izvodljivo, ali ne bi teško bilo prikupiti sve pisane podatke o miljanskom meteoritu i urediti u dvorcu neki kutić za sjećanje na taj povijesni događaj. Neki od njih se mogu naći u Zagrebu u »Sveučilišnoj knjižnici«, ali za podatke o padu potražiti članke u bečkim novinama i časopisima, kao što je Wiener Zeitung i Annalen der Physik und Chemie. Naši stručni članci o tim meteoritima gotovo ne opstoje, jer nema materijala na kojem bi se moglo

izvesti neko istraživanje, a ono malo što ga obično ima mineraloški muzej, nije dovoljno za tu svrhu. To je uglavnom i najvažniji razlog što su naši meteoriti nepoznati našoj javnosti, pa je radi toga bilo potrebno napisati ovaj članak.

Ako usprkos tomu dr. F. Kajfež ima već možda gotov svoj nacrt uređenja meteoritne postave, onda ovaj članak neka služi kao potpora tom nastojanju. Možda iz Mineraloškog muzeja u Zagrebu kritički sud o tom prijedlogu, jer se u njihovoj zbirci nalazi izložen uzorak miljanskog meteorita, ali to ni u kojem slučaju ne isključuje mogućnost postave po tipu nekog zavičajnog muzeja.

Turizam sigurno neće imati ništa protiv tog prijedloga, a možda pokaže za njega i zanimanje, kao što je to bilo kod uređenja pećine Hušnjakovo kod Krapine.

Ivan Klasnić

Najstarija visokoškolska ustanova u Hrvatskoj

Nedavno je u »Zadarskoj reviji« (br. 1-2/1987) Stjepan Krasić, dominikanac, profesor povijesti na Papinskom Sveučilištu Sv. Tome Akvinskog (Angelicum) u Rimu, objavio raspravu pod naslovom »Filozofsko-tehnološki studij dominikanskog reda u Zadru (1396—1806)«. Iako se iz samoga naslova ne može uočiti njezina važnost, ipak je riječ o najstarijoj visokoškolskoj ustanovi ne samo u Dalmaciji nego i u Hrvatskoj uopće, pa i šire. Autor veoma argumentirano i dokumentirano opisuje njezine početke, razvitak, rad i ukinuće uspostavom francuske vlasti u Dalmaciji.

Da shvatimo značaj toga studija u Zadru potrebno je sjetiti se da je on ustanovljen daleke 1396. godine te da je g. 1553. stekao pravo podjeljivanja doktorskih naslova. Autor navodi imena 65 dominikanaca koji su nakon spomenute godine stekli naslov doktora teologije. Budući da se radilo o tzv. generalnom studiju, imali su ga pravo pohađati studenti ne samo dominikanske provincije Dalmacije nego i studenti ostalih provincija, pa čak i svjetovnjaci. Osim domaćih studenata pohađali su ga studenti također iz Italije, Njemačke i Poljske. Sudeći po činjenici da je naslove bakalaureata i doktorata odobravao senat Mletačke republike i generalni providur u Zadru, čini se da je ovaj filozofsko-teološki studij imao pravo javnosti, jednako kao što ga je imao generalni studij dominikanskog reda u Padovi koji je kao teološki fakultet bio sastavni dio tamošnjeg sveučilišta.

Iz svega rečenoga proizlazi da se radi — priznajmo iskreno — o prvorazrednom znanstvenom otkriću koje početke visokog školstva u našim krajevima pomiče znatno u prošlost. U tom smislu dovoljno je spomenuti da je pavlinska akademija u Lepoglavi, koja je do sada smatrana najstarijom visokoškolskom ustanovom u Hrvatskoj, imala svoju filozofiju g. 1656, a teologiju 1683, dok je prvi doktorat podijelila tek g. 1715. U svjetlu ovog novog otkrića trebat će, u svakom slučaju, revidirati naše dosadašnje spoznaje o počecima visokog školstva u Hrvatskoj pa i na Balkanu.

Tomo Vereš

U vezi sa »Zimskom bilješkom«

Mada sa znatnim zakašnjenjem, s posebnom sam pozornošću pročitao članak »Nakon 'zimske bilješke'« a u vezi s raspravom između T. M. i autora članka »Nekoliko podataka o našem jeziku iz arhiva Dubrovačke Republike«. Kako je sama tema pobudila veliko zanimanje, to me je ponukalo da vam se obratim s ovim prilogom u nastojanju da u skladu sa svojim znanjem i umijećem doprinesem bar malo razjašnjenju pitanja, »kojim su jezikom govorili i pisali stari Dubrovčani?« Ako ovo moje razmatranje bude vrijedno i podobno. vi ga i objavite.

Budući da nisam do sada prekapao po arhivu Dubrovačke Republike, a tko zna da li ću se u toj prigodi ikada i naći, to sam se poslužio onim što je svakome dostupno a to je: građa iz bogate stare dubrovačke književnosti kao i stručna literatura koja je obrađuje pa na tom i temeljim svoj pristup cijelom problemu.

Kako tvrdnja da je u »romanskom Dubrovniku pobijedio srpski jezik«, djeluje paradoksalno i gotovo kao ne moguće s obzirom na današnje pretežno hrvatsko pučanstvo i hrvatski karakter Grada, moram odmah na početku istaknuti i poći od dvije činjenice: kao prva, do sada je nepobitno dokazano da su »čakavci-ikavci« tvorili najstariji slavenski sloj u Dubrovniku, druga, svi se slavenski jezikoslovci (lingvisti) slažu i o tom nema spora da je čakavski dijalekt (narječje) pa i ovaj ikavskog tipa, dijalekt hrvatskog jezika, upravo najstariji njegov dijalekt.

Eto, na tom dijelaktu se je začela stara dubrovačka književnost, na njemu su napisani i prvi do sada na dubrovačkom tlu pronađeni umjetnički stihovi nepoznata pjesnika iz 1421. godine, koji ovako glase:

»Sad sam ostavljen
srid morske pučine
valovi moćno b'jen
dažd dojde s visine
Kad dojdoh na kopno
mnih da sam...«

Ali ni ti stihovi zabilježeni na starom carinskom statutu, nisu najstariji. Oni se nadovezuju na još stariju glagoljsku i čakavsku duhovnu poeziju, na tradiciju starih »pisnika« i »začinjavaca« te na bogatu pučku liriku.

Na toj podlozi su počeli i nastavili stvarati svoja djela i prvi poznati dubrovački pisci ŠIŠMUNDO (Šiško) MENČETIĆ (1457—1527) i DŽORE DRŽIĆ (1461—1501) što se očituje iz samih naslova njihovih pjesama: »Zač skrivaš svoj obraz od mene, cvite moj«, »Prilipi moj javor, zač mi tač povenu«, »Misal mi zanosi«, »Povazdan ja plačem«, ili ovaj izvod (stih):

»Blaženi čas i hip najprvo kad sam ja
vidil tvoj obraz lip od koga slava sja« (Š. Menčetić)

Još jače je čakavski obojen jezik Džore Držića što se lako opaža u riječima: ča (što), zač (zašto), krozač (krošto), onda u rimama: »protarnu-neharnu«, »uzcarni-neharni«, »neharnu-svarnu«, »tarpe-vape«, kao i srokovima: »prolitje-cvitje«, »kosi-unosi«, »pribili-vili«, što potvrđuju još živi čakavski akcent. Isto je i s epitetima: »lipša neg prolitje«, »rumen cvit«, »kruno pridraga«, »cvitak prid mrazom«, »perena strilica«, »nika bez imena mlađahta gospoja«, onda ovaj izvod: (stih):

»nisu pisni za me, ner za one vile
ke su zlate prame okol glave svile«

Pa naslovi pjesama: »Ptica zvezana govori vili«, »O vrime čestito«, »List od divojke svome vireniku«, »Pridrago sej lito«, te »Grem si grem« iz Dublinskog rukopisa iz koga je i pastorala »Po vas dan minuti hodih«, poslanica nepoznatom Sladoju iz Stona.

Međutim, dalji razvitak nije potpuno išao tim tokom jer se u slijedećih generacija postepeno opažaju znaci i obilježja štokavsko-ijekavskog narječja što se unosi sa strane, koje će u dugotrajnom kulturno-povijesnom procesu i prevladati a može se pratiti kroz rast dubrovačke književnosti. Koliko je taj proces sporo tekao, vidi se kod pisaca njenog zlatnog doba (renesanse i baroka) sa snažno izraženom ikavicom uz znatne elemente čakavice. Prisutno je to i u djelima najvećeg od njih, Ivana (Dživa) Gundulića (1589—1638) u čijem velikom epu »Osman«, 200 godina nakon početka dubrovačke književnosti još polovicu riječi čine ikavski oblici a nalazi se i dosta tragova čakavskih. A Bartol Kašić sa otoka Paga, pisac prve hrvatske gramatike, boraveći 1612—1613 godine u Dubrovniku spominje u svojim izvješćima da žitelji sela u okolici govore ikavicom (koja se do danas održala u imenu sela Pridvorje a bolji poznavaoci tog kraja bi sigurno pronašli više toga).

Pisci tadašnjeg Dubrovnika kao jedine posve slobodne oaze u nizu sličnih duž naše jadranske obale, održavaju žive veze s onima u Kotoru, Korčuli, Hvaru, Splitu, Šibeniku i Zadru, gradovima preostalim, neosvojenim od Turaka ali pod mletačkom vlašću. Dopisuju se, šalju jedan drugom poslanice, posjećuju se i tvore jedan kulturni krug. Zajednički proživljavaju i ćute ono što i svi ostali: strepe nad teškom sudbinom našeg naroda, tuže nad rasulom hrvatske zemlje, cvile nad propašću bašćine, jadaju za starom slavom, hrabre na primjerima uspjelog očajničkog otpora a vesele i ushićuju ponekom pobjedom održavajući u sebi i sunarodnicima nadu u oslobođenje.

Dok su mahom zaneseni idejom Slovinstva za koje misle da su mu Providnost Božja i povijest namijenili odlučujuću ulogu u protjerivanju turskih zavojevača, mnogi od tih pisaca su sasvim svjesni i posebnosti imena svoga naroda i jezika kojega nazivaju — *hrvatskim* a što su spontano isticali na stranicama svojih djela, navlastito u rodoljubnim pjesmama. Navodim imena onih u kojih je to najjače došlo do izražaja:

Mavro Vetranović Čavčić (1482—1576)

U pjesmi upućenoj, *»travnoga dan tretji 1539, Petretu Hektoroviću«* govori o nepoznatoj Hektorovoćevoj dvanaesteračkoj poeziji, spominje »leut, kolijenca sve ostale »Dalmate« nego i »sve Hrvate skupivši jednoga«.

Nikola Nalješković (r. početkom 16. st. umro 1587. god.)

U njegovim poslanicama dolazi do izražaja ljubav za jezik te dubrovačko i šire narodno rodoljublje. U poslanici Hvaraninu Hortenziju Bartučeviću veli:

»Hortenze pošteni, slavo svih Hrvata,
pravo ti zlameni ime trak od zlata.«

»Sve Hrvate« spominje i u poslanicama Hektoroviću i Korčulaninu Ivanu Vidaliju. Ovom potonjem u poslanici 1564. godine kaže:

»Tim narod Hrvata vapije i viče
da s kruna od zlata, kojom se svi diče«

Vidali mu na isti način odgovara poslanicom »u 1564. na 9. dečembra« slaveći ga:

»Časti izabrana, Niko i hvalo velika,
hrvatskoga diko i slavo jezika.«

da poslije hvale Nikoline poezije prijeđe i na hvalu njegova rodnog grada:

»Dubrovnik grad svitli i slavan za dosti...
Svuda ga jes puna slava, svud on slove,
Hrvatskih ter kruna gradov se svih zove.«

Antun Bratosaljić Sasin (1518—1595)

U epskom spjevu »Razboji od Turaka« koje odiše rodoljubljem raduje se pobjedama nad Turcima slaveći »Nadaždina« koji »isiječe s malo tisuć Hrvata svu vojsku u peče«, ili bana Tomaša (Toma Bakač — Erdědi) koji ih »tisuću pomlati«. U spjevu su opjevane borbe od 1593. godine i poraz Hasan-paše pod Siskom. On pjeva knezove i bane »slavne Ugričiće« i »hrabrene Hrvate«.

Dominko Zlatarić (1558-1613)

Vrlo obrazovani pjesnik i prevodilac svoga doba. U prijevodu »Aminte« vezuje se za tradiciju pa često rabi čakavske oblike (zamjenica »zač«). Sofoklovu je *»Elektru«* kako i sam kaže u posveti Jurju Zrinskom, preveo s grčkog (»Stavih se zatijem s jednakom požudom učinit Hrvatsku Grkinju Elektru Sofoklovu«). On to ističe i na naslovnoj strani tog prijevoda tiskanog u Veneciji 1597. godine. U sred podugačkog naslova među ostalim stoji i redak u kom piše »Iz većih tuđih jezika u *Harvackii* složene«. Pri tom se opaža umetanje slova »a« ispred »r« u prvom slogu riječi »Harvackii« a isto je i s riječi »smart« u spomenutom naslovu što ne pripisujem nedorađenosti ondašnjeg pravopisa, već je karakteristika starog čakavskog govora u kome se to »a« i izgovaralo što se još i sada može ponekad čuti na otocima srednje Dalmacije, sačuvano u arhaičkom obliku kao: p(a)rst = prst, k(a)rst = krst, k(a)rv = krv, sm(a)rt = smrt, tv(a)rd = tvrd, p(a)rvi = prvi, itd. Zlataričev jezik inače vrvi od stare čakavske ikavice kao naprimjer u ovom *»Zač imat lipo je«*, *»Otkli sam ovdi ja u tuđoj strani«*. U pjesmama *»Sve na svit prohodi«*, *»Toli je čes moja pritužna«*, ili u stihu:

»O gizdavi gospodine,
ki pod sobom gledaš zvizde.«

147. NASLOVNA STRANICA ZLATARIĆEVE »ELEKTRE« (1597.).

Vladislav Minčetić (1618—1666)

Pisac »Trublje Slovinske« poeme u kojoj se hvali i veliča junaštvo hrvatskog bana Petra Zrinskog i slavi borba Hrvata protiv turske najezde. U skladnoj, poznatoj i puno puta citiranoj strofi, on veli:

»Od ropstva bi davno u valih
potonula Italija
o hrvatskijeh da se žalih
more otmansko ne razbija«

Ako je istinita postavka da su djela pisaca samo odraz vremena, društvenih i političkih prilika kao i duha narodnog, onda se po tom u slučaju starih dubrovačkih pisaca može utvrditi i naziv jezika kojim su se služili oni i njihova čitalačka publika pa makar ga izričito i ne spominjali. Nazire se pripadnost hrvatskom u ovih:

Sabo Bobaljević Mišetić (1530—1585)

Njegova *»Jeđupka«* ima razmjerno dosta čakavskih stihova.

Horacije Mažibradić (1566—1641)

I kod njega nalazimo elemente čakavske tradicije, zamjenica »zač«, ciganku u svojoj »Jeđupki« naziva »znahorica«.

Frano Bobaljević Kuk

Od njega je ostalo sačuvano »Skazanje troje užežene«. Sam naslov upućuje na vezu sa čakavskim prostorom na kom su i nastala mnoga »skazanja«.

Ivan Gundulić (1589—1638)

Tvorac nekoliko uspjelih djela među njima i herojskog spjeva »Osman«, posvećen poljskom kraljeviću Vladislavu a nastao povodom pobjede Poljaka nad Turcima u bojevima kod Hoćima 1621. godine. U V. pjevanju tog junačkog epa uz tako česte ikavske oblike kao i elemente čakavštine, u prvoj strofi nalazi se stih *»kad s tisuću tisuća se«*. O, je li veliki pjesnik pred 350 godina mogao i slutiti da će danas neki, toj staroj hrvatskoj i općeslavenskoj riječi, njemu očito dragoj »tisući« nijekati legitimitet i osporavati pravo na opstanak u našem suvremenom standardnom jeziku!?

Ivan Bunić Vučić (1592—1658)

Istaknuti liričar baroka. Jezik mu se može razlučiti kad ga predstavimo dvjema strofama:

»U primilu
vašem krilu
snježani se put nahodi
u ljuveni
raj žuđeni
smionu miso ki dovodi.«

»Svrnite, jaoh, svrnite
istoke tej čestite
na moju mlados
ka inu rados
viku ne gleda
nego s pogleda
ki zimno moje bitje
obraća u prolitje.«

Iz njih izbijaju čakavsko-ikavske riječi: *»primilu«*, *»nahodi«*, *»ki«*, onda srok *»bitje-prolitje«*. Iz njih još izbijaju kao mladice iz starog debla što još potpuno ne prihvaća navrnutu novu sortu, i to u doba najvećeg uspona stare dubrovačke književnosti.

Petar Kanavelović (1637—1719)

Korčulanin, koji je preko svoje dvije ženidbe s Dubrovkinjama i čestim boravcima bio trajno vezan za Dubrovnik, U *»Sužanjstvu srećnom«*, svoje je

junake uklopio u zgode hrvatsko-ugarske povijesti. Kao i drugi naši ljudi onog doba sa simpatijama je pratio borbu katoličke, slavenske Poljske protiv Turaka, pa je tako ispjevao panegirik poljskom kralju Janu Sobjeskom, pobjedniku nad Turcima pod Bečom 1683. godine. Poljski mu je kralj zahvalio 1687. god. po čem se vidi koliko se u Poljskoj držalo do te pohvalnice.

Ignac Đurđević (1675—1731)

Značajni pjesnik starog Dubrovnika. Glavna su mu djela: *»Pjesni razlike«*, *»Uzdasi Mandaljene pokornice«*, *»Saltjer Slovinski«* i *»Suze Marunkove«* u kojima su ponegdje još nazočni čakavsko-ikavski oblici riječi: *»diklica«*, *»prid«*, *»pristrašen«*, *»priljepo«*, *»prikorisno«*, onda *»spila«* pa pridjev *»slovinski«*.

Anica Bošković (1714—1804)

Malo poznata pjesnikinja, sestra slavnog Ruđera Boškovića. Napisala je više djela pobožnog sadržaja od kojih izdvajam: *»Pastirski razgovor varhu porođenja Isusova«* nastalo 1757. godine i *»Razgovor o propetom Jezušu«*. Već sami naslovi svjedoče o žilavosti čakavštine na dubrovačkom tlu koja se u nekim izrazima *(»varhu«, vrhu, nad ili pred)* održala i živjela isto toliko dugo koliko i sama Republika. A ime Jezuš što se tako, donedavno moglo čuti i u drugim našim predjelima govori o srastu sa hrvatskim narodnim bićem u sferi duhovne kulture.

Marko Bruerević (1765—1823)

Posljednji pjesnik starog Dubrovnika. Porijeklom Francuz a naturalizirani Dubrovčanin, sin francuskog konzula Renéa Charlesa Bruerea Desrivauxa. Kao dječak došao u Dubrovnik 1772. godine, vrlo brzo se uživio u njegovu sredinu, zavolio ljude i prihvatio njihove običaje kao i naš jezik koji je naučio brzo i zadivljujuće dobro, tako da se na njemu dosta rano i uspješno ogledao u književnom radu, u dramama i pjesmama. Posebno treba istaknuti one koje je pisao ponesen rodoljubivim osjećajem i privrženošću svojoj novoj domovini u čemu je mogao služiti kao uzor ondašnjim rođenim učenim Dubrovčanima, koje kori što pišu na latinskom i talijanskom a zanemaruju svoj jezik na kom imaju tako staru, bogatu i blistavu književnost. Jedna njegova pjesma počima ovako intonirana:

Ti koji dni traješ i noći knjige promećeš,
pomnjivo tražeći slovinskoga naroda slave
bil' uzrok men' po sreći dokazati znao
s pivnice jer svatko do glasovitog Pregata
slavne bi se slatko hrvatske odrekao starine?
Jer čupa od župskijeh do najponosnije vladike
stidi se svak jezik slovinski čisto govorit?

Bliži se kraj stare slobodne Republike, štokavsko-ijekavski još nije sasvim prevladao u jeziku a piščeva spoznaja o njemu je ipak jasna. Jer, kad Bruerević kaže »slavne bi se slatko *hrvatske* odrekao starine«, onda se to prvenstveno odnosi na djela svih prethodnih generacija pisaca, u kojima je taj jezik stoljećima sazrijevao da bi usavršen i oplemenjen bio predan u nasljeđe mladim

naraštajima, onima koji dolaze. Iz golema, dragocjena na njemu nastala književna blaga, iz te hrvatske starine on (B) je crpio i upotpunio znanje »slovinskog« jezika, osposobio se i nalazio poticaj da se i sam na njemu pisanom riječi izrazi.

Bliske, nerazdvojne spone s hrvatskom starinom spajale su ne samo Bruerevića i pisce »Trublje Slovinske« i »Saltjera Slovinskog« već i sve druge što su pridjev »slovinski« rabili isključivo u izvornom ikavskom obliku a koliko mi je poznato u tom obliku se je on pretežno, ako ne i jedino javljao u govornoj i pisanoj jezičnoj praksi starih Dubrovčana (ne »slovenski) kako ga sada netko hoće krstiti).

Tiskara

Koncem 18. stoljeća dolazi iz Mletaka u Dubrovnik Karlo Antun Occhi te 1783. godine otvara tiskaru za koju u molbi Senatu kaže da će prvenstveno tiskati »djela hrvatskih pisaca«.

Zaključak

O svim dubrovačkim piscima, kako spomenutim tako i o onima koji nisu spomenuti, može se reći da su svojim trudom, marom i žarom utkivajući kroz stoljeća štokavsko-ijekavski u raniju osnovu utjecali da u sretnoj sintezi nastane jedan skladan govor u kom je i pod novim dijalektalnim predznakom održan kontinuitet hrvatskog jezika u Dubrovniku i okolici. Pri tom se ne smije nikada smetnuti s uma da je tu, prva književna riječ potekla iz dobre, stare, naivne čakavske ikavice od koje su svi ti: Menčetići, Držići, Vetranovići, Nalješkovići, Bratosaljići, Zlatarići, Bobaljevići, Mažibradići, Gundulići, Bunići, Kanavelovići, Đurđevići, Boškovići, M. Bruerević i ostali, kao i njihovi sugrađani i potomci im, za sva vremena baštinili svu draž, blagost i mekoću svoga izričaja.

Ljubidrag Jakić

Bibliografija:

Pomagao sam se podacima iz djela i radova, autora: Josip Horvat, *Kultura Hrvatske kroz 1000 godina*, Zagreb 1939. g., M. Franičević, F. Švelec, R. Bogišić, *Povijest hrvatske književnosti 3.* Dživ F. Gundulić, *Osman*, priredio Đ. Körbler, Zagreb 1919. g. *Znameniti i zaslužni Hrvati* 925—925, Zagreb 1925, g. Novinski članci i vlastita opažanja.

Jedni šumom, drugi drumom

U »NINU« od 28. XII. 1986. objavio sam tekst »Pešikanove nejasnoće«. Na taj tekst osvrnuli su se u »NINU« od 18. I. 1987. Ljubiša Bukvić tekstom »Mnogi ne misle kao Ivaštinović«, Veljko Brborić tekstom »Polemika s činjenicama a ne s Pešikanom« i Nebojša Žarković tekstom »Gde su međe«.

Polazeći od shvaćanja da postoji i da treba postojati samo srpskohrvatski jezik (a koji i čiji je to jezik, jasno je), govorili su tako kao da je nedozvoljeno i opasno reći: Hrvat i hrvatski jezik. Njima ništa ne znači činjenica da su hrvatski pisci, na primjer: Marko Marulić, Petar Hektorović, Ivan Gundulić, Hanibal Lucić, Matija Antun Relković, Ivo Vojnović, August Šenoa, August Cesarec, Miroslav Krleža i drugi pisali svoja djela hrvatskim jezikom, a ne srpskohrvatskim, hrvatskosrpskim, odnosno hrvatskim ili srpskim. Pri tome ne vode ni najmanje računa o slijedećem: Hrvati su, kao i drugi narodi u Jugoslaviji, ušli u avnojsku Jugoslaviju zato da sačuvaju svoj nacionalni identitet i svoj hrvatski jezik, a ne da ga izgube.

Na njihove izazovne tekstove odgovorio sam mirno kratkim tekstom »Jedni šumom, drugi drumom«, ali taj tekst »NIN« nije objavio. Evo tog teksta:

»Sa zanimanjem sam pročitao osvrte mojih razgovorljivih kritičara u NIN-u od 18. siječnja 1987. Ali, ostao sam razočaran. Zašto? Zbog toga što su iznijeli poznate stavove i što nisu diskutirali o onome što je za diskusiju. Nisam govorio o tome da li su hrvatskosrpski i srpskohrvatski jezik jedan jezik. Mislio sam na neke probleme koji, u vezi s jezikom, danas i ovdje, dobivaju specifična obilježja. I nešto sam o tome rekao. Međutim, moji razgovorljivi kritičari to zaobilaze i nameću svoj stil igre. Ipak, i pored mnogo izrečenih riječi ostaju problemi koji se ne mogu brisati ni spužvom ni sunđerom, i za koje bi trebalo potrošiti mnogo tinte i mastila da ih opišemo.

Pustimo narode i narodnosti da govore i pišu svojim jezikom, bez uplitanja i korektorskog savjetovanja, bez nametanja vlastitih stavova drugima. To je svima u interesu.«

Jakov Ivaštinović

DRUGA POLOVICA ZAGREBAČKE KAZALIŠNE SEZONE 1986/87.

1. HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE

U trećoj svojoj drami pod naslovom HOMO NOVUS (izvedena je u Kazališnom klubu HNK) glumac i dramatik *Amir Bukvić* »zagazio« je u modernističke vode apstrakcije, svojevrsnog simbolizma i hermetizma, nastojeći u toj formi dati stravičnu viziju tehničkim napretkom omogućenog automatizma »novog čovječanstva« bez duše. Dvoje ljudi — Il i Ela — lomi se i trza u svojim strahovima i osluškuje namjere nevidljive nemilosrdne Sile, sve je mračno i bezdano, niotkuda spasa... »Radnje« u toj drami zapravo nema, egzistira samo dijalog. Pregnantan je i ponegdje predstavlja zanimljivo poigravanje jezikom. Ovakve »filozofujušče« tekstove zaista nije lako »konkretizirati«. Redatelj *Mladen Škiljan* uspio je ipak izvođače »zaposliti«. Bili su to srećom vrsni glumci: *Pero Kvrgić* i *Koraljka Hrs* proživljenom su igrom održali dokraja pažnju publike. TV-glasove »dali« su *Melanija Duganđžić* i *Miro Šegrt*. Scenografija i svjetlosni efekti *Aleksandra Augustinčića*, kostimografija *Ljubice Wagner* i glazba *Igora Savina* od velika su udjela. U šarenom mozaiku kazališne sezone i eksperimenti nalaze svoje mjesto.

* * *

Glasovita MASKARADA *Mihaila Jurjeviča Ljermontova*, u piščevoj domovini za njegova života višekratno zabranjivana (pa ju je nakon nastanka dvaput prerađivao), izvedbom na pozornici HNK u Zagrebu u svakom je pogledu dostojno prezentirana. Svi elementi predstave — od režije i glume do opreme scene i kostima — stopili su se u skladnu cjelinu i rezultirali velebnim, blistavim kazališnim događajem kojemu se malošta može prigovoriti.

Redatelj *Božidar Violić* po svojim je kvalitetama zaista bio pogodna osoba da stane na čelo ovako zamašna pothvata. Nadahnute svoje zamisli ostvario je promišljeno i okretno, sve je »niti« čvrsto držao u ruci, ostavivši glumcima ipak stanovit »prostor« za slobodno »kretanje«. Upotrijebio je i pokretnu pozornicu i ozvučenje; ovo posljednje nekako je »odudaralo« a nije se ni razumjela baš svaka preko zvučnika izgovorena riječ.

Božidar Boban (kao Arbenjin) u punom sjaju: nesretni romantični »junak«, bivši razvratnik i kockar, spletkom i »sudbinskim« okolnostima pokoleban u svojoj ljubavi prema mladoj supruzi, u njegovoj je interpretaciji »živio« punim intenzitetom, od velikaške nonšalanse i ljubavne nježnosti do duboke mržnje, osvete, kajanja i konačne klonulosti i duševne poremećenosti. *Alma Prica* u ulozi Nine profinjenom je igrom utjelovila svu dragost i milinu istinske ljubavi mlade i čestite žene, bol zbog muževih sumnji i golemu prepast kad spozna da ju je otrovao. Pred ovom mladom i nadarenom glumicom sigurno je lijepa budućnost. *Ivica Jončić* (glumio je kneza Zvijezdiča) nije se, doduše, sasvim »srastao« s kostimom a i kretanje mu bijahu ponešto sapete, no lijepom je pojavom i mladenačkom svježinom djelovao vrlo simpatično. *Spiro Guberina* iskusnim se majstorstvom znao dokraja »stopiti« sa slikovitim kostimom i maskom te izvanredno uspješno ocrtati zlobu i amoralnost mešetara i

spletkara Špriha. *Kruno Šarić* karakterističnom je gestom, ugodnim glasom i vrsnom dikcijom, prostudirano a istovremeno posve jednostavno i prirodno, uobličio okorjelog kartaša i Arbenjinova prijatelja Kazarina. *Veri Zimi*, odličnoj glumici izrazite srdačnosti i bujnog temperamenta, uloga »usudne« baronese Stral kao ni »stihovani« govor očito nisu odgovarali. *Tomislav Rališ* potrebnom je tajanstvenošću obilježio pojavu Neznanca. *Dušan Gojić* (Arbenjinov sluga) i *Višnja Kiš* (Ninina služavka) iskoristili su u potpunosti šansu svojih malih uloga dok je *Ljudevit Galic* (knežev sluga) i opet »iscizelirao« zgodnu, dopadljivu minijaturu čistih i jasnih obrisa. *Mirko Švec* (liječnik), *Branko Bonacci* (činovnik), *Zvonko Strmac* (domaćin), *Ivo Kadić*, *Ivica Katić*, *Amir Bukvić*, *Rene Medvešek* (kartaši), *Melanija Dugandžić*, *Dubravka Gall* (gospođe), *Tanja Vrvilo* (gospođica), balerine, baletani i statisti (kao gosti na balu i lakaji) sigurno su i uigrano dali svoj prinos živosti zbivanja.

Impozantna i ukusna scena *Drage Turine*, raskošni kostimi (u rasponu od bjeline do crnine) *Diane Kosec-Bourek* i *Ike Škomrlj*, inventivne maske *Zlatka Boureka* i *Branka Borovčaka*, dotjerana koreografija *Jurja Mofčana* (na glazbu Arama Hačaturijana) i majstorska rasvjeta *Aleksandra Augustinčića* također su vrijedni divljenja i punog priznanja. Prilog općem uspjehu dali su i glazbena suradnica *Vesna Šir* kao i asistent redatelja *Borna Baletić*. Prijevod *Jure Kaštelana* teče glatko i o njemu će se vjerojatno čuti i riječ mjerodavnih stručnjaka. Morat će ga, dakako, usporediti i sa »starim« prijevodima Tomislava Prpića (drukčija — prvotna? — verzija) i Gustava Krkleca.

* * *

Pozdravljajući odluku Drame HNK da nam — makar na »mala vrata«, tj. na Sceni »Moša Pijade« — predoči jedno djelo naše dramske baštine (ona je, istini za volju, ipak znatno opsežnija od svojedobnog Krležina škrtog izbora) valja ujedno odati puno priznanje *Sanji Ivić* i *Krešimiru Dolenčiću*, mladim ljudima koji su u HIPOKONDRIJAKUŠU ILITI MISLI-BOLESNIKU s repertoara starog zagrebačkog »črnoškolskog« kajkavskog kazališta otkrili dovoljno elemenata da i u naše dane bude scenski prikazan. Oni su ga, doduše, »spredelali«, no sjaj njegove bujne, sočne i dotjerane književno-pučke kajkavske riječi ostao je neumanjen. Po odlično koncipiranoj knjižici što ju je HNK izdalo uz ovu predstavu očito je da su priređivači svome poslu pristupili ozbiljno i odgovorno: temeljito su proučili onodobnu kajkavsku književnost i djela o njoj, savjetovali se s najboljom njezinom poznavateljicom dr. Olgom Šojat itd. U dramsko-literarnom smislu nisu u svemu baš uspjeli, ali su svejedno stvorili podlogu upotrebljivu za kazališnu prezentaciju.

Režija *Krešimira Dolenčića* forsirala je mjestimice suvišnu bučnost i lakrdijašenje: bacanje i »šutanje« predmeta, kreveljenje i »hopsanje« zasjenjivali su brojne »sekvence« domišljatih rješenja i sjajnih glumačkih »numera«.

Glasovno impozantnom *Zvonimiru Zoričiću* (u ulozi starijeg brata Ferdinanda pl. Zadravca) i mladom *Zlatku Ožboltu* (u ulozi sluge Mikiča) Dolenčić je nametnuo koncepciju vulgarne komike i oni su se u tom okviru nastojali što bolje snaći. Likovima mlađeg brata Lasla pl. Zadravca i njegova »norčaka« Hansburštla redatelj je prišao sasvim drukčije: omogućio je njihovim interpretima da se izraze višim oblikom, tj. karakternom komikom. *Danko Ljuština* obiljem je temeljito prostudiranih i nadahnutih pojedinosti lijenčinu i izjelicu Lasla učinio neodoljivo smiješnim; ta njegova nenametljiva, briljantna kreacija

jedna je od najslikovitijih u cijeloj ovoj zagrebačkoj kazališnoj sezoni. Dostojan partner Ljuštini bio je *Boris Svrtan*. Izvrsno maskiran i kostimiran čarom je svoje zdušne igre sjedinio naivnu prostodušnost i lukavu snalažljivost sirotana koji svoju žalosnu »službicu« mora brižno čuvati kako ne bi ostao bez krova nad glavom i tanjura jela. *Željko Duvnjak* (glumio je Šandorova hofmajstora Dobrodeliča) također se istaknuo izazitim smislom za decentnu komiku; vješto njegovo baratanje madžarskim riječima bilo je od posebnog dojma. *Zijad Gračić* (grof Šandor) i *Franjo Kuhar* (Dobrovoljič) živo su i predano sudjelovali u igri dok je *Darko Ćurdo* od »papirnate« (i jedine štokavske) uloge doktora Fausta učinio sve što je mogao. Ne vidim razloga zašto se uloga doktora Ponkracijuša dodijelila glumici; *Koraljka Hrs* bjelinom je kostima i šarmom svoje ljupkosti povremeno smirivala pretjerane kovitlace predstave.

Po zgodnoj zamisli *Ivice Prlendera* (uz pomoć *Ante Serdara*)) scena je smještena pod šator »od crvene svile« a čak je stvorena i djelomice pokretna pozornica. Uspjele živopisne kostime kreirala je *Nina Silobrčić*, svakom liku primjerene maske djelo su *Branka Borovčaka*. »Govorenje« bilo je pod kontrolom *Mladena Kuzmanovića* (koji je uspio da glumci gotovo i nisu griješili u kajkavskom izgovoru); savjetnici za madžarski bijahu *Ištvan Filakovič* i *Lea Tolnai*.

* * *

UJAKOV SAN nije među ključnim romanima *Fjodora Mihajloviča Dostojevskog*, no slikovit je i dobro pogođen prikaz nakaznosti plemićko-građanskog društva u ruskoj provinciji onog vremena kao i ljudske zloće uopće. Komično-satiričan ton piščev također je nemala vrijednost toga romana. Za sadašnju predstavu u Hrvatskom narodnom kazalištu (na Sceni »Moša Pijade«) dramatizirao ga je — prema starom vrsnom prijevodu Ise Velikanovića — *Georgij Paro*. Znamo ga već kao vješta majstora u takvu poslu. Ni ovaj put nije »falio«. Napravio je efektan i »gledljiv« kazališni komad sasvim u duhu izvornika, bez nedorečenosti i nejasnoća. I režija mu je bila »klasična«: predstava čvrsto »stoji«, pregledna je i jasna, svojom živošću i umješnom gradacijom zaokuplja pažnju i s užitkom se gleda.

Lavski prinos takvu ishodu dali su, dakako, i glumci. *Neva Rošić* suverenom je sigurnošću sjajne i iskusne glumice i bogatim registrom svoga glasa svestrano oslikala ne-karakter lukave, gramzljive, prijetvorne i egoistične Marje Aleksandrove Moskaljeve, koja bešćutno terorizira muža slabića a slavohlepne njezine kombinacije važnije su joj od sreće vlastita djeteta. *Ena Begović* s mnogo je miline i proživljenosti prikazala muke čestite i ponosne djevojke, koja za spas ljubljena bolesnog mladića pristaje na majčine smicalice. *Katija Zubčić* uspjelo je naglasila proračunatost i zlobu služavke Moskaljevih pomamljene za bogatim ženikom a *Miljenko Brlečić* uzaludna nastojanja odbijenog i nasamarenog prosca. *Pero Kvrgić* kao knez Gavrilo čudesnom se magijom svoje glume pretvorio u istinski komičnog (a na kraju i tragičnog) ishlapljelog starkelju u kojemu — zbog njegova bogatstva — sve majke pokrajinskog gradića vide ženika i jedinstvenu priliku za svoje kćeri. Njegov se kostim i maska čine na prvi pogled prenaglašenima, ali se na kraju očituje njihova opravdanost: u kontrastu s njima »raskrinkani« ćelav, krezub i protezom poduprt starac biva još tragičniji. Lik muža potpapučara redatelj je »gradio« na vanjskim efektima; *Špiro Guberina* ipak mu je uspio dodati dozu komičnog šarma. U skupini pokvarenih i ispraznih blebetuša i spletkarica posebno su se istaknule *Jelica Lov-*

rić-Vlajki i *Saša Dabetić* no i sve ostale interpretatorke tih uloga — *Marija Paro, Ivka Dabetić, Renata Jurković* i *Mia Begović* — svojom su skupnom igrom (posebno pak »razgolićavanjem« kneza) zapaženo pridonijele slikovitosti zbivanja. U ulozi Griške nastupio je asistent redatelja *Miro Šegrt*.

Puno priznanje zavređuju i *Aleksandar Augustinčić* za ukusan i prikladan scenski okvir, *Ruta Knežević* za blistave, likovima i situacijama primjerene kostime kao i *Branko Borovčak* za izražajne maske. U »opremi« i pripremi predstave uspješan je bio i udio muzičkog suradnika *Zorana Juranića* i lektorice *Đurđe Škavić*.

2. DRAMSKO KAZALIŠTE »GAVELLA«

Uza sve nevolje u kojima se guše naša kazališta njihovi su potencijali još uvijek golemi i kadra su nas darivati izuzetnim i zbiljski velikim ostvarenjima. Jedno su takvo i LUDI DANI u DK »Gavella«. Zaista ingeniozna bila je ideja da se povežu i u jednoj večeri prikažu *Beaumarchaisova* FIGAROVA ŽENIDBA iz osamnaestog i drama *Ödöna von Horvátha* FIGARO SE RASTAVLJA iz tridesetih godina našeg stoljeća. Svaka je od njih bistro zrcalo vremena i nesmiljena analiza njegovih ludosti a susljedno njihovo izvođenje međusobno ih je objašnjavalo te reklo vrlo mnogo i o nama i našim danima.

Redatelj gost *Paolo Magelli* s jednakim je uspjehom uprizorio oba ova za svoja doba klasična teksta. Iako je u prezentaciji svaki »disao« svojim dahom i sačuvao svoja stilska obilježja, Magelli ih je čudesnim umijećem velikog majstora potpuno sjedinio. Glumcima je svoju koncepciju do te mjere približio i nadahnuo ih njome da su je u cijelosti prihvatili te igrali kao svoju. I ta bliska i predana međusobna suradnja jedno je od objašnjenja za golem, nesvakidašnji uspjeh ove predstave. Moram, međutim, reći dva svoja neslaganja s uglednim gostom (s kojim bismo se inače voljeli još mnogo puta »sastati«). Nijemi uvod u »Ženidbu« čini mi se ponešto predugačkim a skidanje maski bez efekta jer su otkrivena lica ostala u polumraku i nisu se razabirala. U izvedbi vidjeli smo obilje (teatarskih, naravno) spolnih akata. Nisu, doduše, bili sami sebi svrhom niti su služili pornografskom golicanju publike, no bez obzira na to ovakvu u suvremenom teatru sve češću i raširenu praksu smatram neukusnom i nedopustivom.

Čitav niz glumaca tumačio je iste likove u oba djela. *Mustafa Nadarević* poznatom nam je svojom vanjskom smirenošću ispod koje ključa živo vrelo osjećaja a po potrebi i gromovi tutnje sasvim »približio« i Figara nahoda i slugu koji se na sto načina dovija kako bi u vrijeme prava prve bračne noći sačuvao za sebe svoju odabranicu kao i Figara emigranta koji se napokon vraća u »domaju« gdje je revolucija zbacila prijašnje gospodare, no služi se mnogim njihovim metodama pa je on nastoji »uljuditi«. *Anja Šovagović* temperamentnom je, srdačnom i efektnom igrom kreirala u »Ženidbi« domišljatu, vragoljastu Figarovu zaručnicu Suzanu da bi se u »Rastavi« premetnula u njegovu suprugu duboko nesretnu što on ne želi da ona postane majkom; pušta ga da ode sam, ali — jer ga voli — ne može odoljeti njegovu pozivu pa mu se vraća i on — jer ne može bez nje — pristaje na njezinu želju. *Božidar Alić* (kao grof Almaviva) najprije izvrstan pustopašni i supruzi nevjerni osioni plemić, onda emigrant koji sve dublje tone u bijedu i apatiju, spoznaje veličinu supruge (ona čini sve da mu olakša breme jadâ) i zato ga teško pogađa njezina smrt — i napokon »povratnik« koji zaslugom Figarova razumijevanja nalazi konačno smirenje. *Helena Buljan* (grofica) jednakom je profinjenošću interpretirala muke stalno varane supruge kao i vjernu požrtvovnost kojom ta supruga pomaže mužu u nevolji. Koliko je samo suptilnosti unijela u rađanje ljubavne grofičine sklonosti prema muževu pažu i u njezino »otrežnjenje«! *Željko Vukmirica* (vrtlar Antonio) očitim je smislom za karakternu komiku briljantno dočarao nepopravljiva pijanca; on nakon revolucije svom zetu »revolucionaru« kreše u brk mnogu gorku istinu. A toga zeta Pedrilla, bivšeg konjušara koji je na grofov mig ropski skakao, a sada je vlast, čistunac, nesmiljeni progonitelj »neprijatelja«, bezdušni i bezglavi nasilnik, nepogrešivo je životno vjerno, s mnoštvom slikovitih i u cjelinu skladno uklopljenih detalja magistralno odigrao *Sreten Mokrović;* stvorio je nezaboravnu kreaciju. U obje su drame sudjelovali još *Ksenija Marinković* kao Antonijeva kći (naglasila je vrlo dobro djevojačku njezinu prpošnost i rezolutnost kad se uda za Pedrilla), *Željko Duvnjak* kao grofov paž Cherubin (upravo sjajan u prikazu mješavine dječačkog neiskustva, dvorskog prenemaganja i velikih ambicija) i kao vlasnik cabareta u emigraciji, *Mladen Budišćak* kao sudac, oficir i policajac (u prvoj ulozi postizao je mucanjem neodoljive komične efekte), *Ante Dulčić* (sigurno odigrane uloge vjetropira i pograničnog službenika), *Boris Svrtan* (okretan u obje uloge: grofičin učitelj clavecina i gost u cabaretu). Kao osoblje u dvorcu, gosti u zimovalištu i plesači u cabaretu vrlo su se dobro snašli *Sanja Kopić, Snježana Vukelić, Sanja Plepilić* i *Mladen Popović*. Neki su pak glumci nastupili samo u jednoj drami. *Nada Subotić* u ulozi prostakuše i napasnice Marceline (silom bi se udala za Figara, a na kraju se sazna da mu je majka) kao da je na pozornicu došla iz života. Liječnika Bartola iz Seville, negdašnjeg Marcelinina ljubavnika i Figarova oca, umjerenim je tonom i lijepom dikcijom prezentirao *Vjenceslav Kapural*. Istaknuli su se i *Predrag Vušović* kao d' Analphabète, *Ivo Fici* i *Vicko Ruić* kao pogranični službenici i *Stevo Krnjajić* kao nasrtljivi ženskar dok je *Slavica Knežević* svojom toplom i prisnom igrom u ulozi babice potvrdila svoje kvalitete i izazvala spontan pljesak u toku izvedbe; izvrsna je bila i kao plesačica u cabaretu. Pitomce dječjeg doma simpatično je odigralo nekoliko djece.

Obje funkcionalne scenografije djelo su *Marine Ćuturilo,* kostimografske zadatke podijelile su i uspješno ih riješile *Doris Kristić* i *Svetlana Vizintin*. Skladatelja bijahu također dva: *Ante Mažuran* i *Ljupče Konstantinov*. Kao redateljev suradnik fungirao je *Krešimir Dolenčić* a kao suradnici za pokret *Marina Petrović* i *Željko Vukmirica*. Beaumarchaisovo djelo preveo je *Vjenceslav Kapural*, Horváthovo *Janko Marinković* (redaktor prijevoda *Zvonimir Mrkonjić*).

* * *

Uz izvedbu svake nove drame *Slobodana Šnajdera* izvjesni kazališno-kritičarski naši »bubnjari« oduševljeno »sviraju« kako je dotičan tekst izuzetno uman, remek-djelo dramske književnosti, revolucionaran obračun (s kim ili s čim?) i sl. a taj naš »najizvođeniji autor« silno hrabar, napredan i velik (ako ne i najveći) dramski pisac na »našim prostorima«. Tako je bilo i uz uprizorenje njegovih DUMANSKIH TIŠINA u »Gavelli«. No bukači su i ovaj put pretjerali. U prvom »činu« te svoje drame Šnajder je — oslanjanjući se na istiniti dubrovački događaj s početka XVII. stoljeća — osudio nasilno tjeranje siromašnih vlasteoskih kćeri u samostan, davši tim konkretnim zbivanjima s našeg tla očit pri-

zvuk općenite tragedije obespravljenosti i degredacije žena. Unatoč mjestimičnim »mutnostima« radnja ovdje teče logično i »nit« joj je primjetna i počvrsta. Piscu valja priznati i vješto inkorporiranje dubrovačkog govora kao i dobro pogođenu atmosferu slavne Republike (gdje, dakako, mnogošta nije bilo onako blistavo ni idealno kako smo u školi učili). »Primiješao« je (premda ne uvijek sasvim uspjelo) i podosta pastorale, tako omiljele u staroj hrvatskoj književnosti. No u drugom dijelu »Dumanskih tišina« Šnajder je zabasao u maglu. I to temeljito i nepovratno. Akteri se odjednom nađoše u suvremenom bordelu (ili cirkusu?), pretvoreni u revolveraše, krotiteljice zvijeri i animir-dame, izvikuju se nekakve revolucionarne parole, »sele« se zatim u doba Napoleonove likvidacije dubrovačke samostalnosti, sve međutim nedovoljno obrazloženo i uglavnom nerazumljivo, ponegdje čak šuplje i prazno.

Redatelj *Želimir Mesarić* vješto je i s nesumnjivim senzibilitetom prožeo zbivanja prvog dijela srhom istinske tragičnosti a i drugi dio učinio je, koliko je god bilo moguće, teatarski efektnim.

Glumci su se — u funkcionalnom scenskom okviru s maštovitim korištenjem svjetlosnih mogućnosti i adekvatnim kostimima *Zlatka Boureka* — »kretali« suvereno: *Helena Buljan* znanim je svojim smislom za paučinasto fino psihološko nijansiranje toplo i proživljeno ocrtala muke nesretne Mare Beneše (sestre Beatrix), *Tonko Lonza* impozantnom je potresnošću predočio patnje ponosna gospara koji žrtvuje voljenu kćer, *Duško Valentić, Vanja Matujec* i *Ksenija Pajić* živo su i istovremeno decentno odigrali Plakira i vile (odnosno sor Angeliku i sor Isabellu), *Boris Miholjević* bio je jednako dojmljiv kao pater jezuit i kao vlastelin i knez dubrovački Gozze dok su *Vicko Ruić, Boris Svrtan, Sven Medvešek, Petra Golubić* i *Ana Mandić* korektno nastupili u manjim ulogama.

Jezični savjeti *Frane Čale* bili su, dakako, od znatne koristi. Kao autor zvučne kulise naveden je *Neven Frangeš*, »scenski pokret« uvježbao je *Miljenko Vikić* a redateljev pomoćnik bio je *Leo Katunarić*.

* * *

Iako je prije svoje u »Gavelli« sada izvedene drame ADAGIO mlada, 26-godišnja autorica *Lada Kaštelan* napisala već jednu kazališnu i dvije radio-drame (sve tri izvedene), meni je ovo prvi susret s njom. Moram odmah reći da sam ugodno iznenađen: radi se, naime, o zrelom tekstu napisanom, osim toga, s očitim osjećajem za zakone i zahtjeve pozornice i s izrazitim smislom za uočavanje »sitnih« no tako karakterističnih obilježja suvremenih »običnih« života; nema u tom djelu nikakvih modernističkih prenemaganja ni muteži, tokovi su mu smireni, sve je u njemu jednostavno, svakodnevno ali tako istinito i duboko dojmljivo. Klasična izobrazba sigurno je Ladi Kaštelan pomogla da odoli zarazi spisateljskih ludosti naših dana. Radujući se od srca ovom njezinom uspjehu ujedno se nadam da će ustrajati na ovakvu putu. Jedino se njime stiže do zvijezda.

Autorica je, dakako, imala sreću da se uprizorenja njezina teksta prihvati majstor kalibra *Božidara Violića*. Taj vrsni redatelj (ovaj put i scenograf) uspio je prostornim prožimanjem dvaju stanova još čvršće povezati i ispreplesti sudbine dviju majki, njihovih kćeri i jednog muškarca. Znao je isto tako umješno dočarati trpko ozračje razorenih brakova, rastava, njihova odraza na psihu djece, traženje sreće u mijenjanju žena i muževa.

Glumački tim — prvorazredan. *Nada Subotić* oblikovala je Vesnu, zrelu ženu i po njezinu uvjerenju dobru majku (rastala se od »nemogućeg« muža i oca svoje kćeri, preudala se i taj je muž sada zbog druge žene napušta), potpunom suživljenošću, decentno i magistralno. Svaka se njezina riječ, svaki pokret, svaki trzaj lica »gutao« s napetom pažnjom (što, naravno, postižu rijetki, samo doista veliki glumci). Vesninu kćer Maju, trudnicu pred porodom, naoko površnu brbljavicu a zbog roditeljske rastave zapravo traumatiziranu osobu, srdačnom, prisnom i slikovitom svojom igrom *Biserka Ipša* učinila je posve životno vjernom. *Vlasta Knezović* sočnom je paletom svoga temperamenta oslikala nemire i bojazni zaljubljene žene koja pred kćerkom krije svoju »vezu« i obuzeta je užasom kad kći pobjegne od kuće. *Marina Nemet* uvjerljivo je dočarala strahove i komplekse pametne i mile djevojke: uvijek je živjela samo uz majku, a sad je došao netko s kim bi je morala podijeliti. I napokon *Ljubo Kapor* kao Vesnin bivši a Zorin budući suprug. Toga čovjeka u »međuvremenu«, nekim nitima vezanog za bivši dom a još neuklopljenog u novi, njegove dileme i lomove, njegov razborit i čestit odnos prema Zorinoj kćeri Kapor je prikazao izvanredno uspješno, potvrdio svoje izuzetne i od teatra kojemu pripada premalo iskorištene mogućnosti te ostvario jednu od svojih dosad najboljih uloga.

Zamjetna je bila i suradnja kostimografkinje *Đenise Medvedec*. Sliku je »narisala« *Višnja Tamhina-Konjhodžić*. Popratna glazba W. A. Mozarta vrlo je prikladno nadopunjala atmosferu zbivanja.

3. KAZALIŠTE »KOMEDIJA«

Plodna trojka *Senker-Škrabe-Mujičić* za svoj noviji »mučki igrokaz« TRENK ILITI DIVIJI BARON ILITI -ILITI MOŽE LI HRVAT DON JUAN̈OM BITI kaže da je iz berbe 1984/85. a flaširan 1986/87. »Kao takav« plasiran je na zagrebačku kazališnu tržnicu zaslugom »Komedije«. Autori su i ovaj put ostali dosljedni sebi: tema je historijska, no nije im do historijskih fakata; obrću ih po svome, ustaljene predodžbe o minulim vremenima i znamenitim ljudima temeljito »tumbaju«, svemu se pomalo rugaju. Tekst je živ, s mnogo reminiscencija iz stare hrvatske književnosti i aluzija na naše suvremene prilike, s obiljem jezičnih kalambura, pun duha ali i dobrano »mastan«. (U vezi s ovim posljednjim karakterističan je propagandni »štos« kojim je »Komedija« popratila predstavu: nije za ljude »slabih živaca i jakih moralnih principa« niti za osobe mlađe od 18 godina. Time su i ruke oprane, zar ne?)

Režijom ove teatarski vješto sročene burgijade *Radovan Marčić* definitivno se potvrdio kao sposoban, vješt, nadaren i maštovit redatelj. Predstava mu ni časak ne gubi na tempu, bujna je i slikovita, brojna duhovita rješenja i iznenađenja (guske na vodi, vožnja u čamcu, rubljenje glave, Trenk na »konju« itd.) izmjenjuju se u neprekinutom nizu. Na lascivnostima pak Marčić je na žalost upravo insistirao, ne zazirući ni od uprizorenja nekolikih (markiranih) spolnih općenja.

Izvedba je bila i prava parada sjajnih glumačkih ostvarenja. *Veronika Durbešić* dokraja je, bez ostatka, iskoristila sve mogućnosti dviju svojih uloga: efektno i zdušno interpretirala je obijest i okrutnost grofice Ilonke Nadraszi da bi kao Kata Mlinarich, »kći mlinara Sime iz Kukujevaca na Pakri« zaigrala svim svojim bićem i čudesnom snagom te ostvarila kreaciju neviđene živosti. *Đurđa Ivezić* bila je također odličan tumač razuzdanosti prostakuše Mande Ugostich, »žene krčmara Grge, vlasnika svratišta 'K krajiškom graničaru'« kao i »fine« zagrebačke gornjogradske dame, »milostive« Hildegarde Kleinbürger. Caricu Mariju Tere-

ziju autori su zamislili kao nimfomanku i *Dubravka Ostojić* potpuno je »ušla« u takvu njezinu »kožu«. »Nuzljuba caričina negdašnjeg« a sada prisnog pouzdanika kancelara Luju Königsecka s mnogo je smisla za komičnu karakterizaciju uspješno uobličio *Otokar Levaj*. *Mladen Vasary* kao pandur Pavao Poslušny, Trenkov posilni, stavio je »u pogon« sve svoje umijeće izvornog komičara, majstorski je oblikovao prostodušno-lukavog pučanina, bio je movens cjelokupnog zbivanja i nosilac »naravoučenija«: govorio je, doduše, više lalinski nego slavonski, no dosljedno i sočno. *Vili Matula* svojevrsna je atrakcija ove predstave: izvanredna sposobnost transformacije omogućila mu je da s uspjehom odglumi četiri uloge. Izvrsno se snašao kao »pustaija« i »arambaša« Vidoe Kostreš, pandurski dezerter Pantelija Pavunović i dragun Eustahije Proburazović no u ulozi patra Ignatija Crnohaljicha, neobično vješto »pretvoren« u patuljka, svojim je nepogrešivim narodskim kajkavskim izgovorom i smišljenom glumom izazivao salve smijeha i dokazao se kao komičar velikih mogućnosti. *Mladena Dervenkar* (guščarica — »nahod-divojče iz Pasikovacah« Marica Peradović) vrlo se dobro uživjela u lik priproste seljanke i u situaciju kad ona zbog otete časti vapi za osvetom. Po »odredbi« autorâ Trenk je profinjen, načitan, filozofskog duha, zanosni štovatelj »uzvišene vladarice«, protivnik nasilja; glasine koje se u suprotnom smislu o njemu šire plod su protivničkih podmetanja i želje njegovih podčinjenih da im gospodar bude pobijica na strah i trepet svima. U općem kovitlacu radnje takav pomalo pasivan lik *Ljubo Zečević* proživljenom je igrom i dotjeranom dikcijom učinio ipak dovoljno prisutnim i zamjetnim.

Izvedba je »prošarana« svirkom, pjesmom i plesom. Melodiozne i efektne glazbene »brojeve« s prizvukom starinskih naših popijevki skladao je *Pero Gotovac*. On je i dirigirao uigranim »Komedijinim« orkestrom. Šteta je što se u skladnom pjevanju zbora (zborovođa *Branko Starc*) nije razabirala gotovo nijedna riječ. Pjevali su i glumci (korepetitor *Predrag Vasić*). Plesove su dopadljivo izveli *Romana Hrle, Branka Higrec, Eden Mišljanac* i *Mario Bregar*.

Domišljata, duhovita i funkcionalna scenografija *Dinke Jeričević*, adekvatni i »razigrani« kostimi *Danice Dedijer* i markantne maske *Merime Đikoli* potpuno su slijedili zamisli pisaca i zahtjeve redatelja, no bili ujedno i samostalna umjetnička djela. U ovako »razgranatoj« predstavi s neprestanim promjenama »mjesta radnje« spomena je vrijedna i tehnička »komanda« *Željka Petranovića* i *Romea Beifussa* kao i spretnost *cjelokupne njihove ekipe*. U pripremi i opremi izvedbe sudjelovalo je još nekoliko »zaslužnika«: pomoćnik redatelja *Zlatko Kelnerić*, asistentica kostimografkinje *Irena Sušac*, »trener« scenskog pokreta i redateljev suradnik *Mladen Vasary* i kipar *Stjepan Gračan*.

4. TEATAR »ITD«

To kazalište i dalje čini sve što može da Zagrebu pruži pokoje strano gostovanje. Upriličilo je tako i nastup već nam poznatog *Johannesa Pumpa*, stalnog člana *Gradskog kazališta u Grazu*. Simpatični gost izveo je monodramu HESS britanskog pisca *Michaela Burrella*. Djelo je niz psihološki fino satkanih mogućih razmišljanja negdašnjeg Hitlerova prvog zamjenika a sada posljednjeg zatočenika tvrđave Spandau koja se kreću od bistrih, britkih i duhovitih zapažanja do smušenog trabunjanja. Redatelj *Hartmut Gehrke-Tschudi* Hessov je monolog spretno oživio mnoštvom slikovitih gesta i kretanja te je tako »predstava« do konca »držala« nesmanjenu pažnju gledalaca. Pump je pak redateljeve zamisli zaista uspjelo realizirao: koncentrirano i uzornom dikcijom proživljeno je prikazao Hessovu ogorčenost i zadrtost, njegovu mjestimice čak razumljivu pobunu, jad njegove sadašnje bijede, smjenjivanje svijetlih trenutaka i sulude nebuloznosti. Igrao je bez ikakve maske i uspio postići da smo zaboravili kako je pred nama glumac srednjih godina. Malobrojna publika ispratila ga je srdačnim i oduševljenim pljeskom.

* * *

Za Teatar ITD karakteristično je i to da »mladim snagama« daje priliku »progovoriti«. U njegovoj *Kazališnoj radionici* vidjeli smo tako *Molièreova* DON JUANA u prijevodu, adaptaciji, režiji, likovnoj i muzičkoj opremi *Zvjezdane Timet*. Njoj je to diplomski rad. »Napravila« ga je pod mentorstvom svoga profesora s Akademije *Tomislava Radića*. U adaptaciji zadržala je sve osnovne naznake toga glasovitog Molièreova teksta, prilagodivši ga ipak uvelike mogućnostima koje su joj za izvedbu bile na raspolaganju. Stvorila je okretnu, skromno no ukusno opremljenu i simpatičnu predstavu te se očitovala talentiranom i »upotrebljivom« redateljkom.

Među izvođačima (studentima glume?) našao se i *Ivan Katić*,, iskusan i provjeren glumac. Impozantnom pojavom, sonornim glasom i prokušanom sigurnošću dojmljivo je interpretirao Boga, nadgrobni spomenik i don Louisa. Mladoj je redateljki, osim toga, »nesebično pomagao savjetima« — kako čitamo na programu predstave. *Željko Duvnjak* nastupio je u naslovnoj ulozi. Prikazati demonsku snagu toga lika svakako nadilazi snage glumca početnika, no Duvnjak se iskazao ispravnom dikcijom i kultiviranošću gesta. *Franjo Kuhar* kao Sganarelle djelovao je također simpatično, davši ujedno naslutiti sklonost prema komici i smisao za nju. *Rene Medvešek* glumio je slugu, pierrota, isposnika i trgovca Dimanchea. Pišući nedavno o Reneovu sudjelovanju u predstavi »Cymbelinea« rekao sam da mora još mnogo naučiti. Sad je međutim, naročito u ulozi seljaka i isposnika, pokazao da već mnogo zna. *Suzana Nikolić* igrala je suprugu don Juanovu, no bolje se snašla kao seljanka Charlotte. Djevojčice *Adrijana* i *Jelena Đurđan* razdragale su publiku nepretencioznom violinskom svirkom.

5. SATIRIČKO KAZALIŠTE »JAZAVAC«

Kočićev JAZAVAC PRED SUDOM, niknuo iz davno minulih bosanskih prilika kao konkretan protest na njih, odavno bi već pao u zaborav — da se povijest ne ponavlja pa sila, ugnjetavanje, laž i prijevara — ogrnute prijetvornim plaštem humanosti, napretka i pravde — uvijek iznova izranjaju na površinu i — kupe harač. Prepredeni pak seljak na sudu i njegove podvale gospodi i vlasti publici su uvijek simpatični te je navedenoj aktovci i time osigurana budućnost.

Redatelj *Petar Veček* sasvim opravdano nije insistirao na konkretnostima »onih vremena« (u tom je pogledu mogao ponešto i »štrihati«), nego je nastojao — i uspio — naglasiti svevremenost i općenitost »Davidova slučaja«. Sudnicu je doduše (bio je i scenograf) opremio svim potrebnim rekvizitima i obilježio oznakama k. u. k. crno-žute Monarhije, ali je zbivanje oslobodio uobičajene sapetosti dignitetom sudnice i glumcima omogućio da se »razmašu« cijelim prostorom. Smišljenim i slikovitim pojedinostima »nijeme« intonacije majstorski nas je uveo u »radnju« a vještim njezinim »rasplitanjem« za-

držao nam dokraja pažnju te izazvao mnogo srdačnog, nesputanog smijeha.

Tu su, dakako, i glumci »dali svoje«. U ulozi Davida Štrpca istaknuti je član spomenutog kazališta *Sabrija Biser* proslavio 35-godišnjicu glumačkog rada. Kao da i nije glumio, kao da je na pozornicu »banuo« ravno iz Davidove zabiti i iz njegovih briga i nevolja. Nenametljivo, bez ikakvih glumačkih »parada«, bez velikog »aparata«, istinito je i vjerodostojno, do posljednje »žilice« suživljeno vapio i rugao se »ispred milijun duša«. Suca je istovremeno nonšalantno i markantno prikazao *Ivan Lovričeк*, liječnika »Svabu« i njegovu nadutost živo je i neposredno ocrtao *Ivo Rogulja* dok je *Tomislav Striga* kao »blentavi« i dodvorljivi pisarčić dao predstavi poseban čar. Znalački odabranim i dosljedno primijenjenim komičnim detaljima upravo je osvojio gledatelje. Zaista je »glumac i po« i šteta je što ga tako rijetko viđamo. Koji je tome razlog?

Renomirana kostimografkinja *Jasna Novak* »suzdržanim« je, jednostavnim kostimima postigla pun efekat; maskerka *Snježana Trgovec* svojim je zamjetnim udjelom također uvelike pomogla karakterizaciji likova; lektorica *Đurđa Škavić* postigla je da i jezična odrednica svakog »lica« bude primjereno interpretirana.

* * *

Osnivač, dramaturg i kućni autor »Jazavca« *Fadil Hadžić* stvara neumorno i ustrajno. Najnovija njegova komedija HEROJ U SMOKINGU po prokušanom receptu u stopu »prati« suvremenu »ovdašnju« situaciju, izlažući grohotnom smijehu sve ono što javna glasila i službeni forumi izbjegavaju spomenuti i imenovati, no za što se zna i o čemu se u privatnom krugu naveliko govori i — šapće... Prvenstveno u tome i jest razlog što publika Hadžićeve komedije tako srdačno prima i u njima uživa.

Redatelj *Tomislav Durbešić* obilno je iskoristio sve mogućnosti živog i peckavog teksta, nije bježao ni od karikature ni od burleske, poslužio se i »eksplozijama«, dimom i svjetlosnim »udarima«, no sve je spretno ukomponirao u smislenu cjelinu te uspio pobuditi i zadržati punu pažnju i oduševljenje gledalaca.

Realistički koncipirane likove ostvarili su *Danko Ljuština* (kao glavni urednik »Naše stvarnosti« naglasio je vrlo dobro vječni njegov strah da se ne »zaleti«, da ne »fula« i da »odozgo» ne bude »poklopljen«), *Kostadinka Velkovska* (kao novinarka Olga primjereno je okarakterizirala modernu i bistru djevojku kojoj je sve jasno i koja »fućka« na autoritete), *Elizabeta Kukić* (u ulozi redakcijske tajnice Nade uspješno se pojavila u novoj slici i nagovijestila nove svoje mogućnosti), *Rade Špicmiler* (kao izvrsno pogođen lukavi seljak nariče nad davno poginulim sinom ratnikom, a njegovu uspomenu želi dobro unovčiti), *Bane Petrović* (sigurna i dojmljiva interpretacija snalažljivog direktora »Trašsčka«), *Dobrila Dimitrijević* (vjerno »kliširala« predsjednicu tvorničkog sindikata) i *Špiro Guberina* (slikovito prikazao »pravog« neznanog junaka, bivšeg domobrana sa 17-mjesečnim i partizana s 23-mjesečnim stažem — uz »mali ispravak«: dva mjeseca nije bio ničiji jer se skrivao). Vidjeli smo i niz uspjelih karikatura: *Nina Erak* dosljednom je vehementnošću »harala« scenom u ulozi brbljave, nametljive, egzaltirane i smiješne »junakove« sestre Hortenzije, *Mladen Crnobrnja* uvijano je i zavijano razveseljavao publiku kao domišljat, proračunat novinar, ujedno policijski suradnik i »frajer«, *Antun Tudić* ulogom je fotoreportera Šace pokazao još jednu dimenziju svoga talenta a *Zoran Ćirić* (predsjednik radničkog savjeta) vješto je »jurišao« kišobranom. *Vlado Krstulović* majstorski je — u sva tri pojavna lika kandidata za neznanog junaka, avanturista i fantasta Đuke Juraka zvanog Metak — oscilirao između realističkog i karikaturnog prikaza te središnje figure, stvorio efektnu kreaciju i (uz Guberinu i Ljuštinu) dokazao ispravnost »Jazavčeva« nastojanja da za pojedine svoje pothvate angažira i iskusne umjetnike koji nisu članovi njegove kuće.

Uspjela scenografija *Velimira Domitrovića*, kreativan kostimografski »zahvat« *Danice Dedijer* i *Irene Sušac*, glazba *Zvonka Presečkog* kao i odlične maske *Snježane Trgovec* upotpunile su opći povoljan dojam predstave.

Mirko Petravić

UVIJEK POPULARNA VERDIJEVA »TRAVIATA«

Početkom kalendarske 1987. godine odlučila je uprava Opere Hrvatskog narodnog kazališta malo osvježiti svoju staru repertoarnu »TRAVIATU« Giuseppea VERDIJA. Režiserško osvježavanje je ponovno prepušteno Vladimiru Ružđaku koji je svoju staru realizaciju »Traviate« malo pojednostavio i skratio (bio je izbačen balet treće slike kompletno), a opera je pjevana na pomalo diskutabilnom talijanskom jeziku, naročito kod interpreta manjih uloga. Moram reći da sam protiv pjevanja talijanskih opera na originalu u prvom redu zbog toga jer posebno mladi posjetioci opernih predstava trebaju dobro razumjeti o čemu se tu radi, ali i zbog toga što mnogi interpreti već nakon nekoliko predstava originalni tekst ili zaboravljaju djelomično ili fufljaju nerazumljive sklopove na stranom jeziku. Predstava je pod dirigentskim vodstvom Mira Belamarića imala svoj ritam i uobičajena tempa u kojima su se najbolje i najvještije snalazili sopranistica Nada Ružđak kao Violetta i bariton Vladimir Ružđak u svojoj već kalsičnoj prezentaciji uloge Germonta. Nada Ružđak je i stasom i glasom predestinirana za ulogu Violette koja posebno u prvom činu u velikoj koloraturnoj ariji predstavlja za svakog soprana mnogo puta nepremostive poteškoće. No, Nada Ružđak je svojim fleksibilnim koloraturama, pažljivim nijansiranjem i velikom muzikalnošću upravo u prvom i drugom činu demonstrirala ljepotu svojeg organa koji još i danas može zazvučati svježe i precizno u visinama ili upravo umilno u srednjem položaju. Njezin veliki duet sa Germontom u drugom činu mala je studija izvrsnog pjevanja, povitljive muzikalne fraze i nenamještene glume koja je mogla pokrenuti i one najtvrdokornije slušaoce u kazalištu. Bilo je pravo zadovoljstvo slijediti ovu pjevačicu u njezinoj interpretaciji osjetljive arije na početku četvrte slike i u velikom duetu s Alfredom u istoj slici. Vladimir Ružđak je svojom ulogom Germonta još jednom prezentirao publici zamjernu vještinu baratanja svim položajima svojeg glasa, postigavši u velikoj ariji druge slike čak i prave dramatske akcente. Nakon dugog vremena nastupio je u ulozi Alfreda tenor Berto Matešić. Slušajući ovog tenora, zažalili smo da je ovaj daroviti umjetnik napustio svojevremeno opernu karijeru i opernu pozornicu samo zato jer na toj istoj pozornici nitko s njim nije htio ozbiljnije raditi, a i nije imao mnogo mogućnosti da nastupi. Vjerujem da mnogi operni posjetioci znaju za sjajne snimke opernih arija Berta Matešića na Radio-Zagrebu (njegova izvedba poznate arije Enza »Cielo e mar« iz »Gioconde« može nas podsjetiti na najljepše dane i tonove jednog Giuseppea di Stefana). Berto Matešić je pjevao svojeg Alfreda malo bojažljivo, pa je tako došlo i do nekoliko nesigurnosti u ritmu u prvom duetu s Violettom u prvoj slici i do poteškoća s recitativom prije

tenorske arije u drugoj slici. Raspjevao se u potpunosti u velikom završnom duetu u četvrtoj slici. Ovaj pjevač je, po mojem osobnom mišljenju, trebao biti zadržan u Operi jer smo njegovim duljim angažiranjem mogli danas imati u Zagrebu prvorazrednog pjevača s velikim repertoarom. U staroj scenografiji Zvonimira Agbabe i kostimima Inge Kostinčer te uz manje-više uspješno sudjelovanje pjevača u manjim ulogama, predstava se kretala sigurnim i utabanim stazama. Publika ju je prihvatila kao svoju staru znanicu kojoj bi možda u budućnosti trebalo pokloniti smjeliju i maštovitiju režiju čak do granice modernog i ekstravagantnog scenskog izraza. Jer, danas se u scenskoj postavi Verdijeve »Traviate« u svijetu došlo do neslućenih granica scenskih rješenja.

Siniša Hrestak

U SPOMEN DR. VJEKOSLAVU MAŠTROVIĆU

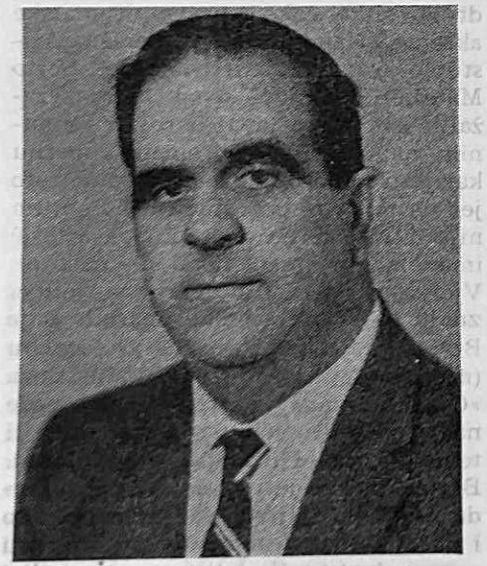

Dana 17. prosinca 1986. umro je dr. Vjekoslav Maštrović, znanstveni savjetnik i bivši direktor Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru. Kao dijete morao je napustiti tada talijanski Zadar. Ta rana nikad nije zacijelila i ostavila je presudnog traga u njegovom karakteru. Zadar, koji je on napustio, bio je grad u koji su Talijani doveli Giuseppea Pragu i njegov krug učenjaka. Oni su radili u zadarskom arhivu, danas Historijskom arhivu i knjižnici, danas Naučnoj biblioteci, i objavljivali svoje radove u »Archivio storico per la Dalmazia« i »Rivista dalmatica«. To je bila znanstveno spremna skupina intelektualaca i njihovi radovi znaju se čitati i citirati i danas. No, njihov svjetonazor bio je ograničen talijanskim nacionalizmom kojem se na čelo bio stavio Mussolini. Zadaća ovog kruga pisaca bila je pokazat da su Zadar i Dalmacija uopće talijanski što je namjenski provincijaliziralo njihov vrijedni rad i ograničilo njihov znanstveni format. Znanost se naime pokazala mnogo uspješnijom kao nadahnuće politici, što je karakteristično za demokratska razdoblja, negoli kao poslužiteljica politike totalitarne države, kakva je bila Mussolinijeva Italija.

Vjekoslav Maštrović (rođen je 1913), koji se vratio kao tridesetogodišnjak u rodni grad, priključen Hrvatskoj i time jugoslavenskoj zajednici, vratio se s uspomenom traume iz djetinjstva stečene protjerivanjem. Vratio se u grad bez kojeg se Hrvatska bila navikla pa je funkcije Zadra kao glavnog grada Dalmacije u doba između dva rata većim dijelom i neslužbeno preuzeo Split kao gospodarski najvažniji grad u Dalmaciji, a on je to dugo bio i poslije oslobođenja, jer Zadar je bio dugo samo hrpa ruševina. Vjekoslavu Maštroviću pripada zasluga da je više od drugih radio na duhovnoj, kulturnoj pa i gospodarskoj integraciji Zadra u Hrvatsku.

Maštrović je u početku bio sudac, pa ravnatelj Naučne biblioteke u Zadru i tu je uočio bogatstvo i značaj te knjižnice i arhiva pa je kao urednik Radova Zavoda JAZU, od kojih je izdao 30 knjiga, a da ne spomenemo ostale publikacije i knjige Zavoda, radio na otkrivanju značaja Zadra i Jadranske Hrvatske. Do II. svjetskog rata naglasak istraživanja starije hrvatske književnosti bio je na istraživanju književnosti Dubrovnika. Maštrović je probudio istraživanja o Petru Zoraniću, Brni Krnarutiću, a sam je pisao o Šimi Budiniću, otkrivši ga za hrvatsku književnost i pobudivši zanimanje za novi krug pisaca. Sam je objavio radove o pokretanju »Zore Dalmatinske«, preporodu i hrvatskim čitaonicama u Zadru i Dalmaciji, kao urednik »Radova« i drugih publikacija bio je na čelu kruga pisaca koji je proučavao ilirizam, preporod, pokretanje »Narodnog lista« i dr., osobito šezdesetih godina označivši time jedno poglavlje znanosti o hrvatskoj književnosti. Bio je neumoran kao bibliograf pa je izdao dva sveska »Jaderine Croatice« (1949 i 1954) pa »Zadarska oznanjenja« (1979). Bio je inače povjesničar s naglaskom na pravnoj povijesti i povijesti pomorstva, ali je njegov krug interesa bio širok, a bio je neumoran kad je trebalo naglasiti ili istraživati hrvatski karakter kulture i književnosti u Zadru i uopće u Dalmaciji i Jadranskoj Hrvatskoj.

Rodni grad nije pokazao zahvalnosti i razumijevanja za njegov rad pa je Maštrović kraj života kao umirovljenik proveo u osamljenosti. No držao se muževno i dostojanstveno. Na njegovom pogrebu, a to je bio crkveni pogreb, ipak se našao veći broj njegovih nekadašnjih suradnika, zapravo širok krug zadarskih intelektualaca. Iako je tog dana, kasno u prosincu, kiša lila kao iz kabla, veliko mnoštvo okupilo se da mu oda posljednju počast i da se pomoli za spas njegove duše koja je uvijek bila odana svom narodu. Bio je to pogreb kakav doliči velikom duhu čije je djelo i rad ostavilo dubokog traga u proučavanju prošlosti. A takvo djelo može, a po svemu sudeći vjerojatno i hoće, djelovati još daleko u budućnost.

Ivan Pederin

NEVEN JURICA — NEVINOST KONTEMPLACIJE

Raščlamba slova

»Odsutnost« — Neven Jurica, pjesme. Zbirka Biškupić, Zagreb, 1987. Pjesmotvor prvi — stop! Grabim in medias res:

»U kamenom zdencu tvrdnu obrazi vode.«

Odnos: *obrazi* (površje obujma) *vode* i kamen, *tvrdnuti* i *kamen*. Ugođaj stanja: »ozračje *mrzne*« (potcrtao J. R.) s najpristalijom usporedbom: »kao jezero«, budući da je riječ o vodi stajačici, a potom susljedna, u redukciji, ahiperbolički primjerena poredbena slika: »kao krupan vedrac«. A »svjetlost«? Svjetlost »iskri ponad mira«, stoga u mjerno istovrsnoj metaforičkoj vizualizaciji luči »iglice zvijezda« nisu u stanju drugo doli da »probadaju zjene«. A u verbalno-predodžbenu ansamblu »mrzne«, »iskri«, »iglice«, »zjene« — koji glagolski ekvivalent pristaje stanju duha više nego »ježuri se«?

Jeza mrzline upravlja svijest k utvarama i evo, nužno, zakoračaja u nadrealno fantazije, »sablasti/što plove niz zidove u nevidljivim lađama«. Svijet onkraja u neposrednu je, nepreskočivu, doticajnu susjedstvu. On je štoviše akter u ovovremlju: »Kao da netko nezvan iznutra razbija vrijeme.« Upravo zato: »Uvijek je hladno kad doziva onostranost.« Povrat stoga munjevit, ukoračajem, u pribježište-zaklon ovostranosti gdje »sat otkucava pribrano«, gdje »gori svijeća« ali čovjek — ne u jednini nego u pluralu! — ostaje »beskrajno zapušten« i »potišteno sâm«. Izbora, očigledno, nema. Iskoračiš li iz samoće, »postat ćeš igrač u areni,/pelivan na konopcu,/žongler koji nespretno lovi ponos«. Zavidan ovaj izrazito cirkuski položaj i uloga Juričina čovjeka u društvu? Igra ili otuđenost? Krabulja ili lice?

Zbilja, po Jurici, ne dopušta inertnost. Život je u prisili akcije, u nametnutoj jagmi natjecanja. Igraj — da ne budeš izigran! Trči — da te ne preteku! Iako već umoran, »oronulih strasti i beskrvnih čeznuća«. U bici što ne prestaje izoštrio se sluh — »prasak izvorne čistoće što klizi britak/kao zvuk violine niz litice vremena/kroz naše kasno bljedilo do bjelorukih želja«. Zakljudžben leitmotiv: »Uvijek je hladno kad se javlja onostranost.« Gluhoća svijeta odijeva se u hladnoću, odbojnost ubojita ravnodušja: »Svemir se gruša u mramor.« Golema, nedosežna, svenazočna »odsutnost«: izdvojenost, napuštenost, bezobzirje i čáma — osamljenost. Trajanje u »finoći fosila« što ih »radoznalost nečija kao žestok plamen/ rastvara u nešto praha u kutku duše«. Trpak usud čovjeka!

Pjesma se otvara fenomenološkom prilikom »kamenoga« zdenca da bi se zatvorila metaforičkom (pri)spodobom fosila, i opet (s)kamenjene okamine, koja pečati spoznaju o hladnoći i krutosti svijeta. U njenu unutarnjem korpusu plete se irealno s tvarnim statusom realija, izjavnost i mašta s ispovjednim faktom u razmatranju. Refleksivnom iskazu prosudbe najčešće prethodi niz paralelno poslaganih slika, kao samostalnih zapisa. I drugdje tako?

Prelijet

Evo pjesmotvora koji slijede. Raščlanimo ih, makar i u bljesku, dirnuvši im slog.

Sjene: odbljesak, trag realijâ. »Tonuće« s uvoda rezonira sa »spuštanjem« u finalu, tako se pjesmoslov zaokružuje u rondeau. Ne rijetko, Jurica sklada na antiteznoj opreci vertikalno dvosmjerene gradbe: »... pusti da se slažu sjene / kao sagovi u hramu, jedna povrh druge. / Kad budeš tonuo jedino će one biti zadnja splav.«

Sjena je preobrazbeni ishod, poopćenje svega stvorenog, jer i najmilije što te dirnulo u životu nije već doli »dragi kamen među sjenama«. Štoviše: »Svi smo u nekom sjena, svaki je sjena u nama.«
Univerzalizacijom sjene — naličja svijeta — panteizira se kozmos u spokojstvu predaje Svevišnjemu, »dok se ne zagrlimo jednom, nijemi, u zemlji sjenâ«.

Retorički intonirana pitanjima, ova trenutno užarištena — *Tužaljka na vjetru* prosvjed je prolaznosti čovjeka emblemski okružena mirazom drevnih navika i stvari, »tegobnih riječi punih neizdržive ljubavi« (neobični a snažni epiteti!). Pjesan ispovijeda očaj izolirane jedinke (A sad kad je toliko svjetova koliko je naših samoća / moj zrake se vraćaju u mene kao da sam sebi sunce) s vapajem za sjedinjenjem u zajedništvu s braćom kao preduvjetom sjedinjenja s Bogom (Kad bi se barem moglo odraziti lice u drugom, / kao u dvorani zrcala umnožiti slike, / nakrcati prostor našim likovima, / zagušiti praznina koja nas razdvaja od Boga). I stoga nova, neposredna, malone zavjetna invokacija: »Od mene neka riječ ode preko granice / k drugim riječima jednakim u oproštaju / njihov prkos da ulanča nama veliki krug čežnje.«

Čekanje: potvrda predane, obećajne a statične, budnosti ne od bud-jenja: budnosti od bdijenja! Pjesnik starta od slike u nadohvatnu vidokrugu i konstatira: »Tako oduvijek mirovahu kamene ploče.« Korak podalje on ustanovljuje u odmatanju: »Pripadaju nam zadana mjesta.« Slovri iz opažaja, raspličući gnosis iskustava u sludbene refleksije (Stvari koje se ne vraćaju neprestano obećavaju,/žar im je pod pepelom najduže topao). Iz slijeda mîsli, poput plamena s ognjišta, izvila se želja (Pa neka se odlamaju mogućnosti od naše mirnoće,/tama neka se širi kao davno svjetlost iz oka Božjega), da potom vrisne u antitezan upit: »kako da se ne gane visina/od tako puno bespomoćnosti i čvrstine?«

A *Vlasnik ruku?*

Lišen ganudbena impulsa to je razmišljajni zapis isparceliran spoznajnim nalazima (Svaki među nama zna da njegova radost iscrtava/tek vlastite oblike./Svaki zna da iščezava sam kao Bog,/kao što se stare kule urušavaju u svoju dubinu) koji se gdješto vînu do u otkriće: »Što život može drugo do svezati slatkom navikom« ili »Svatko odgovara svome izvoru kao Narcis svome odrazu.«

Ribnjak je ushitan pjev provreo iz sjećanja na jedan (u)plov ljubavi, blagoglagoljivo ročen u panteističkom čuvstvovanju svemirja. Iz ojutrena krajoličnog prizora (ribe su uzlijetale u nebo/i praćkale se među slabim zvijezdama/krcate jutra, tišine, ostataka noći) pršte mlazevi slika kojima je »naša opčinjenost tonula kao grumen zlata/u dubinu ribnjaka« dok Mir »mreška vodu kao vrijeme tvoje jagodice« a »duša drhti kao zvuk u zraku«. Zaronu toga čipkovezna plova s draguljno orošenim poklikom u vršku egzaltacije »O lijepi, nemušti, samotni ribnjače u bistro jutro!« odista je izlišna digresivna eksplikacija: »mirise nadanja, boje čekanja, tonove maštanja« koja krnji integritet jedne usoptane, glatke, jasne, zaobljene skladbe.

I *Odluka* također?

Ne, to je učinak srodne, no ipak procesualno druge stvarateljske teh-

nologije. Razmatralačko snatrenje izvija se iz promatranja, krećući se dvosmjerno u okomici: »netko uranja stvari /i onda ih, vlažne i mekane/ svečano izranja/.../s obrnutim Božjim slovima iz nutrine.« Jedinstven i komplementaran izvor fenomenološkoga pa i ekspresijdkog gibanja koje se ogleda i u semantičkome rodoslovlju glagola kroz svekoliki korpus kompozicije *(pjenušanje* duše, *naviručù* žudnju, *izrone)*, čak i bez obazira na aliteracijska suzvučja uokolo, granulira česti nečuvena govora (Onaj tko te voli mora doznati gdje da skrasi naviruću žudnju), omogućuje uspostavu nezbiljskih relacija (i onda u svjetlo zakapa stvari), diže na stupanj fizikalne zornosti (f)akt materijalizacije apstraktnog (Odluka nas prepolavlja), smiono servira *image* neopticajnih besjednih međuodnosa (podno pjene usred šumorećeg mraka), oblî i zaokružuje, svježinom inicijalnog stiha, prizor u završnici: »izrone bezglasno plåkati u bistrim plićacima.«

Povjerenje također nije doli meditacija, ali ona solilokvijalne gradbe, s impulsima za dijalog s Nevidljivim. Začinje se skrušenim priznanjem u izustu ekspozicije: »Bože, podario si mi strah.« Iz toga (krst)janski prihvaćena, nipošto jadateljna statusa, utvrđuje se i bilježi trag bića u krajobrazu, i u odsustvu nazočna poput podsjećajne jeke prostorima: »Lastavica gine pri nakupljanju snjegova,/ ali njen znamen ostaje svjetlo i ljetna jasnoća.« Trag se kotvi u iskustvu opipa: »Ono što sam vidio urezano u dlanu/prepoznat ću i u mraku pod prstima,/i na nebu, na mjestu gdje se jednom/dlanom zaklonih od sunčeva bljeska.« Izravno potom, koritom iste ispovjedne matice, teku leitmotivni paralelizmi poredbe iz prethodnih stihovnih sklopova i ekspozicije: »Dlanovi nas prate kao ljeto lastavice:/ slike nas prate, kolijevka darujuće pjesme/čiju melodiju osjećamo u tijelu.« Najdublje, ancestralne, a potom puzateljske, dojenačke senzoričke opservacije! I, zaključak, na kraju, s pitanjem šiklim iz istog izvora tjeskobe (o strahu, zna se, zbor je): »Zar su sve naše pjesme zajedno drugo do svjetlo/kojim zatrpavamo strah?«

Gradnja vrline hvata i kamènî dubinskim izrijekom vjere u sudioništvo žrtve s Bogočovjekom. Ona se otvara povjeriteljsko-ispovjednim proslovom »Vrlinu gradimo mukotrpno kao zakon i hram,/onako kako su nas učili«, sjajna poteza prolaznosti u intonacijskom decrescendu: »kroz dan koji vene u vremenu i rđi« (valjda ne oksidu željeza, kako bi mogao — pour quoi pas? — pomisliti kakav »konkretist« ili, još vjerojatnije, kakav (phuj!)philosophist iz k(l)ana!).

Tako zdušno usržen slov — oprostite mi prethodni zagradbeni izljev! — osovio se moćnom središnjicom koju citiram bez daha:

»Imamo sve što je potrebno:
svjetlo u pomrčini,
silno,
i oku nedostupno,
kao kad nas iznutra prelije nježnost
zbog nekog starog obećanja,
ili kao kad nas skameni slutnja poziva
u doba igre i zaborava.
Tako se,
u dosluhu s našim dušama,
spuštaju odano i tužno
Tvoje oči, Gospodine
nad ovu zavodljivu pustinju
u kojoj krv tuče mjesto pijeska
kao udari munje u oluji
i gdje razvaline mame čežnju za utvrdama.
Tajnu Tvoje muke odgonetamo,
skrovito, svatko svojom mukom,
i svatko za sebe uči ustrajnost.
I svatko drugačije ulazi u svjetlost.
A koliko je onih što odoše s olujom,
krupni od vlasti i razuma,
a uistinu tako tihi
kao što je tiha prašina na grobovima.«

Uz metaforičku jedrinu ove kompozicije koja bîje (pri)likom moćnikâ u stihu »krupni od vlasti i razuma« ne manje no gustoćom i krepkošću usporedbe pretposljednjega iskaza »a nada se skuplja kao gorčina u grlu« mîlî u predanju Nevenovo ljudsko (jer kršćansko!) sudioništvo u dlobi Golgote:

»A naposljetku, svi ćemo težinu
ponijeti —
vlastiti dio tvoje tuge, Gospodine —
i oni prepušteni oluji i oni koji
ostadoše,
jer je lakoća samo za djecu i anđele.«

Izrazito glazbenom doima se potom *Prisnost*, zbilja sna, kao rajsko pribježište iz neizbježno svakidanje jáve. Upravljena na tananu deskripciju bajoslovna noćnog ozračja u edenskome (k)raju, ogrlica je zvonkih slika skladnih u draguljne akorde izdvojenih stihova: »Mjesec otapa šuštavo srebro u tvoje uho. / Vrt sabire zvon zvijezda iz dubina. / ... U tvojoj duši pucketaju sante kao na rijekama u travnju. / Davnina zori u venama.« I ovdje, »u ruhu sna« gdje »dočekuje te poznati svijet / kao u domu tvoga početka« pjesnik nas s »razdraganim Bogom« što se »zapjevao« nad svojim stvorovima uvodi, kao i kroz patnju, ranije, u (su)dioničko općinstvo gdje, kako Jurica uvjerava, imamo razloga biti »zahvalni snu koji, smrtnici, zajedno dijelomo«.

Neusiljen, besjedno tečan i naoko graditeljski olak razmatrajno prosudbeni *Sastanak u želji* ide u red ispitivalačkih, filozofoidnih poetskih tekstova Jurice, koji prevagom upravo intelektualne gradbe i domišljanja ne dopiru do vrha njegovih izražajnih dometa. Uprkos tome on je skladbeno uračunljiv, pružajući — u odmjerenim razmačnim intervalima — tri ishodišne, istodobno upořišne i zakljudžbene téze: 1. »Sve što pogledamo, taknemo / ima odsjaj u drugom svijetu.« 2. »Tu gdje se susret rukuje s rastankom / svaki je od nas nespojivo dvostruk: / nevidljiv s onu stranu u želji / i opipljiv s ovu stranu nemoći.« 3. »Tamo gdje nas nema imamo čiste duše. / U kućištu tišine, u svjetlu u anđeoskoj pustuši.«

Predzadnja pjesan »ODSUTNOSTI« naslovljena *Preobražaj* zapis je »pomrčinskih«, (s)tvarno tjeskobnih prostora ukleto impregniranih strahom: »Netko tvrdim čavlima zakiva otvore«, »Krajem krstare došljaci s opakim svjetiljkama« (divne li, u aluzivnu prijenosu, krijumćarske metaforike!), dok »plahost oka presvlačiš staklom i ledom!«. U egzistencijalističkoj obamrlosti marâ, u bezvolju praznine »uspomene lepršaju kao zastave«, a (sjajne li usporedbe!) »Riječi trunu tiho kao odležalo cvijeće, želje hlape kao upotrebljeni mirisi.« Zlokobno je to, prepoznajemo ga, doba (uklonive?) okrutnosti, ono s »bešćutnošću« u obličju gdje — kako Neven kristuševski otkriva — »Riječi se raspadaju, želje gase, snoviđenja sahnu kao lišće.«

A sada, spojnicom iz predslovlja, povratak na finale: *Svladavanje tajne.*

Upozorenje na mogućnost zamračenja duše poradi »fine mreže znanja«, tankih niti informacija taloženih i ispreplitanih sviješću u i na svijest-savjest-dušu. U istom odredišnom usmjerenju i spoznajno zakljudžbeni zbir: »Ni svako padanje nema istu dubinu.« Nutrinska korelacija: padanje — dubina. Refleksijski tijek u obrazlaganju podupire se, još jednom, pristalim poredbenim odnosom: »Kao što su rastvorene oči naše pred užasom /i pred ljepotom.« Pojavnosti »užasa« i »ljepote« odista su méte naših najjačih reakcija osjetom i organom vida koji ih prvi, funkcionalno, u najvećemu stupnju i percipira.

Predanje u »zahvalnosti«, unatoč i »gorčini« što »veličinom tajne mjerimo svoje siromaštvo (čitaj: oskudnost i granice!) razliježe se u spokojstvo očekivanja kako ćemo i mi »sklopiti oči blago i zadovoljno/poput dječjeg sna, poput smrti pravednika/jednom...« A potom nanovo kažiprst pripjevna leitmotiva: »Pazi da ti se fine

mreže znanja...« itd., kako te tvoja nutrinska izobličenost, tvoja raščovječnost umnim usponima znanja ne bi ukrutila do nakaznosti što vode u pustoš i prazninu: »da tvoj led ne bi pomakao prastare ledenjake, da se mrežom ne ulovi praznina.« Da se mrežom (intelektualiziranja, znanosti, filozofije i mudrovanja!) ne ulovi — praznina! (Promašen?) pogodak u paradoks elektronskog sapiensa, kojega je »sigurnost kao staklo pod stopalom jednog jačeg bića«. Ovaj Juričin ponajčešće komparacijski kôd kazivanja, koji oslabjele, uopćene, dakle umrtvljene epitete krhkosti, lomljive nestalnosti bivanja krijepi i opredmećuje, dakle oživljuje osjetom opipa ako treba (ne: krhka kao staklo nego: »kao staklo pod stopalom«!) otkriva — u metafizičkom koračanju! — najizravniji bio-fizički, pače neposredan fiziološki dodir s tlom, placentom sveokružna kozmosa. A kad se uoči i sumira sva utabanost i analogija putanjâ povijesti čovječanstva s ušćem, bez iznimke, u završnici Thànatosa, pravednik u predanju, s okom u zbiljskom onkraju, »koji dušu vraća duši, svjetlo svjetlu i vodu vodi« vapije smiren što ushićen jedino može pa i mora: »Kako su samo lijepe i blažene oči onoga koji vidi/besmrtnost u tvom tijelu.«

Odsustvo strasti u razmatranju propušta kroz filter blaga snatrenja nad minulim odliku boje zorenja, mladičje života: »Negdje u prošlosti rumène se naranče, sunce,/rumèni se djetinjstvo...«, i usred te već udaljene, nipošto podvaljivalačke, razuzdane Arkadije, motrene s jeseni »bez tuge«, »sramežljivo kliče mlado ljudsko čuđenje«. Tri riječi-znaka-slike što nose sve obilježje čovjekova pupanja pred enigmom mladosti i opstojanja: »rumène se«, »sramežljivo«, »čuđenje«. Iz sraza s neodložnom jávom zaziv za izgubljenim blagom, duha naravno — za vrlinama: »Koliko je dobrote ostalo u našim vrtovima! /Koliko je povjerenja izgubljeno na našim putovima!« Tako tûže (jer tako sudbinski osjećaju) samo anđeli ovozemlja, samo djeca Božja.

Odmakli u rastu, dozorjeli, ostadosmo i dalje prikraćeni za odgonetanje, sučeljeni s tajnom što se pred nas spriječila »kao stijena« (snažan metaforički jednačitelj komparacije, neposredna doživljajnog učinka), u dograđenosti jedne artificijelne strategije življenja (»Nikada nije bilo više vještine u našim djelima«) s okusom nezadovoljene egzistencije u kojoj, unatoč svim prednostima i tekovinama, »nikada naši rastanci ne bijahu prazniji, uzaludniji, ni manje radosti bijaše u izgovorenoj riječi«. Nadogoj u rajsko sjedinjenje s tajnotvornim Stvoriteljem — svjetlonosnim ishodištem u koje se utapa pa time potire i iščezava tajanstvo — nuka na oprez inicijalne intonacije leitmotiva upravljena čovjeku susretljive a odsutne, kompjuterske, robotske civilizacije: »Pazi da ti se od fine mreže znanja ne zastre duša.« Kao da slušaš, u parafraziènoj preobrazbi novovjeka apostola, poruku popljuvana, ponižena, ubijena, ali nenadmašena Nazarenca: »Ne budete li kao ovi mališani, nećete u Nebo!«

Zlobnik iz klana, očito već nestrpljiv, osluškujući postrance procvilio je kivan: »A nedostaci?« Mislio je pritom — saznah to naknadno: »A manirizam, a retorika? Très artificiel!«
O yes, artificieux, & très malveillant, monsieur!
Rekoste: »Nedostaci?«

Ako je kritiku dopušteno (a vi izraziste upravo takav zahtjev) vršit i lektorski zahvat, što ne bi smjela biti baš njegova preokupacija, a još manje nadležnost: odstranit, možda, suvišan završetak (mislili ste to?) kakav je primjerice onaj četverostiha u tekstu naslovljenu »Vlasnik ruku«; b (a smo već imali): zbrisati, ako baš nije neophodan, onaj »već« npr. u finalu »Gradnje vrline«, ispred riječi »stoljećima«. I još poneki, naravno, neizglačan pasus ili vers. Dâ (umalo ne zaboravih): izgovorit do kraja (to nije manje važno!) gdjekoji genitiv pridjeva ili zamjenice, gdjekoji prilog, i to — da bude potpun i ritam i dah; prorijedit — to svakako! — mudroslovni zbor.

Ali, da ne budemo cjepidlake, monsieur, da sačuvamo ražinu i ostanemo (bar donekle!) pravedni u sudu, krenimo u slov, u samo tkivo verbuma. Tamo gdje se riječ, čak i učestalošću u preði, sobom sama i predstavlja i brani, kao primjerice »strah«, »praznina«, kao »duša«, »mrak«.

Filtri pjesnikova govora

Otvorit ćemo izlog u totalu: zavirit mu u slog. Crtom udarnih punktova, uhodeći riječ. Pozor na bljeskovima slôva: o slovljenju je zbor!

a) p e r s o n i f i k a c i j a (nižem je tekstualnim slijedom):

U kamenu zdencu tvrdnu *obrazi vode* (podcrtao J.R.);
oronulih strasti i *beskrvnih čeznuća;*
i dok se *svemir* širio *zagledan* u našu mjeru;
i da vječno moja *osjetila,* u njihovim, *veličaju* elemente;
od mene neka *riječ ode* preko granice;
ne plaši se *prostora koji obilazi* grad;
ni ove izduljene *sjene ne zovu* na pokret;
kako *da se ne gane visina;*
i gdje *razvaline mame čežnju* za utvrdama;
u ruhu sna dočekuje te poznati svijet;
vrijeme se prerušava glazbom;
davnina zori u venama;
tu *gdje se susret rukuje s rastankom;*
udahnuti *bešćutnost širine;*
sramežljivo *kliče mlado ljudsko čuđenje.*

b) r i j e t k i e p i t e t (istom metodom slaganja, trgajući iz slova):

kroz naše *kasno bljedilo do bjelorukih želja;*
prihvati *krhku predanost,* disanje svijeta;
što drugo mogu moj *viloliki vjetre;*
o lijepi, *nemušti,* samotni *ribnjače* u bistro jutro;
nad ovu *zavodljivu pustinju;*
mjesec otapa *šuštavo srebro* u tvoje uho;
njegov strah odjekuje do *pustih zvijezda;*
pozdravljam te, *okrutno vrijeme.*

c) p o r e d b a:

s pogledom je naša općinjenost tonula kao grumen zlata;
Mir / koji mreška vodu kao vrijeme tvoje jagodice
i od kojeg nam duša drhti kao zvuk u zraku;
tihi / kao što je tiha prašina na grobovima;
u kojoj krv tuče mjesto pijeska /kao udari u oluji;
riječi trunu tiho kao odležalo cvijeće,
želje hlape kao upotrebljeni mirisi;
dok ti uspomene lepršaju kao zastave.

d) r e t o r i č k o p i t a n j e:

Zar da poklonjeni dan bude kratak kao stijenj,
kao trenutak između dva izdisaja?
Zar da se duša kao voda, kao miris raspr̀ši u vjetar,
da je bezdan pomiješa sa silnim sjenama u pritaji?
Kako da se ne gane visina
od tako puno bepomoćnosti i čvrstine?
Zar su sve naše pjesme zajedno drugo do svjetlo
kojim zatrpavamo strah?

e) r e f r a i n:

Od čega odaja vonja po blizini, po ljepoti?
Ali, od čega odaja vonja po blizini, po ljepoti?
Pazi da ti se od fine mreže znanja ne zastre duša.

Zato, pazi da ti se od fine mreže
znanja ne zastre duša.

f) polisindeton:

i onda kuje prozračni mač
i onda u svjetlo zakapa stvari.

i svatko za sebe uči ustrajnost.
I svatko drugačije ulazi u svjetlost.

g) perifraza:

i da u njinim očima u beskraj nižem
brojanicu božjega neba; krajem krstare *došljaci s opakim svjetiljkama.*

h) hiperbola:

... bijasmo košnica zaljubljenih bića.

i) sinestezija:

tanašna svjetlost bruji u zraku.

j) paradoks:

Tamo gdje nas nema imamo čiste
duše.

k) oksimoron:

izrone *bezglasno plakati* u bistrim
plićacima.

Poetski izričaj Nevena Jurice vri, kako vidjesmo, iz metaforizma personifikacije. Razlog je logičan i pretpostavljiv: pjesnik nezaniječiva spiritualističkog ustrojstva animizira i uosobljuje — jer tako ćuti, vidi i doživljuje — svekoliki empirijski svijet. Zato se kao oblikovana optika u svemu što ga zaokupi i pokrene nameće personifikacija.

Druga izražajna kategorija njegove poetske palete biva komparacija. Šikajući uvijek ne iz spekulativne nego zbiljske, osjetilne empirije, ona u svome poredbenom sravnjivanju, oštrinom i preciznošću gdje ima okus, težina pa čak i miris tvari, rijetko promaši cilj, štoviše, ona te šokira u trenu.

Na trećem mjestu prsi se epitet, nadasve onaj kršten pridjevkom »rijetki«. Tvarna uvjerljivost njegove pratilačke, ali i osvjetliteljske uloge uz nomen, zadivljuje otkrićem. U polivalentnosti svoje široke dioptrije on, ne rijetko, zahvati sam opseg (njime i obličje!) personifikacije: *bjeloruke* želje, *nemušti* ribnjak, *okrutno* vrijeme.

Susljedna stilska odlika u ovom primarno mudroslovnom, duhovnom i refleksivnom pjesništvu bila bi retoričko pitanje koje se, i opet, temelji više na (s)tvarnom nego na apstraktnome predlošku razmišljanja. Ostala, manje protjecajna ekspresijska sredstva: refrain, polisindeton i perifraza; najrjeđi u hijerarhiji rasporedne ljestvice: hiperbola i sinestezija, aliteracija, oksimoron, paradoks.

Nevinost kontemplacije

Juričina poetska motorika izvire iz meditiranja. Njen motriteljski kutak tinja, ako i ne svijetli, iz blage razdaljine. Ona je toliko neposredna, tik-na, da i nije razmak. Ali, ona ipak jest izdvojenost, bdijenje u kuli bjelokosne čežnje, zvono tišine sred urnebesa, stopa spokojstva (pa i čistoće!) usred me(u)teža — nevinost kontemplacije.

Juričin izrijek pošteđen strasna vrtloga, i svjetine i mulja, teče mirno, izdisajna ritma, kao molitva vinuta k Visinama. Ne psalam, ne plačna lamentacija: nagovor, (pre)pjev dionica Biblije, zov evanđeoskih (odsutnih?), još uvijek dalekih — blizina! Ima mu prethodnika u glasanju, tu i uokolo, naravno, ali recite mi ime!? I vaša i njihova i naša, ova riječ suglasuje i odzvanja — jučer ko i danas — sa zborom vrsnika najudaljenijih naroda i epoha na žili kršćanskoga nasljeđa, (p)ostajući tako integralnim dijelom univerzalnog duhopoja čovječanstva.

P.S.

Zlobniku iz klana umjesto zaslužena »slova«: mjerite riječ, lakousti gospodine: riječ je savjest čo-v(i)jeka. Vjetri vaša beee!-(s)jeda! »Odsutnost« Nevena Jurice tvarna je, istinska i stvarna, prisutnost svijesti o, i savjesti u, vremenu što peče.

Joja Ricov

IZ KOLIJEVKE NARODNIH VLADARA

Vjeko Omašić — »Povijest Kaštela — od početka do kraja 18. stoljeća. Izdanje Logos, Split 1986.

Poslijeratno razdoblje obiluje povijesnim djelima iz naše narodne prošlosti i mnoge vrijedne monografije i članci, razasuti po našim znanstvenim časopisima, obrađuju različite regionalne teme koje se odlikuju znanstvenom ozbiljnošću, budući crpljene iz najpouzdanijih domaćih i stranih izvora. Jedno takvo djelo predstavlja i nedavno tiskana »Povijest Kaštela« Vjeka Omašića.

Kaštelansko polje, nalazeći se između brda Kozjaka na sjeveru i istoimenog zaljeva na jugu, te stare Salone na istoku (nekada prijestolnice rimske pokrajine Dalmacije, koja se u to vrijeme prostirala sve do Dunava), te Bihaća i zadužbine sv. Marte na zapadu, nekoć dvorova hrvatskih vladara iz narodne dinastije, predstavlja okvir u kojemu se tisućljećima odvijao život čovjeka na ovom komadu zemlje. Jer mnogi arheološki nalazi na ovom zemljištu ukazuju na to da je život ovdje bujao već pedeset tisuća godina prije naše ere i da su mnoge civilizacije ovdje prohujale i išle u nepovrat, ostavivši nam tek krhke ostatke kao svjedošanstva njihova nekadašnjega postojanja. Pored ilirskih i grčkih naseobina te pored rimske Salone koja je postojala još u ilirsko doba, leži Klis tvrđava nad Solinom, koja je od 9. do 11. stoljeća bila političko središte tada mlade hrvatske države, pripadnici koje se već u 7. stoljeću naše ere doseliše u taj kraj. Kao i u drugim krajevima naše obale i na otocima, i ovdje se seoski živalj držao dalje od same obale. Naseljene bijahu padine brežuljaka i brda a stanovništvo se bavilo stočarstvom i poljoprivrednom proizvodnjom. Tek padom Klisa u turske ruke krajem 15. stoljeća i nesigurnošću koja je zavladala zbog čestih neprijateljskih napada na tako naseljena mjesta, seosko se stanovništvo pomalo sve više približava obali. Napuštaju se nezaštićena naselja i u toku 15. i 16. stoljeća grade se nova utvrđena naselja od sedam Kaštela na samoj obali mora. Nazivaju se imenima svojih utemeljitelja, uglavnom trogirske vlastele. Tako nastaju na trogirskoj strani, prema zapadu, na tzv. Velom polju ili Podmorju naselja Štafilić, Stari, Novi i Lukšić, a na splitskoj strani prema istoku, poznatoj pod imenom Dilat, uz vlastelinska kaštela naseobine Kambelovac, Sućurac (Sv. Juraj) i Gomilica.

S obzirom na socijalno stanje stanovništva na ovom području, robovlasnički odnosi prevladavahu na crkvenim i vlasteoskim imanjima tijekom nekoliko stoljeća. Dolaskom Hrvata u 7. stoljeću naše ere, postojao je i institut neke vrsti zadružnog oblika proizvodnje, te posjedi slobodnih seljaka zvanih didići. Početkom 12. stoljeća svi ti oblici pomalo izčezavaju te se u 13. stoljeću većina slobodnih seljaka pretvaraju u tzv. kolone — obrađivače zemlje. Ti su koloni pravni subjekti s kojima vlasnici zemlje sklapaju individualne ugovore s različitim uvjetima i klauzulama. U tom se razdoblju javlja u Dalmaciji i svojevrstan težački odnos, tzv. emfiteuza tj. jedna vrst dugoročnog zakupa koji ima karakter stvarnog prava na tuđoj zemlji. Takav je zakup nasljedan i može ga uživalac po volji otuđiti. Vlasnik

dobiva godišnju ugovorenu svotu (kanon) a za to je ovlašten potpuno iskorištavati zemlju za sebe. Pored toga, postojala je i obična renta na već posađenu lozu ili druge plodine na određeno vrijeme. U oba slučaja zemljovlasnik uživa dohodak od 1/5 ili 1/6 uroda. Na crkvenim dobrima u Dilatu, a oni su iznosili preko 1/3 svih posjeda, dohodak ili teratik iznosio je 1/4, a krajem 14. stoljeća trogirska ga je općina ograničila na 1/3 uroda. Krajem 15. stoljeća i tijekom 16. stvaranjem današnjih Kaštela i naseljavanja na samoj obali oko njih, stanovnici se podvrgavaju novim gospodarskim obvezama spram njihovih gospodara. Postavši tako njihovi »sideći kmetovi« oni su, pored već postojećeg dominikala odnosno dohotka, svojim zemljovlasnicima bili dužni plaćati i tzv. »livel« ili godišnju novčanu ili naturalnu rentu za zemlju na kojoj je težak sagradio svoju kuću, kao i tzv. »afit«, godišnju novčanu rentu za vrt uz mnoge druge obveze prema gospodaru zemljišta. Sva su ta davanja bila uzrokom neprestanih trvenja između gospodara zemljišta i njihovih kmetova, kako pred mjesnim mletačkim knezovima, tako i odgovarajućim ustanovama u samim Mlecima. Mletačka je vlast svojim dukalima, tj. duždevim odredbama i sličnim mjerama stajala čas na stranu zemljovlasnika, a čas opet na stranu kmetova, davajući svakako prednost onim prvim na štetu drugih. To se osobito odražavalo u 18. stoljeću kada su zemljovlasnici htjeli izmijeniti stare statutarne odredbe u svoju korist. Samim tim je bilo uvelike poljuljano povjerenje domaćeg žitelja u mletačku vlast koja se i inače vrlo malo brinula o poboljšanju gospodarskog stanja dalmatinskog zemljoradnika. A upravo u tim je godinama nicalo nekoliko agrarnih akademija, pa i u samim Kaštelima, sa zadatkom da podučavaju domaći živalj u suvremenijem obrađivanju zemljišta te tako podignu njegovu gospodarsku moć po načelima tada vladajuće fiziokratske ideje u cijeloj Evropi.

Uz gospodarsku moć, bogati zemljovlasnici imali su u svojim rukama i onu političku, ostavljajući nižem puku sporedne dužnosti i zaduženja u komuni. To je samo povećavalo suprotnosti između kmetova i vlastele, tako da je krajem 18. stoljeća došlo i do krvavih obračuna, kada je 1797. godine palo i nekoliko plemićkih glava na glavnom trgu u Trogiru i sličnim izgredima u okolici. Dolaskom austrijskih okupacionih snaga na mjesto mletačkih, bijaše uspostavljen ponovo prijašnji red stvari, što je uz manje izmjene potrajalo sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.

m.

RAZGOVOR SA ZADROM

(Slavko Mikolčević: »Kameni pleteri raspletni«, pjesme, Zadar, 1953)

6. travnja 1987. održani su u Klubu samoupravljača u Zagrebu 32. Zagrebački šokački divani na kojima se govorilo o književnom radu Slavka Mikolčevića povodom izlaska njegova romana »Uže s neba« (glavni referent dr. Dubravko Jelčić).

Radi prikazivanja kompletne književne slike Mikolčevića govorilo se tom prilikom i o njegovoj poeziji, a povod je bila Mikolčevićeva knjiga pjesama »Kameni pleteri raspleteni« (Zadar, 1953), knjiga koja je doživjela još dva izdanja (1966. i 1980). Tada sam pročitao prikaz o »Kamenim pleterima raspletenim« napisan davne 1953. godine, ali i danas aktualan.

Ovdje se donosi kompetan prikaz.

Mladi hrvatski Ahasfer smirio se, barem za čas, u historijskoj kolijevci svoga naroda — u Zadru. Žedan spoznaje i gladan znanja, odmah poslije završetka drugog svjetskog rata, otisnuo se sa slavonske ravnice u bijeli svijet i zaustavio se pred velikim morem i među ruševinama Zadra. Ravnicu, plodnost i snagu zemlje zamijenio je ravnicom, plodnošću i snagom mora. Umjesto žutih žitnih polja, u svoje poglede metnuo je mirne i zapjenjene morske površine.

Zaustavio se u Zadru da odahne i udahne bučnu historiju, sjedinivši se sa svakim detaljem, sa svakom suzom, sa svakom kapi krvi, sa svakom psovkom, sa svakim snom — sa svime što je niknulo pred licem dana i noći, u utrobi, u podzemlju, na čelu i na dlanu toga toliko dragog Zadra.

Pod naslovom »Kameni pleteri raspleteni« Slavko Mikolčević je izdao knjigu lirike i poklonio je, kako to na naslovnoj stranici piše, Zadru na dar. Iskren, darežljiv i radostan nije mogao smisliti vredniji dar i predati ga svome miljeniku — gradu Zadru — da njime liječi svoje teške rane.

Ima nečeg simptomatičnog u Mikolčevićevom lirskom raspletanju zadarskih kamenih pletera i zadarskih političkih dana, a simptomatično je prije svega Mikolčevićevo intimno, profinjeno i duboko suživljavanje sa sudbinom Zadra, jer ono pokazuje da široki Panonci i teški kontinentalci, kakav je on, bez ikakvih lokalnih razloga, mogu osjećati Zadar kao dio sebe u geografskom, političkom i kulturnom pogledu. Zatim, taj nepopravljivi Slavonac toliko se iskreno i doživljeno približio jadranskom pejzažu i značenju grada Zadra da to ne bi bolje učinio ni rođeni Zadranin.

Mikolčević je historiju i sudbinu Zadra, naročito onog Zadra koji je slušao odjeke talijanske vojničke čizme poslije prvog svjetskog rata, izrazio lirski toplo i talentirano. Crne talijanske košulje i crvene talijanske tragove, mržnju na tlačitelje i žeđ za slobodom koju donose vukovi s Velebita, prenio je u liriku koja u sebi čuva potresnu sliku robovanja i borbe za slobodu. Njegov Zadar je živ i osakaćen, pokoren i prkosan, lomljen ali neslomljen, vedar i radostan, jak kao vrijeme i sposoban da živi u budućnosti.

Taj grad, koji je u jednom nesretnom času bio crn od crnih košulja, u kojem je čovjek čovjeku pristupao sa strahom i preko srebrenih zvonca šaptao u uho slobodu, u kojem su te i takve ljude vezali lancima, a njihova zvonca bacali na zemlju i gazili po njima, — taj grad u kojem je neprijatelj zubima grizao zarđale brave i provaljivao u stare tišine da iz njih odvuče staro zlato, srebro i staklo, — taj grad, grad Zadar dovikuje strancu-nasilniku:

»O, radije se sjetite, sjetite,
da ovdje
svaka je šaka buzdovan,
a svaki kažiprst
— Idite van! —«
(»Povik«)
jer
»Bili ste nož
i uho
pod našim oknom,
— modrica pod okom.«
(»Addio«)

Taj grad vidio je kako oholi Latin bježi preko vode pod teretom poraza i kako divlji Teuton diže vješala na trgu, ali samo za čas, jer i on mora pobjeći pred vukom s Velebita, pred vukom koji će tom gradu roditi novo potomstvo: slobodu. Taj grad je sakrivao lice pred avionima koji su mu dobacivali bombe za bombone, — koji su ga bez osude na smrt osudili i koji su mu ispod pazuha, u džepove i na šešire vatru sipali. Taj grad vidio je klavire koji su na gola koljena kleknuli i molili bombe da ih ne diraju.

Mikolčevićev Zadar junački se odupirao svim stradanjima, sadio je život među ruševinama i svojom poderanom košuljom brisao je svoje suze. Kad god je mogao, otkrivao je sakrivene oči i gledao kako

»Na krmama smrti stare
vijugavo kormilare«
i kako
»Na drškama od sjekira

krvave peškire suše.«
(»Smrt«)

Ali, taj grad je dočekao i svoj blagdan, dočkao je dan bez bombi, bez smrti i bez straha. Izvadio je ispod jezika srebrena zvonca i zazvonio je slobodu. Uzbuđeni pjesnik uzvikuje:

»Ne mogu drugo, drugovi,
nego da preživjelu djecu sakupim.

I da grad
sa djecom
okolo-naokolo optrčim.

I da vičem,
da vičem gradom,
da vičem
h r v a t s k i.«
(»Blagdan«)

U tišini ruševina umorni grad nostalgično otkriva nanose i pličake svoje povijesti, potresne, ružne, nasmijane i drage zgode. Nijedno zlo ne može mu zabraniti da se digne i da uspravno ide u svoju budućnost. On živi toliko života koliko ima ulica, koliko ima kuća, koliko ima kamenja koje na svojim ramenima, kroz njegove tijesne ulice, možemo donijeti na stara mjesta. Nikakva sudbina ne može ga zbrisati s lica zemlje. Ni smrt nije jača od njega. Kad god je srušen, uvijek se ponovo rodio.

* * *

Mikolčevićevi su stihovi nabrekli od unutrašnje snage, od unutrašnjih sokova, od unutrašnje težine. Preko njegovih riječi ne smijemo prelaziti kao preko izmišljenog mosta. Ako bi se to dogodilo, dospjeli bismo na obalu verbalizma i antismisla. Ispod njih treba silaziti u jezgro rijeke koja zagonetno teče u svom zagonetnom koritu. Pjesnikova misao svrdla kamen istine i meće u njega barut smisla za eksploziju koja treba nastati kad stih dodirnemo svojom emocijom i svojim intelektom. Ali, u tom traganju za dubljom i elementarnijom istinom, katkada je otišao tako daleko da je postao previše apstraktan, a s time i lirski toliko zgusnut da se iz njega jedva može iscijediti koja kap uzbuđenja.

Mikolčevićeva lirika mora se pažljivo čitati. Ona je nabijena porukama, ali te poruke treba pronaći. A nije ih uvijek lako pronaći. Razlog je tome specifična hermetička destiliranost. Ne mislim ovdje na Marinettija, osim u nekim detaljima. Međutim, u najnesretnijim slučajevima ipak je taj hermetizam posljedica izvjesne izražajne pretjeranosti. Samo tako može se objasniti mjestimična lirska tvrdoća i nepristupačnost.

Ima stihova u kojima se sretno sjedinjuju i ovakve osobine: muzikalnost, intelektualna produbljenost i zatvorenost sa svježim i originalnim slikama, sa živim i razigranim izrazom. Na primjer:

»Ja trčim gradom žurno, žuborno,
i žarkim ugarkom režem mrakove.
I skrivam grad u nagorene zastore,
a zastave i zapise u rastvorene šatore.«
(»San«)

Opća karakteristika njegova izraza nisu leksički nego sintaktički noviteti, koji se odražavaju u slikama, građenim tehnikom: apstraktno puta konkretno jednako je dublja, zornija, nametljivija i efektnija slika. Naprimjer:

»I tako ljude
zvukom za uho
u ruševine vode.

No, svatko tko ode
vrati se van
za radost opljačkan.«
(»Radoznalost«)

Mikolčević je moderan pjesnik, ali nije morbidan, nije bolestan. Iz života jednog grada sastavio je život jedne nacije. Naš je, neobuzdan i umjeren, kontemplativan i asocijativan, miran i siguran, inventivan i bez taštine. Ne traži seksualne atrakcije, praznином ne diskreditira svoja lirska uzbuđenja. Nove i atraktivne stihove traži sve dotle dok za to ima razloga i snage. Ne preskače sebe. Svijetli i ne misli da nema jačeg svjetla od njega.

U njegovoj lirici nema tako mnogo riječi da bi čovjek bio umoran od njih. On ne nosi sa sobom debele naslage pojmova — pohvatanih po predjelima podsvijesti. Njegove pjesme se vijore kao zastave na pristupačnom stupu pristupačne spoznaje. Ali, poslije čitanja njegove knjige pjesama, čovjek se ipak osjeća umoran, jer ga umori često i prilično teško otvaranje stihova. Doduše, u tom otvaranju i jest sva draž, a umor koji se tada rađa pokazuje da se dobre pjesme ne mogu čitati kao šlageri, pokazuje da se po dobrim stihovima ne može samo plivati, jer u njih treba i zaroniti.

Mikolčevićevi »Kameni pleteri raspleteni« njegova su prva knjiga pjesama, ali u njoj se on afirmirao kao gotov i zreo pjesnik. Puna je lijepih, duhovitih i preciznih stihova. Puna je zdravog i čistog ritma. Puna je glazbe koju slušamo u najezdi proljeća i u jurišu jeseni. Ona je u izvjesnom smislu naše novo lirsko poglavlje poslije A. B. Šimića, Tina i Tadijanovića. Ona je izrasla na iskustvu spomenutih iskustava. Izrasla je u novu i samostalnu biljku koja sa svojim porijeklom nema ništa zajedničko. Ako bismo ga danas htjeli prisiliti da bude u nečijem društvu, onda bi to bili: Jure Kaštelan, Boro Pavlović i možda još netko. Međutim, pri tom treba biti jako na oprezu zbog lirskih i nelirskih razloga.

Mikolčević je čvrst i homogen pjesnik. Jači je od mraka, veći od šutnje i glasniji od tišine.

Mene danas zanima, dokle će mirovati u Zadru i kakav će biti njegov daljnji lirski put. Imam osjećaj da bi zbog svoga lirskog zdravlja trebao nekamo otputovati. Ja u ovom času, čak ni približno, ne bih mogao reći nešto o njegovom sljedećem lirskom pothvatu.

Jakov Ivaštinović

TRADICIJA SE NASTAVLJA

S radošću valja spomenuti da se i ove kalendarske godine pojaviše dva u vjerskom i narodnom pogledu dragocjena zbornika: POLJICA i KRŠNI ZAVIČAJ.

»Poljica« (11. po redu) i pod drugim urednikom Mirkom Škejićem (odlazi za dušobrižnika među Hrvate u Gradišću i »predaje zastavu« prof. don Ivanu Baniću) vjerno čuvaju svoju fizionomiju. U uvodnoj rubrici urednik se obraća čitateljima, književnik T. J. H. Mar pjesnički zanosno opisuje slikarstvo svjetski poznatog Poljičanina Zvonimira Mihanovića a teološki prilog o. Rudolfa Brajčića govori ovaj put o laicima u Crkvi. Slijedi zatim rubrika Prikazi i osvrti s dva informativna napisa o dvije knjige iz poljičke povijesti. U prvome je Tomislav Heres opsežno analizirao doktorsku disertaciju Ante Laušića »Postanak i razvitak poljičke kneževine (do kraja XV. stoljeća)«, objavljenu u šapirografiranom izdanju 1984. godine, zalažući se ujedno za njezino tiskanje. U drugome Marko Mišerda s današnjeg gledišta ocjenjuje prije stotinu godina izašlu poljičku povijest iz pera zadarskog profesora Talijana iz Verone Tulija Erbera. U Tragovima poljičke prošlosti nahodimo članak Joze Bepa Novakovića o bosančicom (poljičicom) pisanoj ploči na tugarskoj župskoj crkvi. Nakon navedenih vrijednih priloga dolazi bogata i fotosima potkrijepljena Kronika. Najprije je govor o tri najznamenitija poljička događaja u 1986. godini: proslavi Jurjeva na Gracu (istovremeno i spomena 300-godišnjice posljednjeg turskog upada u Poljica) i u Zagrebu kao i obilježbi 25. obljetnice smrti šibenskog biskupa Poljičanina Ćirila Banića. Izvještaje poljič-

kih župnika s mnoštvom podataka o vjerskom (i ostalom) životu čitat će sa zanimanjem ne samo Poljičani. Minucioznom sveobuhvatnošću ističe se izvještaj (s dodatkom o 20-godišnjici obnove crkve sv. Ciprijana) pokretača ovog zbornika Frane Mihanovića, župnika Gata s dijelom Čisala. Dobro je što su uvršteni (barem u odlomcima) govori don Ante Škobalja na komemoraciji biskupa Banića i don Ante Vojnovića na sprovodu uzorne supruge i majke Ane Darinke Mihanović. Oni su, naime, dokaz da iz redova hrvatskih svećenika nije nestalo onih koji znaju govoriti dotjerano, odmjereno, sažeto, misaono i od srca srcu.

»Kršni zavičaj« (s nadnevkom: Hercegovina, 1986; urednik: Žarko Ivan Ilić) izašao je već 19. put. Kao i uvijek: obilan, raznolik, bogato ilustriran. Podijeljen je na uobičajene rubrike: Prošlost, Sadašnjost, Budućnost i Mali zavičaj (namijenjen djeci) a dodan je i prilog o Međugorju. Novost je ovaj put u tome što je posebnim »blokom« obilježena 300-godišnjica dolaska Hrvata Bunjavaca u sadašnju njihovu postojbinu. Tu su obilno pretiskani prilozi iz »Subotičke Danice« i iz knjiga dr. Ante Sekulića o književnosti bačkih Hrvata i o bačkim Bunjevcima. Opširno je opisana i oslikana svečana proslava rečenog jubileja u Subotici kao i dirljiv pohod mladih Bunjavaca i Šokaca izvoru rijeke Bune i Blagaju. U kolu složne braće nađoše se i gradišćanski Hrvati; iz njihova kalendara i ljetopisa »Gradišće« štošta je preuzeto u ovaj »Kršni zavičaj«. Nemoguće je naprosto nabrojiti sve opisane događaje i pobudno štivo iz toga hercegovačkog zbornika, od komemoracije svih u 1986. godini preminulih »ujaka« i časnih sestara do »dijamantnih« i »zlatnih« slavlja vjernih bračnih parova, od sudjelovanja naroda u gradnji i obnovi crkava i župskih kuća do velikih vjerničkih zborovanja, od tekstova gangi do teksta Opće deklaracije o ljudskim pravima, od Meštrovićeve poruke uz posvetu Zvonimirove crkve u Biskupiji kod Knina 1938. g. do Heresova opisa ganutljive hercegovačke svadbe na zagrebačkom asfaltu, od Puratićeve »Ilustracije staroga književnog jezika« do Bubalova recitala za 150. obljetnicu goričko-sovićke župe, od zauzetog napisa dr. Ružice Čavar protiv pobačaja do apela i pitanja župnika don Aleksandra Borasa: »Hoće li Neum imati crkvu?«. Osvrti čitatelja i popis darovatelja svjedoče da Hrvati Hercegovci na rodnoj grudi i širom svijeta (a i dosta drugih Hrvata) »Kršni zavičaj« čitaju i da im je drag.

Mirko Petravić

TRAVANJSKO ŠTIVO

Crkva u Istri (Poreč-Pazin, 1987, str. 209; urednici: Marijan Bartolić i Ivan Grah; suradnici: Dragan Domšić, Antun Hek i Antun Merlić) nasljednik je starih izdanja, *Status personalis et localis,* koji se pojavljuje nakon više od 45 godina kao »prvi opširniji pokušaj snimanja stanja« (1. siječnja 1987) u Porečkoj i pulskoj biskupiji. Ovakvi su pregledi veoma korisni ne samo po podacima koje u izboru daju o prošlosti, nego i po onima kojima fiksiraju trenutačne crkvene prilike, pa mogu u budućnosti poslužiti za različite istraživačke svrhe. Ovaj pak je dosada najbolji takav priručnik za istarske prilike, sažet, pregledan i dovoljno iscrpan.

Nakon općih podataka o Rimskoj kuriji, našoj Biskupskoj konferenciji i riječkoj crkvenoj pokrajini (11—13) slijedi pregled (15—24) crkveno-upravne prošlosti Porečke i pulske biskupije (one su sjedinjene 1828) do uključenja u nju Pazinske apostolske administrature (1977—78). Uz pogled na promjene biskupijskih granica tu su kronotakse biskupa svih biskupija (porečke, pulske, pićanske, novigradske, ršćanske i koparske, odn. porečko-pulske i tršćansko-koparske) za vrijeme kada su obuhvaćale područja današnje Biskupije.

Poglavlje »Biskupski ordinarijat i druga biskupijska tijela« (25—35) sadržava podatke o dekanatima, njihovim župama i kapelanijama te o promjenama granica i nekih imena naselja. U sljedećem poglavlju (36—136) abecednim su redom o svakoj župi i kapelaniji priopćeni kratka povijest, podaci o crkvama, crkvenim arhivima, školama, grobljima, naseljima, broju katolika te o župnicima i redovnicama. Bitni podaci o samostanima, redovničkim kućama i biskupskom sjemeništu okupljeni su napose (137—144) kao i oni o svećenicima (145—174, 181—187), redovnicima i redovnicama (174—179), bogoslovima i sjemeništarcima (180). Na kraju su uvršteni popis svetaca i njima posvećenih mjesnih crkava (189—191), nazivi mjesta na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku (192—195) i zemljovidi dekanata (199—208).

Miroslav Bertoša, *Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615—1618* (Pula 1986, str. 112), opisuje prilike i zbivanja u Istri za tzv. uskočkog rata ili rata za Gradišku, koji je tamo potrajao dulje nego na drugim ratištima, gdje je završio Madridskim mirom u rujnu 1617. Pisac opisuje prilike uoči rata, ratne uzroke i povode, zbivanje za rata i njegove posljedice. Prati on nesmiljeno uzajamno pljačkaško ratovanje s obje strane mletačko-austrijske granice u Istri. Pljačkalo se radi vlastitog izdržavanja, uništavalo radi potkopavanja neprijateljske ljudske sile i gospodarstva, a plod je bilo katastrofalno srozavanje gospodarstva, demografski pad, dugovi, pustoš, siromaštvo, glad. Bilo je ubijeno 30—50% pučanstva, porušeno ili zapaljeno 60—99% kuća, napušteno 90—98% obradivog tla te zaklano, odvedeno ili uništeno 90—99% stoke. »Strahovita razaranja materijalnih dobara, jednako *Kraljevaca* kao i *Benečana,* izjednačila su u gladi, općoj bijedi, smrti... i pobjednika i pobijeđenog«, kaže pisac a vrbnički pop onda još zapisuje: »I bi kruto veliki rat, da Bog zna broj ljudi kolikih pogibe. Istria bi vsa poplinena«. Bertoša kao »jedno od najbesmislenijih i najfatalnijih nasljeđa« rata vidi u tome što su se »hrvatski mletački podanici (*Benečani)* i hrvatski podanici austrijskog nadvojvode, cara i kralja *(Kraljevci)* identificirali s feudalnim *banderijima* svojih gospodara i pod njihovim *vexillumima* jurišali na ljude iste klasne i etničke pripadnosti«. Stoga on i sudjelovanje uskoka u ratu u Istri ne ocjenjuje kao naprednu protutuđinsku borbu, nego »kao nesretno manipuliranje našim ljudima u tuđim taborima, potčinjavanje interesima stranih sila koje su podijelile vlast nad martirijskim istarskim svijetom i gurnule hrvatsko (a manjim dijelom i slovensko i talijansko) žiteljstvo u brutalni bratoubilački rat«.

Stijepo Obad, *Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine* (Rijeka 1987, str. 352), izdao je ovaj zbornik izvora. To je ujedno i rezultat njegova proučavanja političke, gospodarske, društvene i kulturne povijesti Dalmacije u XIX. st. U njoj je on marljivošću arhivskog istraživača i smislom znalca prikupio važne izvore za jednu od ključnih godina i na južnohrvatskom tlu. Dokumenti mogu svakoga čitatelja zaokupiti svojim duhom i sadržajem, dahom onoga vremena. Mogu ga zainteresirati razložnošću gledišta, sve većim razlikovanjem nazora. Oni nedvojbeno svjedoče o materijalnim prilikama pokrajine, neophodnosti rješenja agrarnih odnosa, o sve teže potiskivanoj klasnoj napetosti. Iz njih se vidi nužnost i tijek osnivanja kulturnih društava i uvođenja hrvatskoga jezika u javni život i školstvo. Dokumenti pokazuju sve jaču protutuđinsku svijest i spoznaju u kojoj je narodnoj i državnoj zajednici Dalmaciji mjesto. Čitalac će u njima spoznati svu ideološku pomutnju, nacionalno nesnalaženje, terminološku zbrku na složenu putu

prema hrvatskoj nacionalnoj integraciji, kako duhovnoj tako i teritorijalnoj.

Ovaj zbornik daje izvoran pogled u povijest svih nastojanja i nada što su uglavnom ostali uzaludni u pobjedi reakcije 1849. Najposlije Obadov zbornik nas podsjeća kako nam uz zbirke dokumenata, rasprave i monografije trebaju i sinteze hrvatske povijesti.

T.M.

Vijesti

Ovogodišnju Zlatnu palmu u Cannesu dobio je film *Mauricea Pialata* »Pod suncem Sotone«, snimljen prema istoimenom romanu *Georgesa Bernanosa*. Glavnu ulogu u njem igraju glumci *Gérard Depardieu* i *Sandrine Bonnaire*.

* * *

U kazalištu La Potinière u Parizu prikazana je i adaptacija romana *Bernanosova* »Dnevnika seoskog župnika«.

* * *

U Rimu je 28. IV. 1987. objavljen radni dokumenat za Biskupsku sinodu *(Instrumentum laboris)*. U njemu se ističe želja da se život katoličkih laika ne marginalizira ni ne klerikalizira.

* * *

U Italiji je izašla iz tiska knjiga *Giovannia Colomba* »Con il Manzoni«. U njoj kardinal Colombo iznosi zanimljiva zapažanja o unutarnjem životu i djelu *Alessandra Manzonia*.

* * *

O teatru *Nikole Šopa* piše u »Odjeku« od 15. V. 1987. *Zvonimir Mrkonjić* pod naslovom »Drama prostora«.

* * *

Kod »Edizione Paoline« objavljena je knjiga *Ferdinanda Castellia* »Volti di Gesù nella letteratura moderna« (Isusov lik u suvremenoj književnosti), u kojoj su zastupani tekstovi raznih poznatih autora *(Dostojevski, De Unamuno, Bernanos, Gide, F. Mauriac, Gertrud von Le Fort, Silone, Pomilio, E. Morante, R. Graves* itd.).

* * *

Iz gradišćanskih »Hrvatskih novina« saznajemo da je izašla nova zbirka pjesama *Augustina Blazovića* »S licem prema narodu« i da je u Zagrebu 15. V. umrla poznata priređivačica i radiospikerica gradišćanskih emisija *Anica Palatin-Cepanec*, vjerni čitatelj »Marulića«.

* * *

U »Vjesnikovu« prilogu »7 dana« od 25. IV. 1987. objavljen je članak *Đurđice Ivanišević* o pjesniku *Đuri Sudeti* pod naslovom »Pjesnik bolne nježnosti«. Sudeta je umro prije 60 godina (1927).

* * *

L'Osservatore Romano od 16. IV. 1987. donosi članak *Pavla Melade* povodom 10. obljetnice smrti fra *Karla Balića*.

* * *

U bečkom listu »Die Furche« od 17. IV. 1987. piše *Elisabeth Nürnberger* o problemu dvojezičnog školstva u Gradišću članak pod naslovom »Kein Märchen für kleine Kroaten«.

* * *

U Zaprešiću je 13. V. 1987. održan znanstveni skup o životu i djelu *Pavla Štoosa* prigodom 125. obljetnice pjesnikove smrti.

* * *

Prema nedavnoj literarnoj anketi najpopularniji pisci u Francuskoj jesu: *Simone de Beauvoir, A. Christie, F. Mauriac, Camus, Colette, Proust, Hemingway, Malraux, Solženicin* itd.

* * *

L'Osservatore Romano od 29. IV. 1987. donosi članak *Carmine Di Biase o M. Pomiliu* u italo-američkoj književnosti.

* * *

Kod »Edizioni Paoline« izašla je iz tiska knjiga kard. *Josepha Ratzingera* »Chiesa, ecumenismo e politica« u kojoj je obrađena vrlo aktualna problematika prisutnosti katolika u političkom i društvenom životu.

* * *

Poznati teolog *Hans Urs von Balthasar* ovogodišnji je dobitnik Mozartove nagrade što je podjeljuje Goetheova fundacija.

* * *

»La Vie« od 2. VI. 1987. donosi članak o dodjeljivanju Zlatne Palme u Cannesu *Mauriceu Pialatu* za film »Pod sotoninim suncem«, snimljen prema poznatom *Bernanosovu* romanu.

* * *

U Parmi je 5, 6. i 7. VI. 1987. održana *Evropska svečanost knjige*.

* * *

Grafički zavod Hrvatske objavio je knjigu pjesničkih proza *Nikole Šopa* »Tajanstvena prela«.

* * *

U izdanju Kajkavskog spravišča izašla je antologija hrvatskoga kajkavskog pjesništva »Ogenj reči«. Priredio ju je *Joža Skok*. Od naših članova i suradnika zastupljeni su u antologiji *Tomislav Prpić, Ivan Golub* i *I. Jembrih*.

* * *

Početkom ožujka 1987. izišao je novi i jubilarni 40. broj »Numizmatičkih vijesti« koje izdaje Hrvatsko numizmatičko društvo. Glavni je urednik *Đuro Krasnov*. D.

* * *

Povijesno društvo u Zadru priredilo je 22. IV. 1987. predavanje »Razvitak zadruga u hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini«. Govorio je *Karl Kaser*, sveučilišni profesor iz Graza. D

* * *

Početkom travnja 1987. obilježena je 75. obljetnica smrti *Vatroslava Kolandara*, dugogodišnjeg orguljaša zagrebačke katedrale, Varaždinca, pisca duhovnih skladbi i jednog od začetnika cecilijanskog pokreta u Hrvatskoj. D.

* * *

Društvo prijatelja kulturne baštine Splita proslavilo je akademijom

100. obljetnicu znanstvenika *Lovre Katića* i *Ejnara Dyggvea* (Danska) koji su istraživali hist. spomenike u Dalmaciji. Proslava je održana u Splitu 2. IV. 1987. D.

* * *

U Zagrebu je na Tribini Jevrejske zajednice 29. IV. 1987. govorila *R. Panzer* o *Arturu Rubinsteinu*, pijanistu svjetskog glasa, u povodu 100. obljetnice njegova rođenja. D.

* * *

Početkom svibnja 1987. u ambijentu drevnog hrama u Luksoru, nekadašnjoj prijestolnici faraona, izvedena je Verdijeva opera »Aida«. Operu je uz veliki spektakl izvela talijanska trupa iz Verone. D.

* * *

8. V. 1987. u HGZ-u u Zagrebu nastupila su dva muška pjevačka zbora: Pjevački zbor zagrebačkih liječnika pod vodstvom *M. Bergovca* i muški zbor Televizije II iz Mainza pod vodstvom *M. Volla*. Koncert je završio zajedničkim nastupom obaju zborova otpjevavši dvije skladbe. D.

* * *

U Hvaru su znanstvenim skupom, 8. V. 1987. završeni Dani hvarskog kazališta, o životu i djelu dvojice renesansnih dubrovačkih pjesnika *Nikole Nalješkovića* i *Mavra Vetranovića*. Govorili su *M. Demović, M. Moguš, J. Vončina, Ž. Dadić, N. Kolumbić, Z. Posavac, D. Fališevac, J. Matanović* i *T. Radić*. D.

* * *

9. V. 1987. u Starom Gradu na Hvaru održana je proslava 500. obljetnice rođenja *Petra Hektorovića*, autora spjeva i putopisa »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. O djelu su govorili *F. Švelec* i *J. Vončina*, odlomke je recitirao *Z. Crnković*. Dramska družina »Dr. Orest Žunković« izvela je »Prikazanje života sv. Lovrinca Mučenika«, što se pripisuje P. Hektoroviću. D.

* * *

U Zagrebu je 16. V. 1987. u HNK-u operna pjevačica sopran *N. Ruždjak* proslavila svoju 25. obljetnicu umjetničkog djelovanja kao Violeta u Verdijevoj »Traviati«. D.

* * *

Nagradu »Pavao Ritter Vitezović« (nagrada za unapređenje muzejske djelatnosti osnovana 1986) primili su 18. V. 1987. povjesničarka *L. Dobronić* i *S. Čanadija* te institucije *Arheološki muzej Istre iz Pule* i *Tehnički muzej* u Zagrebu. To je bio Međunarodni dan muzeja. D.

* * *

17, 18. i 20. V. 1987. *Hrvatski glazbeni zavod* u Zagrebu proslavio je 160. obljetnicu svoga djelovanja s tri koncerta uz sudjelovanje studenata zagrebačke Muzičke akademije i muškog Zbora liječnika u Zagrebu. Na programu su bile skladbe hrvatskih skladatelja XIX. i XX. stoljeća. D.

* * *

Sredinom svibnja 1987. u Sl. Požegi održan je dvodnevni znanstveni skup povodom 200. obljetnice rođenja *fra Grgura Čevapovića*, kroničara i crkvenog pisca, koji je po svojim shvaćanjima bio preteča ilirizma. D.

* * *

Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru (Zlato i srebro Zadra i Nina) obilježila je 21. V. 1987. svoju 10. obljetnicu postojanja. D.

* * *

U Zagrebu je od 18. do 20. V. 1987. održan simpozij *o umjetnosti u Dubrovniku 15. i 16. stoljeća*. Na simpoziju je bilo 50-ak povjesničara umjetnosti iz Zagreba i ostalih krajeva Jugoslavije te iz Italije. D.

* * *

U svibnju je u Podgori održana komemoracija povodom 100. obljetnice smrti don *Mihovila Pavlinovića*, jednog od najzaslužnijih preporoditelja u Dalmaciji, koji je prvi progovorio hrvatskim jezikom u Dalmatinskom saboru. Koncelebraciju je predvodio splitski nadbiskup *F. Franić*. D.

* * *

U prostorijama *Naučne biblioteke u Zadru* održana je izložba knjiga iz 16. stoljeća koje se čuvaju u toj knjižnici, a prije nekoliko mjeseci u istom prostoru bila je izložba i njezinih inkunabula. D.

* * *

26. V. 1987. u bazilici (u Palmotićevoj ulici) u Zagrebu izveden je koncert »Glas i orgulje« s duhovnim skladbama. Nastupile su *Lj. Žilavec* (mezzosopran) i *H. Bledšnajder* (orgulje). D.

* * *

Pri kraju svibnja u KD »V. Lisinski« Kor RTVB izveo je koncert duhovnih skladbi: *Jesu, meine Freude* (J. S. Bach) i *Liturgiju sv. Ivana Zlatoustog* (P. Čajkovski), pod vodstvom *M. Jagušta* sa solistima *M. Penzar* (orgulje), *M. Petrović* (tenor) i *V. Savić* (bas). D.

* * *

U Galeriji »A. Augustinčić« u Klanjcu održana je 15. V. 1987. izložba *»Životno djelo Ćirila Metoda Ivekovića«* i istog dana u mjesnom franjevačkom samostanu upriličen je simpozij o tom našem (gotovo zaboravljenom) arhitektu, konzervatoru, arheologu i književniku. D.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (53) 389
***Joja Ricov:** Zatravljen sred pučine 394
Mladen Jurčić: Razmišljanje o smislu 395
***T. J. H. Mar:** Olovno more 402
Ivan Mužić: Katakombe u Jajcu 403
***Tone Otočan:** U tlapež bordižam 412
Petar Runje: O crkvi svete Marije u Jajcu, trećorecima i časnoj sestri Stanici trećeg reda sv. Franje u srednjem vijeku . . . 413
***Janko Dimnjaković:** Zečićev interview 418
***Josip Bačić Savski:** Misli su silne gromade 418
Jakov Bubalo: Posjet nepostojećem muzeju 419
***Ivan Jurkas:** Pavlu Štoosu — Uz 125-godišnjicu smrti 420
Stanislav Šodan: I curi život 421
Stanislav Šodan: Presuda 422
***Stanislava Adamić:** Božja samoća 424
M. Petrić: Stota godišnjica hrvatske arheologije 425
***Ante Jakšić:** Večernje kiše 428
Miroslav Majnarić: Voda 429
***Ante Kraljević:** Pjesma Josku Sušcu kosiocu 430
Mirko Petravić: »Ja sam dijete Sreće« (Razgovor s Josom Martinčevićem) 431
***Jakov Kopilović:** Krugovi olimpijski 452
***Pavao Despot:** Dvije majke 452
Marin V. Bučić: Ograde 453
***Kotarski Sokol:** Bidna moja rič 454
Jure Šutić Tomić: Da nije bilo Marije 455
Duško Geić: Jedno mihovilsko ljeto u Istri 459
***Vjekoslav Magaš:** Kad satreš 468
T. J. H. Mar: Čekajući Odiseja 469
***Tomislav Dorotić:** Na šentodi 471
***Drago Bišćan:** Moj otac 472
***Marija od Presvetog Srca:** Školjka što srcu sliči 474
Josip Antolović: Gerard Manley Hopkins — najveći isusovački pjesnik 475
***Tomislav Maretić:** Tanke 480
***Blago Vrankić:** Prag 481
***Blago Vrankić:** Traganja 482
***Ana Gasselich:** Glas 482
***Janko Dimnjaković:** Matoš govori 483
***Boris Arapović:** Dvije grlice 483
***Ante Jakšić:** Tajanstvena ptica 484
***Iva Čuvalo:** Treba nam 484
***Jakov Kopilović:** Kakav vašar 485
***Jakov Kopilović:** Golubovi sivi 485
***Albert Pogačić:** Noč je tiha 486
***Nikola Bićanić:** Pismo bratu 487

Mišljenja i reagiranja

Smiljana Rendić: Pod plaštem Nikodemovim 488
Student teologije: Quo vadis »KBV«? 495
Ivan Klasnić: Kutić u dvorcu Miljani za miljanski meteorit 497
Tomo Vereš: Najstarija visokoškolska ustanova u Hrvatskoj 498
Ljubodrag Jakić: U vezi sa »Zimskom bilješkom« 499
Jakov Ivaštinović: Jedni šumom, drugi drumom 506

Mozaik

Mirko Petravić: Druga polovica zagrebačke kazališne sezone 1986/87. . . 507
Siniša Hrestak: Uvijek popularna Verdijeva »Traviata« 517
Ivan Pederin: U spomen dr. Vjekoslavu Maštroviću 518

Knjige

Joja Ricov: Neven Jurica — nevinost kontemplacije 520
m.: Iz kolijevke narodnih vladara 527
Jakov Ivaštinović: Razgovor sa Zadrom 528
Mirko Petravić: Tradicija se nastavlja 531
T. M.: Travanjsko štivo 532

Vijesti

Iz domovine i svijeta 534

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Preporučujemo!

Ivan Mužić:

STJEPAN RADIĆ
U KRALJEVINI SRBA,
HRVATA I SLOVENACA

Izdavač: ***HKD sv. Ćirila i Metoda,***
41000 Zagreb Trg kralja Tomislava 21
Ljubljana 1987.